

In de tweede helft van de vorige eeuw kwamen overall in Europa nieuwe steden tot ontwikkeling. Ook in Nederland, op het oude land en in de nieuwe polders. Voorbeelden zijn Zoetermeer, Lelystad, Nieuwegein, Spijkenisse, Almere en Houten. In vijftig jaar groeiden ze uit tot middelgrote steden. Vergeleken met de oude steden van die omvang komen ze pas net kijken. Ze vormen nog steeds een nieuw en vrijwel ongekend fenomeen. Zijn het eigenlijk wel steden? Of een verzameling buurten en dorpen? Zijn ze stedelijk of eigenlijk meer suburbaan? Of allebei? Met wat voor problemen gaat de groei gepaard? En hoe ga je daarmee om? Wat willen ze worden? En wie wil dat, de inwoners, de gemeente, ontwikkelaars? Voor de nieuwe steden bestond wel een plan, maar een gebruiksaanwijzing ontbrak. Dit essay is een poging om daarin te voorzien.

Door het verdiepen en samenbrengen van sociale en ruimtelijke ontwikkelingen is deze *gebruiksaanwijzing* niet alleen relevant voor de bestuurders en bewoners van de Nieuwe Stad, maar voor iedereen die zich bezighoudt met vormgeven aan het stedelijk leven, vanuit elk denkbaar perspectief.

Arnold Reijndorp hield zich als bijzonder hoogleraar sociaal-economische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden ruim tien jaar lang en samen met medewerkers en studenten intensief bezig met de Nieuwe Stad. Met anderen publiceerde hij eerder onder meer *Buitenwijk. Stedelijkheid op afstand*, *De alledaagse en de geplande stad*, *Op zoek naar nieuw publiek domein*, *Atlas Nieuwe Steden* en *Nieuw-West: parkstad of stadswijk*.

stadssessays

trancity*valiz, over de stad,
stedelijke ontwikkeling en het publiek domein

DE NIEUWE STAD

Een gebruiksaanwijzing

Arnold Reijndorp

stadssessays trancity*valiz

DE NIEUWE STAD

Een gebruiksaanwijzing

DANK

Hans Ouwerkerk, Arjan Deutekom, Len de Klerk en Casper Swaan bedankt voor de vraag die uiteindelijk tot dit essay heeft geleid.

Stefan Metaal, Ivan Nio en Joke van der Zwaard bedankt voor kritiek, suggesties en aanmoedigingen in diverse stadia van het schrijven.

Heleen, Bart, Simon, Connie, Hannie, Fons, Els en anderen bedankt voor de terugkerende, vriendelijke vraag of het al een beetje opschoot.

Alcuin Olthof en Willem Hermans (Schatbewakers van Zoetermeer) bedankt voor het stellen van een wederzijdse deadline voor onze projecten.

Uitgever, tekstredacteur en vormgevers bedankt voor de coullance als het toch een beetje anders moest.

Het probleem is niet om de ruimte uit te vinden, en al helemaal niet om de ruimte opnieuw uit te vinden (er zijn tegenwoordig al genoeg mensen die menen te weten wat goed is voor onze leefomgeving...), het probleem is om de ruimte te ondervragen of, nog simpeler, de ruimte te lezen. Want wat wij alledaagsheid noemen is niet vanzelfsprekend maar ondoorzichtig: een vorm van blindheid, een soort verdoving. (Georges Perec, *Ruimten rondom*)

1. EEN SIMPELE VRAAG

Aan het eind van mijn afscheidsuitje als bijzonder hoogleraar kwam het bestuur van de Han Lammersleerstoel met een verzoek. Ze waren, zeiden ze, heel blij met wat ik in de tien jaar dat ik de leerstoel bekleedde allemaal had gedaan aan onderzoek en publicaties over nieuwe steden, maar toch...

Soms leek het wel of wij, wetenschappers, onderzoekers, problemen de wereld uit nuanceerden. Ondertussen zaten politici, ambtenaren, corporatiebestuurders wel met klagende of protesterende bewoners die problemen signaleerden en daar oplossingen voor eisten. Wat moesten zij dan zeggen of doen? Dat het allemaal wel meeviel, zoals uit wetenschappelijk onderzoek bleek? Of net even anders lag dan die bewoners dachten? Vandaar hun verzoek: zou ik als mijn laatste activiteit voor de leerstoel niet eens een essay kunnen schrijven met praktische oplossingen voor die problemen. Mijn bestuur bestaat uit een oud-burgemeester, een corporatiedirecteur, een hoogleraar planologie en een accountant en ik had het vermoeden dat de vraag vooral uit de praktijk van de eerste twee voortkwam. Wat niet wegneemt dat de andere twee het ook een interessante vraag leken te vinden. En: ik eigenlijk ook.

Ik had die vraag al vaker gehoord, soms vriendelijk, soms uitgesproken agressief gesteld. In

het laatste geval meestal door mensen die eraan toevoegden dat zij dagelijks met 'hun poten in de modder stonden'. Wat ik altijd een beetje merkwaardig vond, gezien het pak dat ze aanhadden, en ook nogal denigrerend voor de woonomstandigheden van hun huurders of inwoners. Deze mensen uit de praktijk, professionals, bestuurders of politici, vonden vaak ook onderzoek maar overbodig. We moesten gewoon meer naar de mensen in de wijken luisteren. Nou was dat precies wat ik, samen met vele andere onderzoekers, al jarenlang had gedaan, maar misschien wat minder probleemgestuurd, breder en systematischer dan in de dagelijkse praktijk gebeurt. Wat niet wil zeggen dat wij het beter weten. Maar misschien staan we wel meer open voor andere geluiden die een ander perspectief bieden op de veronderstelde problemen en wellicht ook op oplossingen daarvoor. Ik nam de handschoenen dus op.

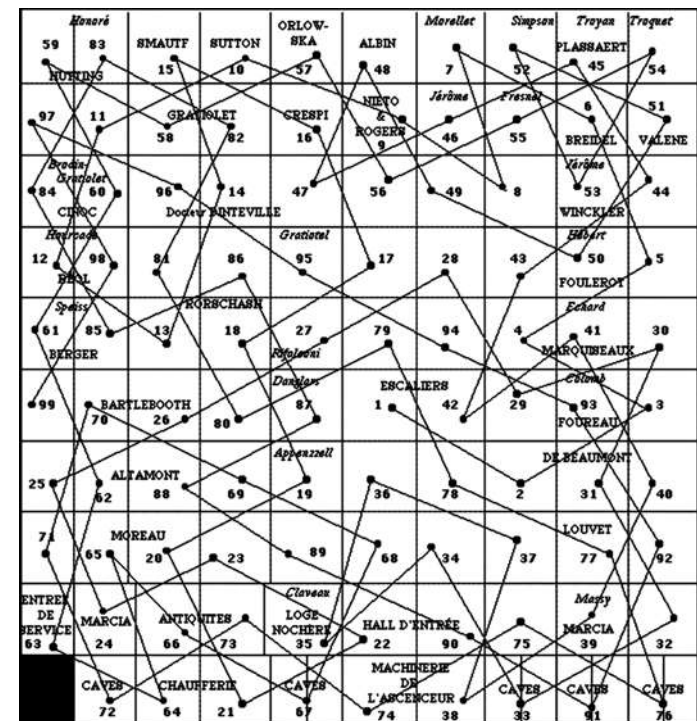
2. EEN GEBRUIKSAANWIJZING

De titel van het essay had ik meteen: *De Nieuwe Stad - een gebruiksaanwijzing*. Dat is een ode aan een van mijn favoriete schrijvers, de Franse auteur Georges Perec, die onder veel meer een klein boekje schreef, in het Nederlands vertaald als *Ruimten rondom*, dat een belangrijke inspiratiebron vormt voor onderzoek naar het dagelijks leven in de stad.

De ruimte. Niet echt de oneindige ruimten (...), maar ruimten die, in beginsel althans, veel dichterbij zijn: steden bijvoorbeeld, of het platteland, of de gangen van de metro, of een park. Wij leven in de ruimte, in die ruimten, in die steden, op dat platteland, in die gangen, in die parken. We vinden dat vanzelfsprekend, het ligt voor de hand. Misschien zou het inderdaad vanzelfsprekend moeten zijn. Maar het is niet vanzelfsprekend, het ligt niet voor de hand.

Perec schreef ook een grote roman over de elkaar kruisende levens in zo'n typisch appartementengebouw aan een Parijse boulevard.

De bewoners van eenzelfde pand wonen op een paar centimeter van elkaar, ze worden door een simpele wand van elkaar gescheiden, ze delen dezelfde ruimten die zich op alle verdiepingen herhalen, ze maken tegelijkertijd dezelfde bewegingen, de kraan opendraaien, de wc door-trekken, het licht aandoen, de tafels dekken, enige tientallen gelijktijdige levens die zich van etage tot etage, van pand tot pand en van straat tot straat herhalen.

De verschillende levens in *Het Leven - een gebruiksaanwijzing* door Georges Perec ten tonele gevoerd volgens de paardensprong uit het schaakspel

Vergeleken met de titel van die roman *Het leven - een gebruiksaanwijzing*, lijkt het schrijven van

een gebruiksaanwijzing voor de Nieuwe Stad een bescheiden klus. Want dat zou het moeten worden, leek me: een soort handleiding voor de Nieuwe Stad. Niet voor het ontwerpen en bouwen van een Nieuwe Stad – daarvoor verschenen inmiddels andere handleidingen, zoals bijvoorbeeld van het International New Town Institute (INTI), maar aanwijzingen hoe de Nieuwe Stad te gebruiken, te beheren, te onderhouden en te vernieuwen, een gebruiksaanwijzing dus. Daarbij gaat het vooral over het leven in de Nieuwe Stad en in die zin zou de titel veel dichterbij die van Perec kunnen blijven: *Het leven in de Nieuwe Stad – een gebruiksaanwijzing*. Die titel is echter niet alleen te lang, maar ook te beperkt.

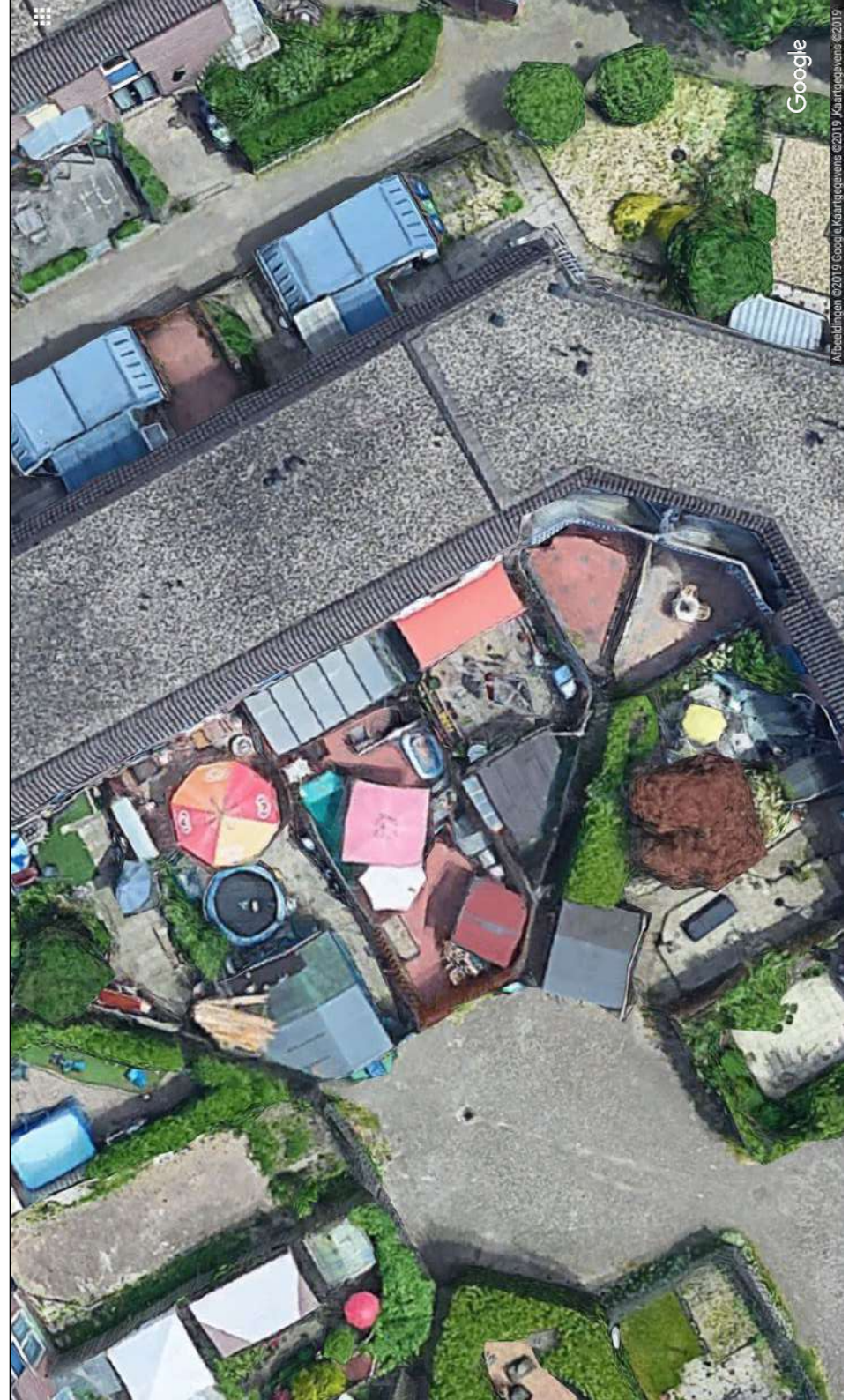
Net als in Perecs roman over het Parijse appartementengebouw, gaat het in de Nieuwe Stad, zeker naarmate die verder uitgroeit, om het kruisen van de levens van verschillende mensen met uiteenlopende achtergronden en ambities. En net zoals de architectuur van het appartementengebouw het samenleven van de bewoners in zekere mate mogelijk maakt, vormgeeft en afdwingt, en soms vergemakkelijkt, maar ook frustreert, doet de stedenbouwkundige en architectonische opzet van de Nieuwe Stad dat ook. Die relatie tussen de geplande en de geleefde stad fascineert mij al heel lang en structureert ook het onderzoek dat ik samen met anderen de afgelopen tien jaar deed naar de *sociaaleconomische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden*, zoals de leeropdracht van de Han Lammersleerstoel luidt. Die ‘nieuwe stedelijke gebieden’ waren vooral de nieuwe steden die vanaf de jaren zestig verrezen, in Nederland, zoals Zoetermeer, Almere, Lelystad, Purmerend en Nieuwegein, in Europa (*Villes Nouvelles* bij Parijs, *New Towns* in Groot-Brittannië, Nowa Huta in Polen, Eisenhüttenstadt in de DDR) en vooral ook in Azië (zoals Shenzhen in China, vlakbij Hong Kong).

Dat onderzoek is, naast George Perec, ook nog door een andere Fransman geïnspireerd, Michel de Certeau, antropoloog, socioloog, filosoof, priester,

nou ja, niet helemaal in te delen dus en dat maakt hem interessant. In 1980 schreef hij een boek over het dagelijks leven, in het Engels vertaald als *The Practice of Everyday Life* (1984), waarin hij onder meer uitlegt hoe het alledaagse leven zich verhoudt tot politiek en beleid. Dat hebben meer denkers gedaan. Bekend is in ieder geval het onderscheid tussen leefwereld en systeem dat de Duitse filosoof Jürgen Habermas maakt. Dat kun je politici en andere beleidsmakers en -uitvoerders ook horen zeggen: we zitten nog steeds te veel in de systeemwereld, we moeten in de leefwereld van de bewoners komen. Nou is dat precies wat Habermas bekritiseert. Zijn stelling is dat het systeem de leefwereld bezet en naar zijn eigen logica omvormt. Dat bedoelen die beleidsmakers niet, maar feitelijk doen ze dat wel. Bij Habermas krijg je onwillekeurig het idee dat ‘het systeem’ fout is en de leefwereld goed, oprecht en authentiek. Daar gaat het over echte mensen.

De Certeau ziet dat anders. Hij laat zien dat het om twee wezenlijk andere werelden of terreinen gaat, met verschillende manieren van opereren. Het ene is het terrein van de politieke en maatschappelijke strategieën, economie, arbeidsmarkt, onderwijs, gezondheidszorg, infrastructuur, woningbouw enzovoort. Die gebieden zijn als het ware bezet door de overheid en andere organisaties die beleid maken en uitvoeren. Dat is belangrijk, zegt De Certeau, dat moet gebeuren. Op het niveau van het dagelijks leven opereren mensen, inwoners, werknemers en ondernemers, huurders en eigenaren, ouders en leraren, dokters en patiënten op een tactische manier. Zij hebben niet de macht en de middelen om maatschappelijke gebieden te bezetten en naar hun hand te zetten. Zij maken gebruik van wat die strategieën opleveren, proberen die soms te beïnvloeden, via acties of inspraak, maar vaker door ze naar hun hand te zetten. Daar zit niet per se iets authentieks of oprechts aan. Die twee werelden hoeven ook niet noodzakelijkerwijs bij elkaar gebracht te worden. Dat gebeurt namelijk al, omdat de tactieken van het dagelijks leven opereren op de

terreinen die door de strategieën bezet zijn. Het zal duidelijk zijn dat bij het bedenken, ontwerpen en bouwen van nieuwe steden, de geplande stad tot het terrein van de strategieën behoort, en de geleefde stad het terrein en resultaat is van alledaagse tactieken. Het is echter ingewikkelder dan dat. Architecten en stedenbouwkundigen zijn immers ook mensen die tactisch opereren, in de organisatie van hun dagelijks leven, maar ook in hun werk. Andersom hebben bewoners, huurders, ouders een vak en hebben ergens verstand van. Zij werken niet zelden ook op het terrein van maatschappelijke strategieën. Je komt regelmatig tegen dat professionals bezig zijn met het implementeren van allerlei maatregelen, waarmee ze als bewoner of ouder helemaal niet blij zouden zijn. De Certeau zegt dus aan de ene kant: kruip niet te dicht op die alledaagse wereld, ga niet te veel rommelen in die tactieken, maar aan de andere kant: je snapt dat toch ook wel, want je bent ook bewoner. Een gebruiksaanwijzing voor de Nieuwe Stad heeft dus niet enkel betrekking op het samenleven van de inwoners, maar vooral ook op de manier waarop dat door de Nieuwe Stad als gebouwde omgeving wordt beïnvloed, gestuurd, bevorderd, beperkt en gehinderd. Hetzelfde geldt voor de invloed van bestuur en beheer door overheden, instanties en instituties. De gebruiksaanwijzing is dan ook niet in de eerste plaats bedoeld voor de bewoners van de Nieuwe Stad. Wonen en leven doen de bewoners zelf wel en onderzoekers moeten zich niet aanmatigen de bewoners te vertellen hoe ze moeten samenleven en de Nieuwe Stad gebruiken. Die terughoudendheid zouden ook bestuurders en professionals moeten betrachten, maar dat is soms niet zo en daar zit vaak een probleem. Deze gebruiksaanwijzing is dan ook, geheel volgens de vraag die ervoor de aanleiding vormt, vooral bedoeld voor die bestuurders, politici, ambtenaren, professionals et cetera die zich op de een of andere manier bemoeien met het beheer, de uitbouw en de vernieuwing van de Nieuwe Stad en die daarbij tegen wil en dank het samenleven

Almere De Werven – de geplande en de geleefde stad

beïnvloeden. Wat niet uitsluit dat ze ook van nut kan zijn voor bewoners en andere gebruikers, ondernemers en bezoekers, om hun omgeving in een ander of breder perspectief te zien. Zoals Perec laat zien, is ons leven niet zoveel anders dan van anderen. We lijken meer op elkaar dan we misschien willen en zijn verwickeld in dezelfde dagelijkse routines. Het leven op de ene plek is ook niet zoveel anders dan op een andere. Zelfs op vakantie wijken we niet zoveel af van wat we altijd al doen en het onbekende van onze bestemming blijkt bij aankomst toch meer vertrouwd dan we verwachten of vreesden. Zo is ook het leven in de Nieuwe Stad waarschijnlijk niet zoveel anders dan in de oude. Wat in de oude stad vanzelfsprekend is, lijkt dat echter in de Nieuwe Stad niet. Misschien omdat we er met andere verwachtingen naartoe zijn gegaan, waardoor de vanzelfsprekende problemen die bij de oude stad horen, ons in de Nieuwe Stad overvallen. Deze gebruiksaanwijzing zal zich vooral richten op de alledaagse realiteit van het wonen en leven; in de Nieuwe Stad uiteraard, maar ook meer in het algemeen. Maar laten we niet te ver vooruitlopen.

3. HET PROBLEEM

Ik had dus al snel een titel en daarmee ook een idee over de aard van het essay dat ik zou schrijven. Een goed begin, maar helaas nog niet het halve werk. Want waar moest het eigenlijk over gaan? Ik had de indruk dat de vraag ging over de problemen van samenleven in de Nieuwe Stad. Daar gaat het immers bijna altijd over als de bevolkingssamenstelling in wijken verandert. De term die daarbij hoort is 'sociale cohesie' en het gaat dan meestal om het verloren gaan daarvan. Naarmate ik er meer over nadacht, werd de mij gestelde vraag, die eerst zo simpel en praktisch leek, alleen maar ingewikkelder en ongrijpbaarder. Zie je wel, hoor ik de mensen die met hun nette pak in de modder staan zeggen, daar heb je het

weer. Je stelt een simpele en voor iedereen duidelijke vraag en zodra zo'n wetenschapper erover gaat nadenken, wordt het ingewikkeld en krijg je geen antwoord. Dat eerste is waar, het tweede moet nog blijken.

Kijkend naar min of meer actuele sociale problemen kom ik tot een tamelijk bont rijtje: vergrijzing, eenzaamheid, concentratie van armoede en kwetsbare groepen, verwarde personen, jeugdwerkloosheid, schoolverlaters, asielzoekers, nieuwe arbeidsmigranten, jeugdzorg, huiselijk geweld, obesitas en ongezonde voeding. Naast deze sociale problemen komen ook een gebrek aan starterswoningen en meer algemeen stagnerende doorstroming op de woningmarkt naar voren. Last but not least en het meest recent roepen klimaatverandering en energietransitie om aandacht. Ik ben er vast nog een paar vergeten, maar dit is waarover vrijwel iedere stad en elk dorp zich druk maken, dus ook de Nieuwe Stad. De vraag is of en hoe deze problemen met elkaar samenhangen en – natuurlijk – of en hoe ze juist in de Nieuwe Stad op een specifieke wijze uitwerken. Ook algemeen bekende en 'oude' problemen kunnen in de Nieuwe Stad nieuw zijn.

Veel van de genoemde problemen worden als typisch stedelijke problemen gezien. Die stedelijke problemen lijken zich als een inktvlek over de stad, of beter, het stedelijk veld te verspreiden. Eerst in de oudere wijken van de bestaande steden, vervolgens in de naoorlogse uitbreidingswijken, de zogenaamde Vogelaarwijken of herstructureringsgebieden en nu zijn blijkbaar de wijken uit de jaren zeventig en tachtig aan de beurt, en merkwaardigerwijze ook al de nieuwste wijken, de Vinex-wijken, die nog niet eens helemaal klaar waren toen ze al van verschillende zijden het etiket 'toekomstige getto's' kregen opgeplakt. Ook in de tijd lijkt er een opmerkelijke versnelling op te treden in de verspreiding van de sociale problematiek over het stedelijk gebied; die is ook alweer een paar jaar geleden in de nieuwe steden aangekomen.

Agenda Stad, City Deal in voorbereiding:
samenleven in de wijk

Met name in grote gemeenten woont en leeft een grote verscheidenheid aan bevolkingsgroepen samen. Dat levert complexe vraagstukken op die zowel op landelijk als lokaal niveau aan de orde van de dag zijn. Daarbij gaat het om zaken als polarisatie, segregatie, integratie, participatie, toegankelijkheid en inclusie. Vragen genoeg, maar de antwoorden zijn (nog) niet altijd voorhanden. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, WRR, signaleert in zijn rapport 'De nieuwe verscheidenheid' dat de diverse samenstelling van onze bevolking vraagt om een nieuwe instelling: 'Publieke en private instellingen zullen zich moeten instellen op een permanente, steeds wisselende culturele veelvormigheid onder bewoners, leerlingen, patiënten, klanten, werknemers.' Deze verscheidenheid zal blijven toenemen en een structureel kenmerk zijn van de Nederlandse samenleving. (Agenda Stad is een samenwerking tussen Rijk, steden en stakeholders.)

Het probleem lijkt echter niet te liggen in de toenemende verscheidenheid van de bevolking op zich. Die wordt in zogenaamde probleemwijken juist gepropageerd en beleidsmatig doorgevoerd als een oplossing voor problemen die het gevolg zouden zijn van de eenzijdigheid van de bevolking. Sociale problemen worden waar ze optreden, verklaard uit een verandering in de samenstelling van de bevolking door zogenaamde selectieve migratie: kansrijken vertrekken, kansarmen nemen hun plaats in. De constatering dat die stedelijke problemen zich ook in de Nieuwe Stad voordoen roept dezelfde reactie op: dat die van elders komen, bijvoorbeeld van de grote stad die ooit de moederstad was en haar problemen over de schutting kiepert. In tweede instantie komt misschien de gedachte op dat de groei van de Nieuwe Stad ook zelf die typische grotestadsproblemen produceert, maar dat de Nieuwe Stad het vermogen ontbeert om ook oplossingen voor die stedelijke problemen te ontwikkelen. Een vermogen dat de oude steden wel lijken te hebben. Misschien omdat ze er al veel langer ervaring mee hebben en over de kennis,

ervaring, menskracht en instanties beschikken die er wat aan kunnen doen.

New Towns

Ter uitvoering van de motie Ortega hebben Almere, Apeldoorn, Ede, Haarlemmermeer en Zoetermeer eind 2009 hun uitvoeringsagenda's opgesteld. Deze uitvoeringsagenda's omvatten de volgende specifieke thema's:

- Bruisende centrumvoorzieningen: laag voorzieningenniveau;
- Wijken van waarde: aanpak grootschalige wijken;
- Stad van nieuwe kansen voor volgende generaties: aanpak eenzijdige bevolkingsopbouw;
- Vanzelfsprekende veiligheid: aanpak voorkomen risicovolle situaties.

Daarna hebben zeven gemeenten met een woningvoorraad die voor gemiddeld 75 procent na 1971 is gebouwd, zich hierbij aangesloten. Het betreft hier de gemeenten Capelle a/d IJssel, Emmen, Helmond, Lelystad, Nieuwegein, Purmerend en Spijkenisse. Minister Spies heeft in maart 2012 toegezegd de preventieve aanpak van de New Towns te betrekken bij de activiteiten gericht op verbetering van de leefbaarheid en deze aanpak nog twee jaar te faciliteren met experimenten en kennisoverdracht. Op deze manier is met een aantal projecten ervaring opgedaan (bloemkoolwijken en signaleringssystemen) in hoeverre met onder andere zelforganisatie of kleine fysieke ingrepen kan worden ingespeeld om deze wijken leefbaar te houden.

De sociale problemen vormen de keerzijde van een ander soort probleem van de Nieuwe Stad, dat telkens terugkomt maar daarom nog niet minder actueel is: hoe aantrekkelijk zijn wij voor andere, minder problematische groepen, zoals hoger opgeleiden, op wie elke stad jaagt? Het probleem is dan niet enkel om ze naar de Nieuwe Stad toe (over) te halen, maar ook om de eigen kweek te behouden: veelbelovende jongeren ziet men vertrekken om elders te gaan studeren. Die komen niet meer terug, wat leidt tot een braindrain en de vrees dat de stad steeds dommer wordt (zie de 'infographic' van het PBL).

De stad als roltrap

1980-1990

2000-2010

Wat gebeurt er na 2010?
(toevoeging auteur)

Uit: PBL, De stad - magneet, roltrap en spons (2015)

4. LIJSTJES

Een belangrijke bron van problemen vormen de lijstjes die steden onderling vergelijken op allerlei kenmerken. Vooral de *Atlas van Gemeenten* zorgt jaarlijks voor de nodige opschudding en onrust onder de bestuurders en gemeenteraadsleden van de Nederlandse nieuwe steden. Die lijstjes zorgen natuurlijk niet echt voor problemen. Ze geven slechts aan dat de Nieuwe Stad het op sommige punten slechter of beter doet dan andere gemeenten. Het probleem met die lijstjes, of liever gezegd, een van de problemen die ik heb met die lijstjes, is dat ze nogal eendimensionaal zijn, dat wil zeggen dat ze een onderdeel uitlichten van de vele die met elkaar samenhangen en het karakter van de stad bepalen, en verder dat ze altijd hele gemeenten met andere gemeenten vergelijken. Het eerste is misschien nog nuttig. Als jouw stad slecht scoort op bijvoorbeeld kindvriendelijke omgeving, dan kun je daarnaar kijken en dan blijkt misschien dat er qua speelruimte of verkeersveiligheid wat valt te verbeteren en dat je op die punten kunt leren van gemeenten die het beter doen. Maar het kan ook zijn dat in die vergelijking andere kwaliteiten, zoals een spannende omgeving waarin voor kinderen veel te ontdekken valt, helemaal niet zijn meegenomen.

Het tweede is gewoon misleidend. Toen de *Atlas van Gemeenten* uitkwam met een lijst van gemeenten op het vlak van geluk, kreeg ik een mailtje van het hoofd van Onderzoek en Statistiek van Almere, met een krantenberichtje erbij waaruit bleek dat er onder gemeenteraadsleden beroering was over de lage score van Almere. Wat ik ervan vond? Nou niks, dacht ik, maar ik ging natuurlijk wel even op internet kijken. Wat bleek? Almere stond ongeveer gelijk met Haarlem. Haarlem! Een van de meest gewilde middelgrote steden! Dus als je alles hebt wat Haarlem heeft, sta je nog maar ongeveer gelijk aan Almere! En welke gemeente stond bovenaan? Ede, de gemeente die zich vanwege talloze en omvangrijke problemen enkele jaren daarvoor

met Almere, Haarlemmermeer en Zoetermeer verenigde om in aanmerking te komen voor het Grotestedenbeleid. Die lijstjes geven dus aanleiding tot calimerogedrag en uitingen van territoriale zelfstigmatisering.

Die lijstjes leiden ook altijd tot pogingen om aan de bevolkingssamenstelling te morrelen: we moeten meer hoger opgeleide en beter verdienende mensen aantrekken. Het idee van de braindrain: kwamen die brains anders dan ten goede van de stad? Hielpen die problemen op te lossen?

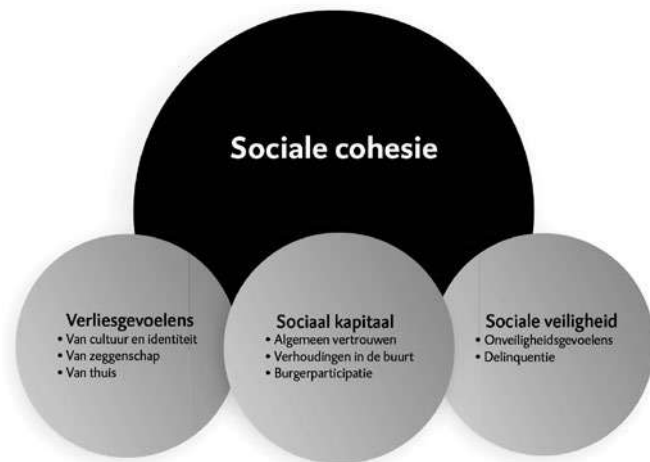
De kwaliteit en de aantrekkelijkheid van steden worden bepaald door talloze afzonderlijke kwaliteiten en problemen, die door mensen in samenhang worden gewogen. Als je dit wilt, neem je dat voor lief. Mijn advies is dus: kijk vooral naar wat je zelf bent en wilt zijn. Als je dan per se wilt vergelijken, vergelijk de Nieuwe Stad dan niet met andere steden als geheel, maar wijken en buurten met soortgelijke wijken of buurten. Hoe doen die woonervenwijken het bijvoorbeeld in de omgeving? Of als basisscholen matig presteren, geldt dat dan voor alle scholen in de stad? Is er sprake van een nieuwstedeneffect, dat je ook in andere nieuwe steden ziet? Zou dat kunnen samenhangen met de onaantrekkelijkheid van de woonomgeving voor jonge, veelbelovende leraren? Vragen die aan de orde kwamen in een onderzoek naar het presteren van sommige basisscholen in Almere. Kortom, maak het specifiek en pel het af. In het Almeerse onderzoek werden trouwens dergelijke nieuwstedeneffecten niet gevonden. Bedenk dat vergelijken met anderen die het beter doen betekent erachteraan lopen en dus achterlopen. Vertrouwen op eigen innovatiekracht om problemen te tackelen levert veel meer op. Waar ga je als Nieuwe Stad prat op: dat je volgens een lijstje minder werklozen of bijstandstrekkers hebt (terwijl je niet echt weet hoe dat komt) of dat je een innovatieve aanpak hebt ontwikkeld die mensen aan het werk of uit de bijstand helpt, daklozen aan een woning helpt en weer op het spoor zet, mensen met een psychiatrische achtergrond

een plek in de samenleving bezorgt en eenzaamheid aanpakt door goede publieke voorzieningen? Maak je je ongerust over vergrijzing of ontwikkel je nieuwe woon-zorgconcepten met inbreng van de burger als professional en de professional als medeburger, gekoppeld aan opleidingen in lager, middelbaar en hoger onderwijs? Wil je scoren op een groot aandeel hoger opgeleiden of op uitstekende opleidingen op middelbaar niveau en het ondersteunen van 'stapelen' van opleidingen, en laat je je daarbij ondersteunen door hogescholen en universiteiten in de omgeving, waarop de jongeren uit je stad studeren? Kortom: wil je uitblinken in zowel het ondersteunen van rondkomen als van vooruitkomen? Nieuwe steden zouden daarin uitmuntend moeten zijn.

5. EEN LASTIG BEGRIP

Bij het oplossen van de genoemde problemen doen overheden en instanties steeds meer een beroep op de betrokkenheid van burgers. Op dit punt zien we een belangrijk verschil tussen de Nieuwe Stad en de oude; althans in de manier waarop de lokale overheden naar een verondersteld gebrek aan betrokkenheid kijken. In beide gevallen valt al gauw de term *sociale cohesie*. Waar echter in de oude stad sprake is van het verlies ervan, klinkt in de Nieuwe Stad de klacht dat die sociale cohesie nooit tot stand is gekomen. Dat begrip sociale cohesie komt zelfs expliciet voor in de omschrijving van het doel van de Stichting Han Lammersleerstoel: 'het doen van onderzoek binnen de gemeente Almere ten aanzien van de sociale cohesie in relatie tot de stedelijke ontwikkeling'. De zorg die daaraan ten grondslag ligt, lijkt in dit geval niet het verloren gaan van sociale cohesie, zoals in reeds langer bestaande steden en wijken, maar het geen gelijke tred houden met de verdere ontwikkeling van de stad, of zelfs het in het geheel niet tot stand komen ervan. Die zorg leek nu ook weer, of

nog steeds, de aanleiding voor die vermaledijde vraag aan mij naar praktische oplossingen. Laat ik daarom meteen zeggen dat ik niet geloof in sociale cohesie als oplossing.

Uit: WRR, *De nieuwe verscheidenheid* (2018)

Eerlijk gezegd zijn er weinig begrippen waaraan ik meer de pest heb dan 'sociale cohesie'. Het wordt te pas en te onpas gebruikt om er van alles en nog wat mee aan te duiden: van burenruzies tot jongerenoverlast, van individualisering tot onveiligheidsgevoelens, van gebrek aan betrokkenheid tot eenzaamheid onder ouderen. Het is kortom het ultieme containerbegrip. Wat ermee bedoeld wordt, hangt sterk af van wie het gebruikt: oudere bewoners die hun burens zien vertrekken en vreemden hun plaats innemen, betreuren het teloorgaan van hun vertrouwde buurt (maar of die sociale cohesie vroeger nou zo groot was, is de vraag); professionals en bestuurders klagen over de geringe betrokkenheid van bewoners bij hun buurt en bij de politiek (dat diezelfde burgers misschien betrokken zijn in heel andere netwerken dan de buurt en bij andere zaken dan de actuele politieke agenda, speelt daarbij geen rol). Sociale cohesie vormt vooral een probleem, omdat het tegelijk ook als oplossing wordt

gepresenteerd: versterk de sociale cohesie en het is uit met de burenruzies, de onveiligheidsgevoelens, gebrek aan betrokkenheid, individualisering et cetera. Het is behalve een containerbegrip dan ook een ultiem voorbeeld van beleidstautologie: tegelijk probleem en oplossing. Daar geloof ik dus niet in. Niet in sociale cohesie als oplossing en ook niet als belangrijkste, overkoepelend probleem. De soms totaal verschillende problemen waarnaar het verwijst, zullen we stuk voor stuk bij de kop moeten pakken om er oplossingen voor te verzinnen. Als regel dan, want dat kan ik in dit essay natuurlijk niet allemaal doen. De discussie over het al dan niet tot stand komen van sociale cohesie in de Nieuwe Stad, of het gebrek aan betrokkenheid, of de toename van sociale problemen en het achterblijven van het oplossend vermogen, duidt misschien op een veel breder gevoel van, ja, van wat – van ongenoegen, van achterstelling? – in ieder geval een gevoel van wel de lasten maar niet de lusten van de oude stad. Dat zou weleens een basisprobleem van de Nieuwe Stad kunnen zijn.

6. PROBLEMEN EN OPLOSSINGEN

Op mijn bureau ligt al heel lang een ansichtkaart met de tekst 'Er is geen oplossing, omdat er geen probleem is', maar dan in het Duits, waarschijnlijk gekocht in een of andere museumwinkel. Het is een uitspraak van Marcel Duchamp en zet mij altijd aan om verder te denken dan de voorhanden zijnde oplossingen. In sommige gevallen gaat die uitspraak letterlijk op. Dan blijkt er bij nader inzien inderdaad helemaal geen probleem te zijn. Ja, ja, ik hoor u nog steeds, mensen met de voeten in de modder, maar het leek me wel eerlijk om dat vooraf even te zeggen. Dan moeten we misschien meteen constateren dat problemen ook het gevolg kunnen zijn van oplossingen, bedacht voor andere problemen. Wat mogelijk een ander licht werpt op de modder waarin veel mensen in de praktijk

denken te staan. Waarmee dan misschien niet zozeer bedoeld wordt op de problemen waarmee men dagelijks wordt geconfronteerd; dat hoort immers bij het werk dat men doet. Het is de frustratie van het niet kunnen oplossen, van het dweilen met de kraan open of het vastlopen in procedures; niet de modder, maar het doormodderen veroorzaakt de frustratie.

Een voorbeeld is de extramuralisering van zowel de ouderenzorg als de geestelijke gezondheidszorg, over het algemeen eufemistisch als 'vermaatschappelijking' aangeduid. Een geweldig idee, maar de gecombineerde effecten daarvan slaan neer in bepaalde buurten en wijken, of delen daarvan, en vooral die met redelijk veel goedkope woningen. Dan hangt het helemaal af van de sociale steunconstructies of dit tot problemen leidt (eenzaamheid, overlast, 'verwarde personen') of niet. Of die steunconstructies er zijn of niet, is ook overheidsbeleid. Hetzelfde geldt voor allerlei protocollen, regels voor verantwoording of bescherming van de privacy die een soepele en effectieve samenwerking van verschillende betrokken instellingen en professionals bevorderen of frustreren. Afgezien daarvan zouden we ook de vraag kunnen stellen of die extramuralisering eigenlijk wel zo'n goed idee was, als blijkt dat die niet leidt tot vermaatschappelijking. Dezelfde vraag kunnen we ook stellen voor de herstructurering van wijken met als doel de woningvoorraad en daarmee de bevolking te differentiëren, als dat in verschillende buurten leidt tot een concentratie van kwetsbare groepen in de overgebleven complexen met sociale woningbouw. Wat dan in de monitoring van die wijken weer alarmbellen doet rinkelen. Je kunt dat 'perverse effecten' of 'tegendraadse werkingen' (Schuyt) noemen, maar waar het om gaat is de vraag, op welk niveau je de zo gecreëerde problemen oplost: een vlucht naar voren of opnieuw nadenken over die oorspronkelijke 'oplossing'. Zijn met het badwater ook niet de kinderen weggegooid? Bijvoorbeeld de 'asielfunctie', de bescherming en beschutting, hulp en ondersteuning, die

de inrichting of het verzorgingshuis boden en die niet zomaar vervangen kunnen worden door ambulante zorg. Waarom zouden mensen eigenlijk zo lang mogelijk zelfstandig moeten wonen? Mensen die het zich kunnen veroorloven kiezen voor een serviceflat, waar is die voor mensen die minder te besteden hebben? En vragen die overgebleven complexen met sociale woningbouw, zeker als die huisvesting bieden aan bovengenoemde groepen, niet gewoon om een intensiever beheer? Gewoon, omdat dat helemaal niet ongewoon is. Een vraag die onderzoekers in het recente verleden regelmatig opwierpen als het om zogenaamde probleemwijken, -buurten of -complexen gaat, was: gaat het om probleemwijken of om problemen in wijken (Musterd e.a.)? Of ze maken onderscheid tussen 'grote problemen van kleine groepen' of 'kleine problemen van grote groepen' (Metaal e.a.). Of tussen problemen die om een persoonlijke aanpak of juist een structurele aanpak vragen en stellen zo ook de neiging ter discussie om integrale aanpakken te ontwikkelen voor talloze en verschillende problemen die misschien wel maar misschien ook wel helemaal niet met elkaar samenhangen.

In veel gevallen is het zo dat er wel een probleem is, maar niet zoals het wordt geformuleerd. Het zijn meestal de beschikbare oplossingen die bepalen hoe we een probleem opvatten. We hebben soms al een oplossing en het is niet altijd zo dat we daar dan een probleem bij zoeken, maar wel dat we het probleem zo formuleren dat de oplossing erop past. Dat gaan we nu eens niet doen. We gaan het wel hebben over problemen van samenleven, maar we gaan die niet per se van tevoren al problematiseren, alsof wij (de gemeente, corporaties, andere instellingen, onderzoekers) die ook moeten oplossen. Voor we het daarover verder gaan hebben, stellen we een andere vraag: wat hebben al die problemen eigenlijk met de Nieuwe Stad te maken?

7. EEN INGEWIKKELD PROBLEEM

Wat ons interesseert is, of de Nieuwe Stad zelf een probleem is. We stellen dus een soortgelijke vraag als die Jane Jacobs bijna aan het eind van haar in 1961 verschenen boek *Dood en leven van grote Amerikaanse steden* aan de orde stelt: 'Wat voor een soort probleem is de (grote) stad nu eigenlijk?' Dat was geen vraag naar de sociale problemen of conflicten die elke stad genereert. Dat soort vragen had ze in voorgaande hoofdstukken al uitgebreid behandeld, vooral om te wijzen op het zelfoplossende of zelfregenererende vermogen van steden. De vraag in het laatste hoofdstuk van haar boek lijkt een meer theoretische, maar is vooral een bij uitstek stadssociologische vraag naar de aard van de stad als sociaal-ruimtelijk fenomeen. Het antwoord vindt Jacobs in de 'levenswetenschappen' (*life sciences*) als de biologie, die in de jaren vijftig sterk opkwamen en die zich van de natuurwetenschappen onderscheiden door het probleem van 'georganiseerde complexiteit' (*organized complexity*), een complexiteit die het resultaat is van het handelen van talloze actoren. Dat geldt ook voor de stad, zegt Jane Jacobs.

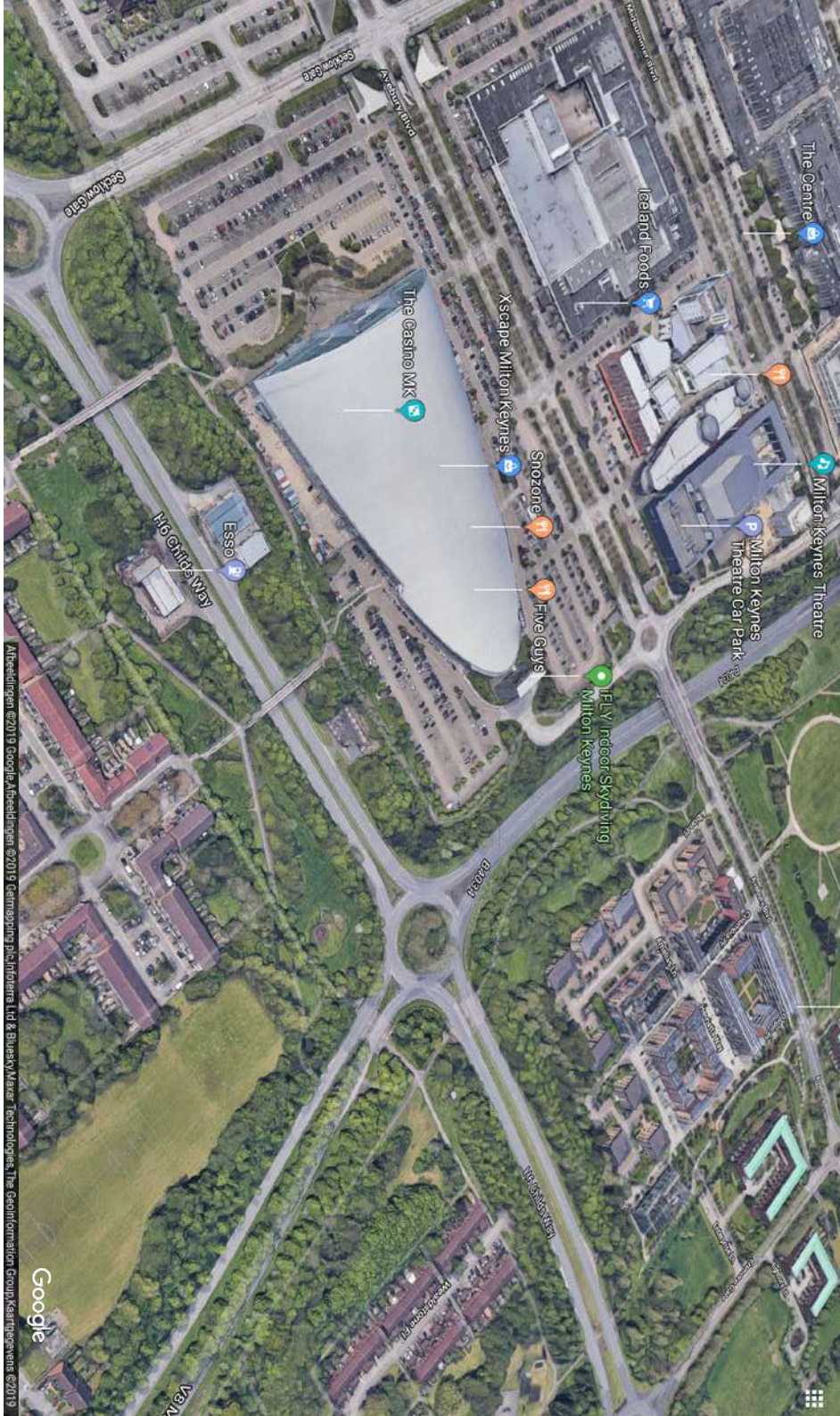
Het proberen te achterhalen van regels in de schijnbare chaos leidt in het geval van 'ongeorganiseerde complexiteit', dat wil zeggen een complexiteit die niet het gevolg is van kennende en handelende subjecten, tot (natuur)wetten en modellen. Deeltjes handelen niet, althans niet bewust, en de kosmos en het weer ook niet; daar kun je wetten, regels in ontdekken, modellen voor bouwen. Het wordt anders als diezelfde methodiek op de georganiseerde complexiteit van de stad wordt losgelaten. Dat was precies het bezwaar van Jacobs tegen de moderne stedenbouw zoals die in de jaren zestig werd bedreven en waarin onderzoek een steeds belangrijker plaats begon in te nemen. Het was een wetenschap van gemiddelden, van statistiek en modellen.

Daar waar de stedenbouwer en de planoloog op zoek zijn naar de grootste gemene deler, letten de

bewoners van een straat of wijk juist op de uitzonderingen die de kiemen zouden kunnen zijn van nieuwe, onverwachte en misschien ongewenste ontwikkelingen, net als ondernemers en ontwikkelaars trouwens. Deze opvatting van een complexiteit die het resultaat is van het handelen van talloze actoren, vinden we ook terug in de manier waarop de Franse socioloog Pierre Mayol, leerling en medewerker van Michel de Certeau, de buurt definieert als 'de collectieve organisatie van individuele trajecten' en in de kruisende levenspaden van de bewoners die George Perec ten tonele voert. Zoals Jane Jacobs in de jaren zestig vat poogde te krijgen op het fenomeen van de grote stad, zo proberen wij dat nu voor de Nieuwe Stad als een recent en redelijk onbekend fenomeen. Waarbij we meteen ook door Jacobs zelf gewaarschuwd zijn: is de Nieuwe Stad immers niet het resultaat van de moderne stedenbouw met zijn modellen en statistiek? Jawel, georganiseerd is ze zeker, maar vertoont ze ook de complexiteit die het resultaat is van het handelen van talloze actoren? Nee, dat wil zeggen in het begin zeker niet, maar met het groeien van de Nieuwe Stad neemt die complexiteit toe, tegen wil en dank misschien. Jane Jacobs waarschuwt ons ook nog expliciet om niet te proberen haar observaties van de steden en de binnenstadswijken los te laten op kleine steden, of suburbs die nog echt suburbaan zijn:

We hebben al genoeg problemen als gevolg van pogingen grote steden te begrijpen in termen van het functioneren van kleine steden. Pogingen kleine steden te begrijpen in termen van grote steden zullen de verwarring slechts vergroten.

En dat is gebleken, zeker ook bij het voortdurende streven om van de nieuwe steden echte steden te maken. Desondanks achtte Jacobs onderzoek naar de vitaliteit van stadswijken niet totaal nutteloos voor de nieuwere wijken en de suburbs; en dus voor ons onderzoek naar het fenomeen

van de Nieuwe Stad. Maar niet op het moment dat ze gebouwd werden. Pas na verloop van tijd zou blijken of de nieuwe wijken of steden een proces van verstedelijking, waarin ze zowel in ruimtelijk als sociaal opzicht stedelijke trekken gaan vertonen, zoals een differentiatie van de bevolking en een nieuwe sociale en economische dynamiek, aankunnen.

Met die twee waarschuwingen voor ogen richten wij ons nu op de vraag: wat voor soort probleem is de Nieuwe Stad eigenlijk? Daarbij zullen niet Jacobs' observaties centraal staan, maar wel haar manier van kijken, de typische Jane Jacobs-bril. Dan gaat het ook niet zozeer over de Nieuwe Stad als een optelsom van problemen, een nieuw en groter soort 'probleemcumulatiegebied', maar om een bijzonder, nog vrijwel ongekend fenomeen. Dan komen juist die problemen op tafel die vaak in een adem genoemd worden met de Nieuwe Stad, zoals gebrek aan identiteit, gebrek aan geschiedenis, gebrek aan betrokkenheid, of om nog een keer met Jacobs te spreken: gebrek aan vitaliteit en zelforganiserend vermogen. Maar we werpen ook licht op de kwaliteiten die vaak onvermeld blijven en de keerzijde vormen van de problemen, als de twee zijden van dezelfde medaille.

8. HET UITSTEL

De Nieuwe Stad is bij uitstek een geplande stad; wat eigenlijk een contradictio in terminis is. Het INTI heeft bij zijn oprichting een soort definitie van de Nieuwe Stad voorgesteld:

New Towns are cities or towns that are designed from scratch and built in a short period of time. They are designed by professionals according to a Master Plan on a site where there was no city before. This distinguishes a New Town from a 'normal' city that gradually grows and evolves over time. Also, New Towns are mostly the result of a political (top-down) decision.

Deze definitie richt zich vrijwel uitsluitend op de fysieke stad en dat is ook terecht, maar op die manier raakt de geleefde stad wel buiten beeld, wordt als het ware opgeschoven of uitgesteld tot het moment dat de Nieuwe Stad zich – als een gewone stad – verder geleidelijk uitbreidt en ontwikkelt.

Het ligt besloten in het idee en het concept van elke Nieuwe Stad, dat die zich na de geplande en sterk geregisseerde beginfase steeds meer als een echte stad ontwikkelt. Daarin onderscheidt de Nieuwe Stad zich van buitenwijken, voorsteden en tuinsteden, die juist ontworpen en gebouwd lijken met de intentie om voor altijd hun suburbane karakter te behouden. Zogenaamde themawijken en in nog sterkere mate *gated communities* dragen deze suggestie op een extreme manier uit en lijken de garantie te bieden dat ze altijd zo zullen blijven als ze in het begin zijn bedacht, gebouwd en bewoond.

Bij de nieuwe steden staat het uitgroeien tot een stad voorop. De vraag is dan wanneer dat moment van ‘stadwording’ daar is. Dat moment lijkt in de loop van de tijd steeds weer op te schuiven: de Nieuwe Stad blijkt dan nog altijd geen echte stad. Die korte periode waarvan in de definitie van het INTI sprake is, wordt opgerekt, waardoor de focus blijft liggen op de planning – we moeten van de Nieuwe Stad een echte stad maken – en de stad die de Nieuwe Stad al is, de geleefde stad, buiten beeld blijft. Dat geldt niet enkel voor de ‘planners’, bestuurders en stedenbouwkundigen. Ook de bewoners leven lange tijd in die verwachting; wat ze mogen en kunnen verwachten is niet zo duidelijk. Dat negeren van de stad die er al is, ken ik ook van de stad waar ik woon, Rotterdam. Geen Nieuwe Stad, maar wel eentje waar het hart uit was gebombardeerd en die daarom ook opnieuw stad moest worden. Met de stad opnieuw te maken waren de Rotterdamse plannenmakers nog in de jaren negentig heel hard bezig. Ook de bewoners leefden na de wederopbouwperiode nog lang in die verwachting en verzuchtten: is dit het nou,

zo zakelijk en kil, het lijkt in niets op een stad. Er werd onderzoek gedaan naar ‘de binnenstadsbeleving en Rotterdam’ (Wentholt), wat uiteindelijk leidde tot een manifestatie, C 70, waarin de stad werd aangekleed met paviljoentjes, pergola’s en een heuse kabelbaan. Het was een poging de functionalistische ‘structuur’ van de nieuwe binnenstad te complementeren of beter gezegd, te confronteren met een wezenlijk ander kenmerk van een stad, de ‘antistruktuur’, de rituelen en festiviteiten, de evenementen en demonstraties, die de dagelijkse gang van zaken (‘de structuur’) ter discussie stellen en af en toe op zijn kop zetten. Het is natuurlijk opmerkelijk en eigenlijk een contradictie dat ook die antistruktuur van bovenaf op de stad werd losgelaten. Tegenwoordig zou je het thematiseren noemen.

De Rotterdamse drang tot stadmaken stuitte in de jaren negentig op commentaar van de regelmatig uitgenodigde buitenlandse deskundigen, die opmerkten: jullie schijnen niet te zien dat er allang weer een stad is, levendig, superdivers en energiek. Die stad heeft gebreken en daar kun je misschien iets aan doen, maar hou nou eens op met dat ‘de stad moet nog gemaakt worden’. Met die stad die er al was, bedoelden ze de geleefde stad. Die was er allang en was in het geval van Rotterdam natuurlijk ook nooit weggeweest. Iets dergelijks geldt ook voor de Nieuwe Stad. De geleefde stad ontstaat niet pas als de Nieuwe Stad kan bogen op een geschiedenis (hoe lang: enkele decennia, een halve of driekwart eeuw?) en daarmee eindelijk een identiteit – en zo ‘stadsrechten’ – heeft verworven. Die geschiedenis en de daaruit voortkomende identiteit zijn juist het resultaat van die geleefde stad.

Het uitstel en het maar blijven plannen en maken van de stad leidt juist op het moment dat er problemen ontstaan of zich ingewikkelde opgaven aandienen die om nieuwe en creatieve oplossingen vragen, tot blindheid voor het uitgegroeide oplossend vermogen van de Nieuwe Stad. Vaak wordt pas betrokkenheid gevraagd

als de oplossingen al zijn bedacht, terwijl er in de Nieuwe Stad inmiddels genoeg mensen rondlopen die mee kunnen en willen denken. Ik zie dat in de Nederlandse nieuwe steden (in Zoetermeer zijn de Schatbewakers een voorbeeld), maar ook in hypergeplande stad als Shenzhen, waar nu plannen worden gemaakt voor de transformatie van de eerste gebieden, precies die gebieden waar zich ook heel veel professionals van diverse disciplines hebben gevestigd en die aanbieden om mee te denken. Maar dat zij er al zijn, past niet in het beeld dat de stad nog moet worden omgevormd van een fabrieksstad in een kennisstad, ofwel van *factory of the world to worldcity*.

9. WAT VOOR STAD?

De verwachtingen wat voor stad het zal (moeten) worden lopen uiteen, tussen bewoners, maar ook tussen bewoners en bestuurders bijvoorbeeld of tussen stedenbouwkundigen en ontwikkelaars. Het uitblijven van de gedroomde, verwachte of beloofde stad wil niet zeggen dat er zich geen stad ontwikkelt, maar misschien niet zoals verwacht of gewenst. Wie beter kijkt hoe de Nieuwe Stad zich als geleefde stad ontwikkelt, komt op het spoor van de verschillen (of tegenstellingen) in de manieren waarop inwoners, ontwikkelaars, instanties en bestuurders naar de ontwikkeling van de Nieuwe Stad kijken.

Wat voor een stad moet die Nieuwe Stad worden? Moet die meer en meer gaan lijken op bestaande steden, een dichte, diverse, levendige en drukke stad? Of daarvoor eerder een alternatief vormen, een groene, meer homogene, comfortabele en rustige stad? Of een combinatie van die twee, een stad die lijkt op een oude stad (of oud stadje) met alles erop en eraan wat zo'n stad leuk maakt, maar dan zonder de problemen of conflicten die daar ook bij horen. Wel de lusten, niet de lasten, zagezegd, of positiever uitgedrukt, het beste van twee werelden. Verschillen in opvattingen over de

aard van de Nieuwe Stad spelen ook bij de conceptie, maar daarbij spelen de (toekomstige) bewoners nauwelijks een rol, althans niet direct, wel via aannamen van hun (woon)wensen bij bestuurders, ontwerpers en ontwikkelaars. Verschillen in verwachtingen en ambities worden prangender naarmate de stad groeit en veroudert, en inwoners zich daarover uitspreken.

Die veroudering, om daarmee maar te beginnen, was tien jaar lang het onderwerp van het onderzoek en onderwijs van de Han Lammersleerstoel. Eigenlijk is dat ook het onderwerp van het meeste onderzoek naar steden en voorsteden, stadswijken en buitenwijken: wat gebeurt er als gebieden verouderen en veranderen, mede als gevolg van de bouw van nieuwere wijken? Dan duikt de vraag op die Jane Jacobs stelde: zijn ze daartegen bestand? We hebben gezien dat er in de verandering van wijken een zekere versnelling optreedt: in het geval van de wijken van rond 1900 duurde het bijna driekwart eeuw (hoewel ze door de moderne architecten al in de jaren twintig werden afgeserveerd), de wijken uit de jaren twintig en dertig kwamen na een halve eeuw aan de beurt en de naoorlogse wijken al na dertig jaar.

De veroudering van de Nieuwe Stad is niet het gevolg van de slechte kwaliteit van de woningen of van de woonomgeving. Daarop valt ook wel wat aan te merken, omdat veel nieuwe steden nou niet in het meest gunstige tijdperk het licht zagen; jaren tachtig en het was crisis. Een belangrijker oorzaak van de snelle veroudering is echter de wisseling in planologische, stedenbouwkundige en architectonische opvattingen die in de afgelopen drie decennia de revue passeerden. In Nederland, maar daar niet alleen, werd het idee achter de ontwikkeling van nieuwe steden al voordat deze echt konden gaan groeien, ingehaald door een herwaardering van de oude steden en wijken en een (nog) hardgrondiger afkeer van suburbanisatie. Althans onder beleidsmakers, planologen en stedenbouwkundigen en – ja, ook – onder een deel van de stedelijke bevolking.

32

An aerial photograph of a city center, likely Amsterdam, showing a dense urban environment. The image features several prominent buildings, streets, and landmarks. Key locations labeled include "Winkelcentrum de Terp", "Albert Heijn", "Kudvat", "Rasa Sayang", "De Terp", "M", "Hollandsch Diep", "Agathos Thuiszorg", "Schoonheidssalon Joyzee", "RS Beheer BV", "Westergatje", "Speeltoestellen", "Mama's Cakes", "You Me N It", "OpOo Massage", "Capelle aan den IJssel", "Amsteldiep", "Boornveld", "Springerdiep", "Dirk van den Broek", "Marst", "Google", "Aardbeelden ©2019 Google Aardbeelden ©2019 Aerodata International surveys Maxar Technologies Kaartgegevens ©2019". The image also shows a large green field on the left side and a railway line running through the center.

Capelle aan den IJssel – metrostation en winkelcentrum De Terp met woningen en welzijnsvoorzieningen

en – letterlijk – veelbelovend. Die geschiedenis, zeker in het begin, vormt een staalkaart van innovaties en experimenten, zowel op het fysieke vlak van stedenbouw, architectuur, woningbouw en voorzieningen, in het sociaal-culturele gebied van onderwijs, gezondheidszorg, welzijn en cultuur, als van duurzaam bouwen, zoals dat toen heette. Die innovaties en experimenten komen juist op dit moment weer voor het voetlicht, mede doordat de Nieuwe Stad, in Nederland door een verkenning Post 65 van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), maar ook in de rest van Europa, als cultureel erfgoed is ontdekt. Die herontdekking van de eigen geschiedenis komt echter ook uit de Nieuwe Stad zelf voort.

Toen wij zeven jaar geleden de *Atlas nieuwe steden* publiceerden, was dat eigenlijk te vroeg. De nieuwe steden waren nog bezig om dat predicaat Nieuwe Stad juist kwijt te raken; ze waren ‘gewone’ middelgrote steden. Nu zien we een generatie politici en ambtenaren aantreden, die met verwondering en nieuwsgierigheid kijken naar die korte, maar interessante geschiedenis. Soms ook met een tikkeltje nostalgie, want een deel van hen is zelf opgegroeid in de Nieuwe Stad. Datzelfde zag je ook bij de herwaardering van de naoorlogse wijken. Ook in die beweging waren de trekkers niet zelden in zo’n wijk geboren en getogen.

Opmerkelijk is ook dat de Nieuwe Stad welhaast bij uitstek het natuurlijke domein lijkt voor Floriades, de grote internationale tuinbouwtentoonstelling. Na drie edities in Amsterdam en Rotterdam viel de eer in 1992 te beurt aan Zoetermeer, in 2002 aan Haarlemmermeer en – na een tussenstop in Venlo – in 2020 aan Almere. Alle drie met thema’s waarin de groene en duurzame stad centraal staat: *Garden of Eden* (Zoetermeer), *Feel the Art of Nature* (Haarlemmermeer) en *Growing Green Cities* (Almere). De nieuwe steden bieden letterlijk ruimte voor een dergelijk element, maar omarmen het ook om een vernieuwende impuls te geven aan de verdere ontwikkeling van de stad. Ze hoopten en hopen er niet alleen een nieuw

perspectief op de stad aan te ontleen, maar er ook concreet een nieuwe wijk of stadsdeel aan over te houden als neerslag daarvan.

De dubbelzinnigheid van het thema van Almere is daarbij bijzonder intrigerend: wordt de groene stad gekweekt of groeit de groene stad op? Of groeit ze gewoon maar door, maar groener? Daarin weerspiegelen zich ook weer de geplande en de geleefde stad, waarbij net als bij de conceptie van de Nieuwe Stad, de innovaties vooral voortkomen uit het idee en het bereik van de geplande stad. Om meer zicht te krijgen op problemen en mogelijke oplossingen is de belangrijkste vraag hoe de Nieuwe Stad groeit en zich ontwikkelt, tot een stad, een ‘echte’ stad of misschien wel heel iets anders. Maar voordat we het over de ontwikkeling gaan hebben, moeten we eerst kijken wat de Nieuwe Stad bij aanvang is. Net zoals in een gebruiksaanwijzing ook altijd eerst wordt beschreven wat het product is en waarvoor het dient, hoe het te gebruiken is en ook wat je er beslist niet mee moet doen.

Jean Paul
Aankondiging van
nieuwe steden, voor
zover die te koop zijn
 Vertaald door Ingeborg Lesener

Een heel goed-burgerlijk bouwkonstenaar, *Lausus* genaamd, zit nu in Neurenberg totaal te beschimmelen; -het gebruikelijke Duitse lot van Duitse technici. De man had een jaar lang voor Potemkin de afleveringen verzorgd van de houten roerend-goed-huizen die men in Moskou op de markt brengt en hospiteerde geruime tijd in Londen bij een meester-timmerman van hospitalen, die men als reisklavieren opvouwt en naar Amerika vervoert. Sedert 17 jaar werkt hij nu in Neurenberg en vervaardigt hij hele steden. Hij leeft daar echter onbekender dan menig kunstdraaier van kleine speelsteden voor kinderen. Hij zet ze in elkaar van hout dat hij met een bekende korst van steen heeft besmeerd en kan ze even plat opvouwen als genoemde hospitalen. Tot op heden heeft de figurist echter weinig steden verkocht, een paar residentiesteden uitgezonderd die enkele Franse edellieden zich hebben aangeschaft na het slechten van hun landgoederen, teneinde binnen te trekken; en het ontbreekt hem in Neurenberg aan vakken en remises voor zijn ruimgesorteerde magazijn van rijks- en andere steden. De goede *Lausus* heeft daarbij evenveel kans te verhongeren als de bezitter van een onverkoopte diamant ter grootte van een struisvogelei. Nu wil de Neurenbergse gemeenteraad zelfs zijn loodsen-loods, de scheepswerf van zijn bouwwerken onder de bankroetiers-hamer brengen en zijn plaatsen op de veiling gooien.

Maar zo'n vaart zal het, hoop ik, niet lopen met onze *Lausus*, zolang er nog een vorst bestaat die steden nodig heeft

en kan betalen. Alleen kennen slechts weinigen zijn assortiment. Gereed heeft hij - in zijn stedenfabriek - onder andere - ik wil u slechts met een paar voorbeelden lekker maken -: 2 fabriekssteden - een Hansestad - 15 rijkssteden, met en zonder jodenstegen en beginhoven - een residentiestad, die hij ook zonder de vesting af wil staan - en een klein legstadje. Aan een Latijnse stad, zoals Maupertuis die voorstelde op te richten, schaaft hij tegenwoordig. Hij heeft alleraardigste aanzetsteden (zoals je mondstukken aan fluiten zet); die kan een vorst aan een dorp zetten als hij het de wapen- en adelbrief van een stad heeft verleend, zodat het landdaggerechtigde dorp de voorsprong en de voorstad wordt. - Voor minerale bronnen, die men juist ontdekt, wil de artist badplaatsen leveren.

Bij wijze van betaling neemt *Lausus* ook oude steden aan, omdat die als ruïnes en gotische bouwwerken in de Engelse tuinen nog altijd zeer gewild zijn.

Ik wil volstrekt geen partij kiezen voor *Lausus* maar alleen voor zijn tijd: als de Gallische vrede ons evenveel steden zou kosten als de Gallische oorlog, zou dan een technicus bij wie een Nieuw-Mainz, een Nieuw-Keulen en een Nieuw-Straatsburg verkrijgbaar zou zijn niet onze man zijn?

Laat het rijk dat eens overwegen!

Raster 12, 1980

10. EEN BASISPAKKET

De Nieuwe Stad is bij aanvang natuurlijk geen stad. Steden zijn nooit nieuw en niet op bestelling leverbaar. Steden zijn alleen tweedehands of antiquarisch verkrijgbaar.

De Nieuwe Stad is een basispakket. Zoals een beginset van Märklin geen complete modelbaan oplevert, maar slechts een ovaaltje rails, een trafo en een locomotiefje met twee wagentjes, en een beginsetje Lego net genoeg steentjes bevat om een enkel huisje of autootje te bouwen, is de

Nieuwe Stad bij lange na nog geen stad. Zoals dat in de kinderjaren op verjaardagen en sinterklaas op teleurstellingen uitliep, omdat het lang verbeide cadeau alleen een glimp bleek van dat in je dromen, roept de Nieuwe Stad de verzuchting op: is dat het nou, moet dat een stad voorstellen? Het basispakket bevat slecht een paar duizend woningen, wat wegen en straten, een basisschool (!), een paar winkels, een buurthuis en een enkele bushalte.

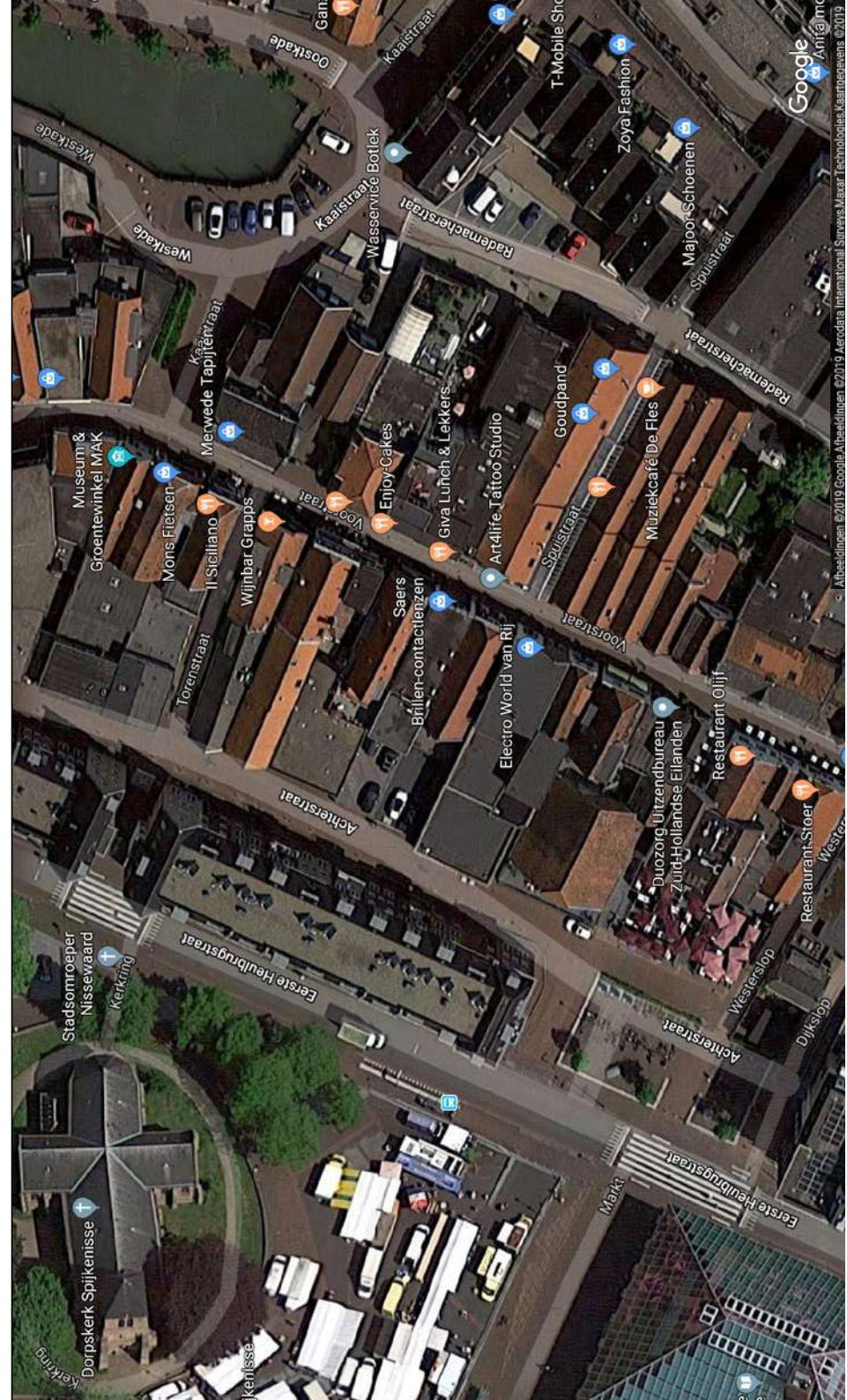

Maar er zit toch meer in de doos: een plan en een catalogus. Dat plan laat zien hoe de Nieuwe Stad kan uitgroeien tot een complete, echte stad, althans in vlekken en hoofdlijnen. Net zoals bij Märklin, Lego of Playmobil, is er een catalogus van allerlei aanvullingen, accessoires en adaptaties om die vlekken te vullen en in de loop van de tijd het product uit te breiden, te verrijken en te vernieuwen. De Nieuwe Stad is een belofte van een stad. Wat er trouwens niet inzit, is een gebruiksaanwijzing. Nederland kent eigenlijk maar enkele echte, helemaal nieuwe steden: Almere, Lelystad en Emmeloord. Dat zijn dus de uitzonderingen. Meestal is de Nieuwe Stad niet helemaal nieuw. Op de plek waar de Nieuwe Stad moet verrijzen is al wat, een oud stadje of enkele dorpen. Dat

geldt voor de meeste nieuwe steden, zowel in Europa (de New Towns in Groot-Brittannië, de *Villes Nouvelles* rond Parijs) en in de rest van de wereld, zoals de snelgroeiende nieuwe steden in China, waarvan Shenzhen aan de grens met Hongkong het meest uitgesproken voorbeeld is. Ook elders zijn volledige nieuwe steden uitzonderingen, zoals Brasilia, de nieuwe hoofdstad van Brazilië. Het basispakket van de Nieuwe Stad trekt zich van de aanwezigheid van dat stadje of die dorpen weinig aan. Het is geen uitbreidingswijk, maar het begin van een totaal andere stad, waarin het stadje of de dorpen worden opgenomen. Een deel van de uitbreiding van het basispakket is er dan al, maar tweedehands: scholen, enkele winkels en bedrijven, een paar cafés en restaurants, sportvelden en verenigingen, een gemeenschapscentrum en een raadhuis.

Ook de plaats waar de nieuwe wijken moeten verrijzen is zelden leeg, maar gevuld met boerderijen, kleine villa's en arbeidershuizen langs wegen die naar de dorpskern of het centrum van het stadje voeren, omzoomd met oude bomen en temidden van akkers, weiden of boomgaarden. Het basispakket van de Nieuwe Stad laat zich daaraan weinig gelegen liggen. Het leunt erop en ertegen, negeert het in het gunstigste geval of zet zich ertegen af als verouderde relikwieën van een voorbijge tijd, als een flatscreen aangesloten op een oude tv-ontvanger of zonnepanelen op een middel-eeuws dak. De Nieuwe Stad is niet zomaar compatibel met wat in eeuwen is ontstaan. Ze past zich niet aan, maar eist juist van het bestaande dat het zich aanpast en invoegt in het plan voor de Nieuwe Stad, het oude raadhuis als trouwlocatie, een boerderij als pannenkoekenhuis, het dorpsplein als uitgaansplek en eeuwenoude wegen en dijken als fietspaden.

In China ontwikkelen de armoedige plattelandsdorpen zich tot informele *urban villages*, die nog lange tijd voorzien in de huisvesting van migranten die op de bonnefooi naar de Nieuwe Stad trekken, voor jonge arbeiders die de compounds

Spijkensse - oude kern met de nieuwe bibliotheek (links) en het nieuwe centrum (rechts)

van de nieuwe fabrieken ontvluchten en voor talloze bedrijfjes, eethuizen en gokplekken waarin de Nieuwe Stad zelf niet voorziet. Totdat de geplande stad ook deze informele vrijplaatsen inneemt, sloopt en opneemt in de Nieuwe Stad.

11. DE BEDOELING

Wat niet in de doos van het basispakket zit, is een gebruiksaanwijzing. Om de Nieuwe Stad op de juiste manier te gebruiken, te beheren, uit te breiden en te vernieuwen moet je snappen wat er met de ontwikkeling en bouw van nieuwe steden wordt beoogd. Waarvoor dient de Nieuwe Stad? In welke behoefte moet ze voorzien? Op welke vraag van consumenten is het een antwoord? Voor wie is het aanbod bedoeld? Op die vragen is geen eenduidig antwoord.

De Nieuwe Stad is de uitkomst van een ontwikkelingsproces waarin door veranderende omstandigheden en wijzigende politieke voorkeuren voortdurend nieuwe eisen op tafel kwamen, die tot onduidelijke keuzen leidden. Duidelijk is dat de Nieuwe Stad in een snelgroeiende woningbehoefte moest voorzien. Maar al meteen kwam de vraag op: moest het eigenlijk wel een stad worden? Daarover was (en is) niet iedereen het eens. De Nederlandse term 'groeiern' laat dat helemaal open. In Groot-Brittannië spreekt men van *New Towns*, een begrip dat ook voor nieuwe wijken van grote steden wordt gebruikt. In Frankrijk heten ze *Villes Nouvelles* en daar was de ambitie om er echte steden van te maken het meest uitgesproken. Overal moet de Nieuwe Stad echter van het begin af aan schijnbaar tegengestelde doelstellingen, programma's van eisen en specificaties voldoen. De Nieuwe Stad is op die manier het resultaat van een programma van eisen, dat achteraf nog het best te omschrijven is als een vat vol tegenstrijdigheden. Dat maakt de Nieuwe Stad nog niet tot een mislukking. Je zou zelfs kunnen zeggen: daarmee

is de geplande stad al van begin af aan ook een geleefde, meerduidige stad. Het hybride karakter bepaalt juist de aantrekkingskracht ervan. Voor een goed beheer en het verder uitbreiden van de Nieuwe Stad is het wel belangrijk dit te weten. Het miskennen ervan kan leiden tot ernstige verstoringen in het gebruik en de waardering van de Nieuwe Stad, die zich bijvoorbeeld uiten in protesten van bewoners tegen de plannen van het stadsbestuur.

Velen zagen de Nieuwe Stad als een alternatief voor de dichtbebouwde, propvolle, stinkende en lawaaierige oude steden van voor en direct na de Tweede Wereldoorlog. Die steden zouden niet nog verder moeten groeien en verdichten. De trek naar de stad en groei van de stedelijke bevolking moest worden afgeleid en op enige afstand van de oude steden worden opgevangen in nieuwe steden met ruimte, groen, licht en schone lucht, waar een nieuwe stedelijke gemeenschap zou kunnen opbloeien. Anderen zagen met lede ogen aan dat die trek weg uit de stad allang aan de gang was en met de groei van de welvaart zou leiden tot een ongebreidelde suburbanisatie van het stedelijke ommeland en tot de aantasting van het pastorale landschap dat tot dan schilders en schrijvers inspireerde en welgestelde stedelingen verleide er hun villa's en buitenhuizen te bouwen. Nieuwe steden zouden die verdergaande suburbanisatie in goede banen moeten leiden volgens het principe van de 'gebundelde deconcentratie'. De Nieuwe Stad kon alleen een alternatief zijn voor zowel de volgepropte stad als de ongebreidelde suburbanisatie, als ze zowel stedelijke als sub-urbane eigenschappen had.

12. HIJ KLOPT, HIJ VEEGT EN HIJ ZUIGT

De Nieuwe Stad past in dezelfde productcategorie als het Zwitsers zakmes en andere *multitools*, zoals de keukenmachine en de in de jaren zestig en zeventig populaire Hoover-stofzuiger: hij klopt,

hij veegt en hij zuigt! De Nieuwe Stad is stedelijk en suburbaan tegelijk.

Producenten en consumenten stellen daarbij tegengestelde eisen. Politici en overheden dringen aan op een product met stedelijke karakteristieken, terwijl projectontwikkelaars, woningzoekenden en bewoners vaker een voorkeur hebben voor de suburbane kwaliteiten. Daar komt nog een al langer bestaande ambitie bij, reeds in de oorlog geformuleerd als het streven naar een nieuwe stedelijke gemeenschap.

Dat ideaal lag aan de basis van de wijkgedachte die richting en vormgaf aan de ontwikkeling van veel van de naoorlogse uitbreidingswijken. Ook die ambitie van een stedelijke gemeenschap suggereert op zijn minst een tegenstelling die overbrugd of ongedaan moet worden gemaakt. In de kritieken op de grote stad speelt het vermeende gebrek aan gemeenschap een grote rol, maar de critici verzetten zich tegelijk tegen de idee van een dorpse of op andere wijze gesloten gemeenschap. Stadslucht maakt vrij. De Nieuwe Stad moet voorzien in een nieuwe stedelijke gemeenschap, die zowel in de oude stad als in de *suburban sprawl* zou ontbreken. Dat vermeende gebrek aan gemeenschap blijft ook de Nieuwe Stad achtervolgen.

13. EEN BOOM

De plattegrond van de Nieuwe Stad, die in het basispakket zit, heeft de structuur van een boom, met een stam en een kruin. De stam is het centrum, de wijken vormen de kruin en de blaadjes zijn daarin de buurten. Elke wijk heeft weer een wijkcentrum en de buurten hebben buurtcentra. Zoals de Nieuwe Stad van de oude gescheiden is door een 'bufferzone', een stukje overgebleven landschap, zijn de wijken en de buurten ook weer gescheiden door groene zones, soms landschappelijk, soms parkachtig. Deze boomstructuur is niet pas bedacht bij de ontwikkeling van de nieuwe steden. Ze ligt ook, samen met

de wijkgedachte, aan de voet van de naoorlogse uitbreidingen van de meeste steden, in Europa en de rest van de wereld. Het lijkt een logisch en functioneel principe. Er wringt echter iets. Wordt een stad niet eerder gekenmerkt door overlapping van verschillende werelden en schaalniveaus dan door opdeling en hiërarchie?

De belangrijkste kritiek op het boommodel leverde de wiskundige Christopher Alexander, die later architect zou worden, met zijn artikel 'A City is Not a Tree' dat in 1965 verscheen. Inderdaad, precies in de periode dat veel nieuwe steden werden bedacht en ontworpen, en een paar jaar na Jane Jacobs' *Death and Life of Great American Cities*. Alexander confronteert de structuur van 'artificiële' steden, waaronder hij nieuwe steden schaaft als Levittown, Chandigarh en de Britse New Towns, met die van 'natuurlijke' steden, de steden die in eeuwen zijn gegroeid. De eerste hebben de structuur van een boom, de tweede die van wat in de wiskunde een half-raster heet. Beide zijn voorstellingen van de manier waarop een collectie van kleine eenheden (sets) uitgroeit tot een groot en complex systeem. Het verschil is, dat er in de half-rasterstructuur talloze overlappingen plaatsvinden en in de boomstructuur niet. Ook de stedelijke samenleving vertoont de structuur van een half-raster met overlappingen en dwarsverbanden. De boomstructuur zit die in de weg of frustreert zo het stedelijk leven.

Niet enkel het overlappen maakt het verschil uit tussen beide structuren. Nog belangrijker is het gegeven dat het half-raster potentieel een veel complexere en subtielere structuur is dan een boom: een boom gebaseerd op twintig elementen, zegt Alexander, kan op zijn hoogst negentien subsets van die twintig elementen omvatten, terwijl dat bij een half-raster gebaseerd op dezelfde twintig elementen meer dan een miljoen bedraagt. Waarom worden steden dan ontworpen als een boom? Volgens Alexander is dat een gevolg van het streven naar de reductie van complexiteit in de stedenbouw. Op zich is dat misschien een

lofwaardig streven, maar die complexiteitsreductie vindt te vroeg plaats en op een verkeerd niveau: de structuur van de stad als geheel, die zich herhaalt in de stadsdelen, wijken en buurten.

De plattegrond is nog geen kaart. Het is een zogenaamd vlekkenplan. Het centrum, de wijken en de buurten zijn de vlekken, die bij elkaar gehouden worden door de hoofdwegen. De vlekken worden pas na verloop van tijd nader ingevuld met woningen, voorzieningen en wegen. Zo ontstaat er stukje bij beetje een kaart van de Nieuwe Stad. De structuur van de Nieuwe Stad lijkt een kopie van de oude stad, uitgegroeid vanuit een kleine vestiging, die nog steeds het centrum van de stad is.

De groei van de Nieuwe Stad begint echter niet in het centrum, ook niet als er al een bestaand dorp of stadje is, maar met een van de nieuwe buurten, die dan samen met andere nieuwe buurten en een wijkcentrum een wijk vormt. Dat wijkcentrum is dan tijdelijk het centrum van de Nieuwe Stad. Het stadscentrum dat op de plattegrond in het basispakket is getekend komt pas veel later, als er zoveel inwoners zijn dat er genoeg klandizie is voor de winkels en publiek voor het theater of de bibliotheek. De Nieuwe Stad is dus niet alleen een boom, maar een heel merkwaardige boom, eentje die groeit vanuit de blaadjes. Of een huis dat wordt opgebouwd vanuit een enkele slaapkamer. Zo blijft nog lang onduidelijk hoe de Nieuwe Stad er eigenlijk uit gaat zien.

14. DE WIJK

In het begin kent de Nieuwe Stad maar een of twee wijken. Woningen en voorzieningen samen vormen een wijk. Elke wijk heeft een naam, bijvoorbeeld Zuiderzeewijk, Schollevaar of Meerzicht. Dat wijken namen hebben, is ook nieuw. Wijken in de oude stad hebben wel een naam, zoals Oude Noorden, Schilderswijk of Plan Zuid, maar die duiden meestal een vaag begreemd stuk van de stad aan. Zowel bewoners als bezoekers weten niet

precies waar ze beginnen of waar ze ophouden. Wijken met namen zijn het resultaat van een gedachte: de wijkgedachte. Die ontstond in de Tweede Wereldoorlog en gaf daarna richting aan de wederopbouw en de uitbreiding van steden. De stad zou te groot en te onoverzichtelijk zijn voor bewoners om zich ermee te verbinden. Daarom werd ze, om te beginnen met de nieuwe uitbreidingen, opgedeeld in duidelijk te onderscheiden eenheden: wijken. Daar zou het dagelijks leven van de bewoners zich voltrekken en kon ook een zekere gemeenschap ontstaan. Sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw hebben wijken dan ook namen. Of mensen die ook kennen en of ze eigenlijk wel weten waar hun wijk precies ophoudt of begint, is de vraag. Soms komen ze daar pas achter als ze voor iets naar het wijkkantoor gaan en daar te horen krijgen dat ze zich vergist hebben, omdat ze helemaal niet in die wijk wonen.

Sinds de wijkgedachte zijn wijken de belangrijkste organiserende eenheden van de stad, zowel van de oude als de nieuwe steden, en niet enkel op ruimtelijk gebied, maar in toenemende mate ook op alle terreinen van welzijn, gezondheidszorg, onderwijs, maatschappelijke opvang, jeugdzorg, inspraak en participatie. De wijk – en ‘de wijk’ betreft altijd een specifieke wijk, een achterstands- of probleemwijk en nooit een middenstands- of voorstandswijk – is in de afgelopen decennia toenemende mate als de plaats gekozen voor het uitvoeren van politieke en maatschappelijke strategieën. Sinds de jaren vijftig is de wijk het terrein van maatschappelijke opbouw, vanaf de jaren zeventig van inspraak en participatie, in de jaren tachtig komen daar etnische integratie en sociale vernieuwing bij, in de jaren negentig kloppen de extramuralisering van de ouderenzorg en de vermaatschappelijking van de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) aan de poorten van de wijk, rond de eeuwwisseling voegt de WRR er nog de vernieuwing van de democratie aan toe en kort geleden landt ook de invoering van de Wet Maatschappelijke Opvang (WMO)

en de decentralisatie van de jeugdzorg naar de gemeenten uiteindelijk in de wijk. De wijk is van een plaats waar mensen wonen en met elkaar samenleven, steeds meer een gebied van ingrijpen geworden; ze veranderde van integratiekader (waarvoor de wijkgedachte stond) in interventiekader (waarvoor de wijkaanpak staat). Stedelijke instellingen op het gebied van wonen, zorg, onderwijs en welzijn zijn door de ontzuiling, verzelfstandiging en marktwerking uitgegroeid tot grote, zelfs zeer grote organisaties, die hun werkgebied vaak niet meer tot één stad beperken. Het werk dat ze doen, is echter meer en meer wijksgewijze georganiseerd. Er zijn wijkmanagers gekomen, wijkteams en wijkoverleggen van alle voor de wijk verantwoordelijken van verschillende organisaties; alles ter bevordering van een integrale aanpak. De institutionele wereld heeft zich zo gereorganiseerd dat de grenzen van haar werkterrein steeds beter samenvallen met die van de dagelijkse leefomgeving. Dat is althans de veronderstelling vanuit het institutionele veld. Anders bekeken zou je ook kunnen stellen dat de dagelijkse omgeving op die manier is afgestemd en toegesneden op de institutionele logica. De problemen worden gedefinieerd in termen van de oplossingen die de institutionele strategieën te bieden hebben, of het nu gaat om fysieke herstructurering, maatschappelijke activering of burgerbetrokkenheid.

Pieter Geenen, Trouw

Naarmate de wijk evolueert tot terrein van sociale interventies, neemt ook de vanzelfsprekendheid

toe om daar telkens nieuwe aan toe te voegen: onderwijsachterstandsbeleid, brede scholen, preventieve gezondheidszorg, jongeren en veiligheid, jeugd en gezin, toeleiding tot de arbeidsmarkt en – last but not least – ‘achter de voordeur’. Zo is ‘de wijk’ een stapelplaats van politieke en maatschappelijke strategieën geworden. Er blijkt eerder sprake van oplossings- dan van probleemcumulatie. Degenen die dat allemaal verzinnen, hebben daar in de wijken waar ze zelf wonen doorgaans geen last van en zouden zich op zijn minst moeten afvragen of ‘de wijk’ dat allemaal aan kan en of er geen vanzelfsprekender plaatsen zijn waar deze strategieën effectiever tot uitvoering kunnen worden gebracht. En omgekeerd, of het dagelijks leven in die wijken niet om geheel andere ‘interventies’ vraagt die meer aansluiten bij de dilemma’s waarvoor het samenleven de bewoners elke dag weer plaatst. Toen de VROM-raad met het advies ‘Stad en stijging’ pleitte voor een ander perspectief op de stedelijke vernieuwing, meer uitgaande van de stad als ‘emancipatiemachine’ en de ambities van inwoners om vooruit te komen, werd dat ook weer opgevat als ‘Wijk en stijging’. Wat de aanleiding was voor nog een advies: ‘Wijk en stad verbinden’. Een belangrijke vraag is of de wijk nog ruimte biedt voor integratie (de ambitie van de wijkgedachte die de WRR nu weer van stal haalt vanwege de toenemende diversiteit van de bevolking) en voor innovatie (gekoppeld aan talloze ‘burgerinitiatieven’ op sociaal en cultureel terrein en voor duurzaamheid en energietransitie). Bezuinigingen op het welzijnswerk, de club- en buurthuizen, de wijkcentra en bibliotheekfilialen hebben niet alleen geleid tot het inkrimpen van publieke ruimte, dat maar deels werd opgevangen door bewonersinitiatieven, maar ook tot de uitverkoop van maatschappelijk vastgoed dat ruimte had kunnen bieden voor een herstel en uitbreiding van het publieke domein van de wijk en de stad, zeker in de Nieuwe Stad. Ruimte ook voor een vanzelfsprekende ontmoetingsfunctie, niet per se gekoppeld aan een interventie of een activiteit waaraan

je beslist moet meedoen: er zitten, en kijken. Ruimte voor eenzaamheid dus ook; erbij horen zonder de verplichting mee te doen. Maar tegelijk een podium, een theater, waar toeschouwers en toehoorders performers kunnen worden.

15. DE BUURT

Wijken zijn vaak opgedeeld in buurten. De woordenboekmaker zegt dat het verschil tussen wijken en buurten is dat bij wijk de nadruk ligt op de ruimtelijke eenheid die het stadsdeel vormt en bij buurt op de sociaaleconomische samenhang van de bewoners (Ton van de Boom in *Trouw* op 10 oktober 2019 naar aanleiding van het overlijden van oud-minister Ella Vogelaar: ‘Hadden de vogelaarwijken niet beter vogelaarbuurten kunnen heten?’). Wat de wijk betreft, klopt die nadruk op de ruimtelijke eenheid niet helemaal meer, zoals we hierboven hebben gezien. Maar het is waar dat ‘de buurt’ nog steeds wel een sociale samenhang veronderstelt. Een van de eerste onderzoeken die ik met Gerard Anderiesen samen deed, kreeg de titel *Van Volksbuurt naar Stadswijk*. Daarmee wilden we precies dat onderscheid maken: van de vrij homogene volksbuurt uit de jaren vijftig en zestig naar een sociaal gezien veel heterogenere wijk, een stadswijk. Wat niet wil zeggen dat daarbinnen geen ‘buurtjes’ meer waren. We gaan nogmaals te rade bij Georges Perec, die schrijft:

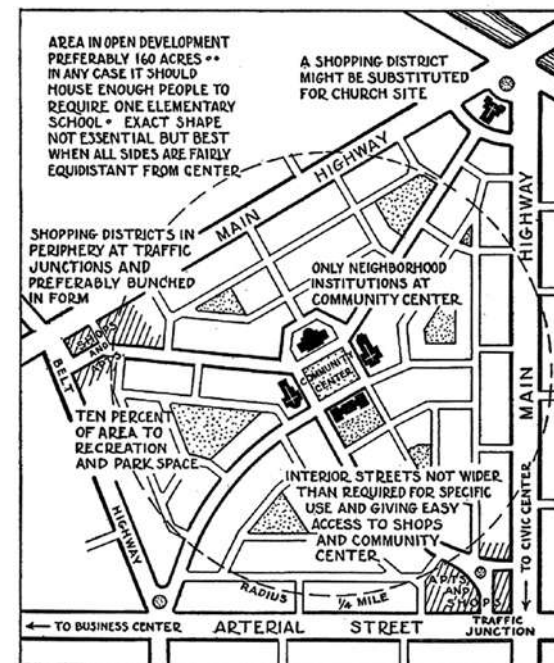
Niemand weet precies wat een buurt is, maar wel wat zijn of haar buurt is. Zo kun je ook vragen: ‘Woon je in de buurt? Kom je uit de buurt? Zit je in een andere buurt? In welke buurt zit je?’ (Perec, *Ruimten rondom*, 71).

Op die vragen kun je ook gemakkelijk antwoord geven. Maar wat is een buurt? Perec zegt: ‘Het deel van de stad waar je niet naartoe hoeft te gaan, omdat je er immers al bent.’ Hij geeft

meteen toe dat dat een dooddoener lijkt, maar er zit wat in. De buurt is dan de omgeving waar je woont, niet waar je werkt of uitgaat. Je komt uit de buurt, maar gaat naar je werk. Het is het deel van de stad waar je je gemakkelijk lopend verplaatst, omdat je in de buurt alles bij de hand hebt. Daardoor is de buurt vertrouwd terrein. Je kent er mensen van gezicht, vertrouwde vreemden. Je wordt door sommigen herkend, op straat of als vaste klant in de winkel of stamgast in het café. De buurt is het deel van de stad dat je je toe-eigent en deelt met je buurtgenoten, een 'parochiaal' domein, in de oorspronkelijke betekenis van dat begrip, tussen het private domein van de eigen woning en het publieke domein van de stad.

Bestaat die buurt nog? Jawel, maar je krijgt toch de indruk dat Perec de buurt beschrijft zoals wij ons die ook voorstellen in het centrum van Parijs of een andere grote stad. Die buurtjes waar we doorheen slenteren als we de toeristische attracties hebben gedaan en waar we dan het gevoel krijgen nu toch echt in het authentieke Parijs, Londen, Berlijn of New York te zijn. Dat op zich bewijst dat die buurten zowel een stedelijk als dorps karakter hebben. Ze vormen een mooi voorbeeld van de overlap van verschillende werelden, waarover Alexander het heeft. Ze worden niet voor niets *urban villages* genoemd en zijn mateloos populair, bij toeristen, maar ook bij stadsbestuurders die zich inspannen om de creatieve klasse naar hun stad te halen. Waarbij ze dan de gezochte authenticiteit verliezen en onderdeel worden van een wereldwijde *urban village*. Maar ze zijn er nog, de buurten die in de reisgidsen zijn terechtgekomen en precies die combinatie van anonimiteit en vertrouwdheid bieden, waar je de medebewoners op straat van gezicht kent en in de buurtwinkels wordt herkend, en die toch een vanzelfsprekend onderdeel zijn van de stad, waardoor ook vreemdelingen, bezoekers, inwoners van andere buurten, toevallige passanten en toeristen niet het gevoel krijgen er niet te horen.

Het zijn buurten in de luwte van de stedelijkheid van het centrum en van de hotspots. Die stedelijkheid in de luwte, zoals de sociaal-geografe Lia Karsten het noemt, maakt ze populair bij huishoudens met kinderen in de stad. Misschien is dit de stedelijkheid waarnaar de Nieuwe Stad overal op de wereld op zoek is. Een stedelijkheid die nader bekeken suburbane trekken vertoont. Ze zouden model kunnen staan voor een ontspannen verstedelijking van de Nieuwe Stad. Maar, zoals we hebben gezien, zit de ruimtelijke boomstructuur overlappingsen in de weg. Daarover later meer. De buurten in de nieuwe wijken, van de oude en van de nieuwe steden, hebben een ander karakter. Ze lijken meer op het model van de *neighborhood unit* die de Amerikaanse stedenbouwkundige Clarence Perry in de jaren twintig presenteerde als bouwsteen in het Regionale Plan voor New York. In zijn model is de buurt opgebouwd rondom een buurtcentrum. De omvang van de buurt wordt bepaald door de maximale loopafstand van een kind van woning naar school.

De nieuwe buurten uit de jaren vijftig en zestig zien er anders uit, maar volgen wel het principe. 'IJle zones' noemden stadssociologen de nieuwe buurten, omdat mensen er wel woonden, maar de rest van hun leven zich grotendeels buiten de buurt afspeelde. Dat was ook weer overdreven, want voor bepaalde groepen, ouderen, moeders met kleine kinderen, was de buurt nog wel de omgeving waar ze zich lopend verplaatsten of, in Nederland, op de fiets natuurlijk. Die omgeving is in vergelijking met de oudere buurten zeker 'ijler' als het gaat om de voorzieningen. Zoals Perry nadrukkelijk aangeeft: alleen buurtvoorzieningen in het buurtcentrum. Alles bij de hand gaat niet meer op. En voor anderen, van buiten de buurt, is er weinig reden behalve visite bij familie of vrienden om de buurt te bezoeken.

De winkels zijn geconcentreerd in het buurtwinkelcentrum, waar misschien ook nog een restaurant is, vroeger een chinees, nu een *all you can eat* of een café, meestal een cafetaria. Scholen (en kerken) zijn verspreid over de wijk, het aanbod aan culturele en andere activiteiten geconcentreerd in het wijkcentrum en voor de huisarts, de fysiotherapeut en de wijkverpleging moet je naar het gezondheidscentrum. De buurt is een overzichtelijk stukje van een vooral functionele wijk. Ze wordt in een keer neergezet en onderscheidt zich van de naastgelegen woningbouwprojecten door de architectuur van de woningen en de tussenliggende groenzone. Die buurt heet sinds de jaren zestig 'woonomgeving'.

16. HOMOGENE BUURTEN IN HETEROGENE WIJKEN

In de tijd waarin de nieuwe steden ontstonden, de jaren zeventig en tachtig, onderkenden sociologen en anderen, zoals journalisten, marktonderzoekers en – ja, ook – architecten, al een groeiende diversiteit in de bevolking. Of die diversiteit inderdaad toenam, of dat er toen pas ruimte en aandacht kwam voor de diversiteit die er altijd al

was, is de vraag. De stad als geheel en de verschillende wijken zouden een diversiteit van bewoners moeten huisvesten. Dat is immers de kracht van de stad. Dat geldt in mindere mate ook voor de wijk. De buurt, de directe woonomgeving, is volgens deze sociologen echter een ander verhaal. Om goed en gemakkelijk te kunnen samenleven, vraagt die juist om een zekere homogeniteit onder de bewoners. Toen de eerste woonervenwijken verzezen, bedachten sociologen ook een oplossing voor dit probleem: homogene buurten in heterogene wijken. Het lijkt een voor de hand liggende oplossing voor de ingewikkelde situatie om met verschillende burens om te gaan.

Maar hoe doe je het? Hoe maak je een homogene buurt en – misschien nog belangrijker – hoe zorg je ervoor dat het zo blijft? De eerste vraag die opduikt is: welke homogeniteit wil je, of bedoel je? Naar inkomen, opleiding, etniciteit, religie, leeftijd, huishouden, gezinsfase, seksuele geaardheid, taal? Of naar gedeelde waarden en normen? Gaat het dus eerder om een gedeelde 'attitude', een houding? Of gaat het eigenlijk om woongedrag of een bepaalde sociale instelling?

In de periode dat de nieuwe steden ontstonden, doet Hedy d'Ancona, die later minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur zou worden, samen met een andere, tien jaar jongere sociaalgeograaf, de huidige opinieonderzoeker Maurice de Hond, onderzoek in enkele recent gerealiseerde woonervenwijken. Ze oppert dat de gewenste homogeniteit 'wellicht geïndiceerd kan worden met behulp van een attitudeschaal met betrekking tot de opvoeding van de kinderen.' Een suggestie die tegenwoordig zeker omarmd zou worden door hoogopgeleide ouders met jonge kinderen, die zich afvragen: wil ik in deze buurt of in deze straat mijn kinderen laten opgroeien?

Een meer recente variant op het voorstel van D'Ancona vormen de pogingen van enkele woningcorporaties om per trappenhuis toe te wijzen naar 'leefstijl'. Leefstijl betekent in dit geval dat men dezelfde waarden en normen deelt. Maar waar

D'Ancona spreekt van een 'attitude' en deze betreft op de opvoeding, is het bij 'leefstijl' onduidelijk waar die op slaat. Leefstijl duidt op een wijze van leven. Dat is dus veel ruimer dan wonen alleen. Het is nog maar de vraag of mensen met eenzelfde leefstijl eigenlijk wel met elkaar op de trap willen wonen. Bij sommige leefstijlen staat juist de diversiteit voorop. Mensen met eenzelfde leefstijl vind je wel elders. Dat zijn je vrienden, kennissen, familieleden of collega's. Ook burens met een sociaal-cultureel gesproken zelfde leefstijl kunnen elkaar nog steeds het leven zuur maken. Bijvoorbeeld als ze besluiten hun huis te verhuren via Airbnb.

Wie streeft naar homogene buurten, heeft dus een probleem als het gaat om te bepalen in welke mate de bewoners van zo'n buurt eigenlijk homogeen zijn. Misschien moeten we gewoon toegeven dat een homogene buurt een illusie is. Je kunt die homogeniteit niet maken en ook niet waarborgen. Misschien hebben bewoners van een buurt niet meer met elkaar gemeen dan dat ze het een prettige buurt vinden waar ze graag wonen. En: is dat eigenlijk niet genoeg? *Place attachment* heet dat in de stadssociologie en -geografie. Kan een wijk ook prettig heterogeen zijn? In sommige buurten zullen mensen het prettig vinden omdat de burens allemaal zo'n beetje zijn als zij, hun soort mensen, met wie je relaxed omgaat; in andere omdat iedereen er anders is, iedereen zijn of haar eigen leven leidt en dat ook moet kunnen. Prettig homogeen of prettig heterogeen dus.

Zowel de homogeniteit als de heterogeniteit zijn dan vaak beperkt; en dat is vrijwel altijd zo. In het eerste geval is het acceptabel, zelfs wel leuk als er een paar afwijkende types wonen; in het andere moet er toch wel een aantal zijn als jij, wil je je niet helemaal een buitenbeentje voelen. Jouw buurt herken je ook aan de anderen die er wonen. Het is niet zomaar je buurt omdat jij er woont, maar jouw soort buurt omdat er meer mensen wonen zoals jij. Waarmee je trouwens helemaal geen contact hoeft te hebben. Niet homogene buurten, maar homogene groepen in heterogene wijken dus?

17. PAROCHIALE DOMEINEN

Wat de buurt ook is, mensen hebben het nog steeds over de buurt. Die blijkt tegelijkertijd groter en kleiner dan een paar straten met flats of eengezinswoningen. In onze onderzoeken voor de *Atlas Westelijke Tuinsteden Amsterdam* en het vervolg daarop *Nieuw-West: parkstad of stadswijk*, vroegen we bewoners: teken eens je buurt. Een *mental map* heet dat. Dan tekenen sommigen slechts een pleintje met wat bankjes en speelwerktuigen en een vage aanduiding van winkels of een soort kaartje van de buurt zoals die ooit door stedenbouwkundigen en architecten is bedacht, terwijl anderen een kaart presenteren die de halve stad of verder nog beslaat, met daarop de plekken die voor hen van belang zijn en de routes ernaartoe op de fiets, per auto of openbaar vervoer: werk, school, vrienden, de winkels, cafés of clubs waar ze komen, volkstuin, sportschool, voetbalveld of tennisbaan, station of vliegveld. De verschillen in opvattingen of ervaringen van de buurt zijn niet gebonden aan bepaalde groepen, maar lopen dwars door verschillen in leeftijd, etniciteit, opleiding en inkomen heen.

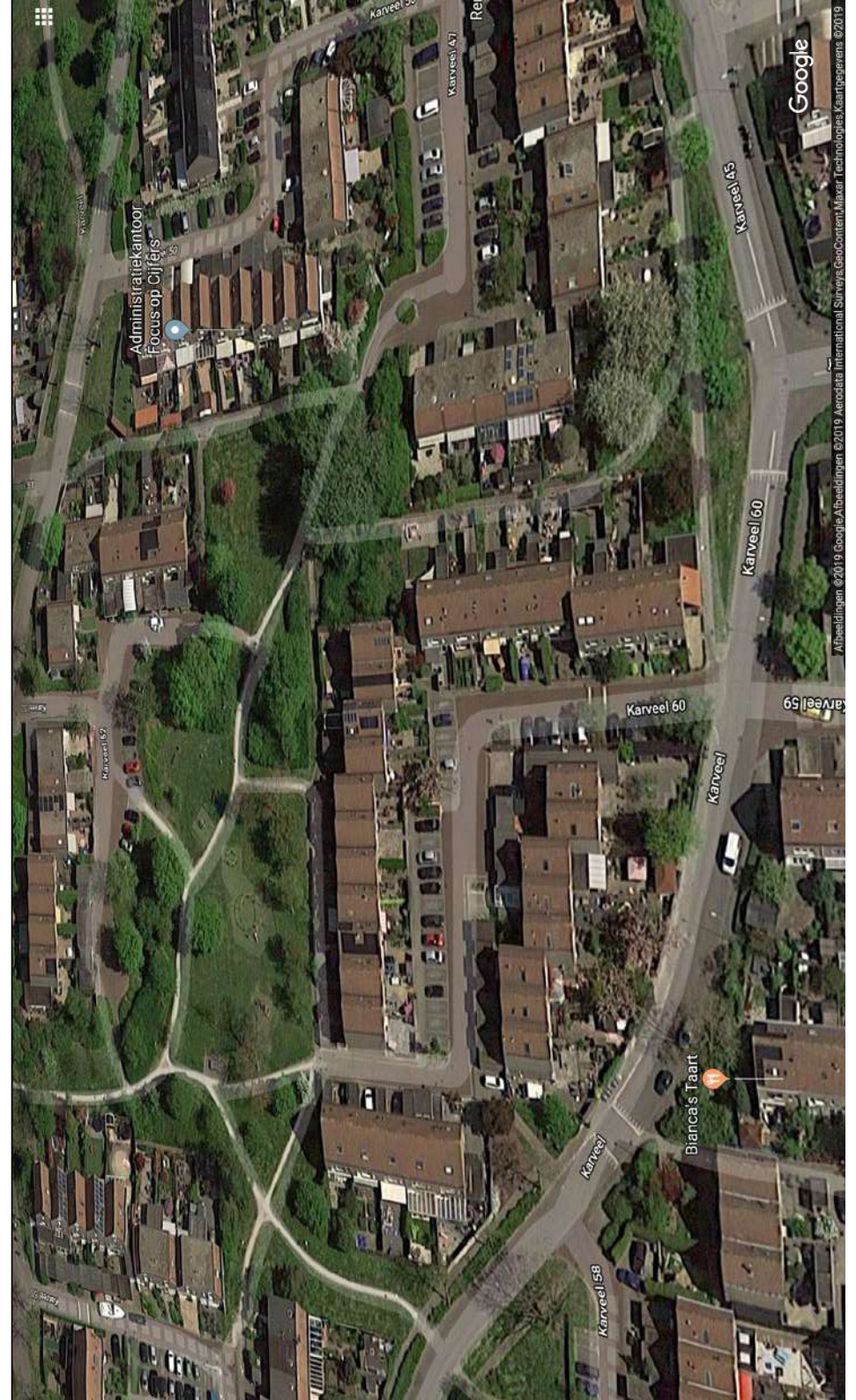
De 'buurt' wordt op deze manier in veel gevallen opgerekt tot de schaal van een flink deel van de stad. Toch noemen mensen dat 'hun buurt'. Die blijkt dan nog steeds de plek, of liever de verzameling van plekken te zijn, waar je je dagelijks leven organiseert, het parochiale domein waar je vertrouwd bent en vertrouwde vreemden tegenkomt, die je kent van gezicht en herkent als jouw soort mensen en waar jezelf ook herkend wordt. Maar dat parochiale domein is gefragmenteerd en verspreid over een veel groter gebied. Niet de buurt maar de stad, de oude of de nieuwe, of de stedelijke regio waar die samen deel van uitmaken vormt zo een ijle zone, met daarin plekken van verdichting of condensatie, die een bijzondere betekenis hebben voor de levenswijze van groepen. Binnen dat grotere geheel is de buurt in engere zin wel degelijk van belang en wint misschien zelfs

aan belang als één van die betekenisvolle plekken in de organisatie van het dagelijks leven. De buurt als *collectieve organisatie van individuele trajecten* (Mayol) doet er nog (of weer) toe. Die betekenis hangt echter af van de manier waarop de buurt functioneert in de ruimere parochiale domeinen van de bewoners van die buurt. In sommige buurten vallen die parochiale domeinen vrijwel samen, omdat de bewoners gelijkgestemden zijn en eenzelfde levenswijze hebben; dat vonden wij bijvoorbeeld in ons onderzoek naar de ‘kwetsbare middenklasse’ in Almere. De buurt heeft dan voor de bewoners eenzelfde betekenis.

In andere, veel meer gemengde buurten is sprake van verschillende levenswijzen en lopen de parochiale domeinen veel verder uit elkaar; mensen treffen elkaar in de buurt, maar ‘de buurt’ kan dan voor elke bewoner een andere betekenis hebben. In het eerste geval is er sprake van een mate van collectiviteit, die men (en niet alleen de woordenboekenmaker) vaak met ‘buurt’ verbindt, ons-kent-ons.

Buurtbinding is in dat geval het gevolg van het sociale verband. De buurt, of je ‘buurtje’, dat zijn de mensen die er wonen, in de straat, het woonerf of het hofje. Wat trouwens niet wil zeggen dat burens geen ruzie kunnen hebben. De meer gemengde buurt heeft eerder het karakter van een publiek dan van een ‘collectief domein’, anoniemer en meer op jezelf. Je hebt iets met de mensen die er wonen, omdat die allemaal op hun eigen wijze iets met de plek hebben en verder is het belangrijk een aantal gelijkgestemden ‘in de buurt’ te hebben, maar niet per se als burens, die je bijvoorbeeld tegenkomt op het schoolplein, bij de supermarkt of de koffietent om de hoek. Wat niet wil zeggen dat burens niets met elkaar hebben.

Het is eigenlijk gek dat het idee van buurtbinding ‘sociale cohesie’ zo sterk verbindt met het buurtje of de straat en niet met al die andere plekken waar mensen elkaar tegenkomen en waaraan ze belang hechten. Een bachelorstudente stadssociologie verbaasde zich daar ook over. Zij deed onderzoek

Lelystad – de buurt Karveel in de wijk Kustwijk

naar alle varianten van dansen in Almere, van salsa tot ballroom, en linedance tot tango, in clubgebouwtjes, buurthuizen, bedrijfsruimten en bij mensen thuis. Mensen vormen groepen en die groepen verzamelen zich soms op plekken, dat kunnen clubgebouwen zijn of sportzalen, maar ook bedrijven, kantoren en winkels of cafés. Groepen geven betekenis aan plekken, en andersom vormen plekken zo ook groepen. Een café of winkel is niet alleen van de eigenaar, maar ook van de klanten.

18. ONUITGEPAKTE VERHUISDOZEN

De plekken waar mensen samenkomen zijn heel verschillend. Net als de buurt verschillen ze ook in sociaal opzicht. Sommige trekken een vrij homogeen gezelschap, andere een divers publiek. Sommige zijn functioneel gezien nogal eenduidig: winkelcentrum, parkeerplaats, busstation, pretpark, voetbalveld; andere juist bedoeld om verschillende activiteiten mogelijk te maken: marktplein, park, cultureel centrum, bibliotheek. Ook deze plekken maken deel uit van de boomstructuur van de Nieuwe Stad. Naast de blaadjes van de buurten, zouden we die andere plekken de bloesems of de vruchten van de boom kunnen noemen; of, gezien het kunstmatige karakter ervan, misschien eerder de ballen in de kerstboom. Adri Duivesteijn noemde ze tijdens zijn wethouderschap in Almere de 'stedelijke momenten' in een verder suburbane omgeving. Uit al die plekken stelt de bewoner van de Nieuwe Stad zijn eigen 'stad' samen. Dat doen bewoners van de oude steden ook. En eigenlijk is de schaal waarop dat zelf samenstellen van de stad gebeurt, nog vele malen groter.

Hoe doet die bewoner dat? Door te bewegen. Dat klinkt als een open deur (eigenlijk wel een leuke metafoor) en dat is het misschien ook, ware het niet dat in de meeste verhalen over de stad, en niet alleen de Nieuwe Stad, de nadruk ligt op

plekken: je woont ergens, je werkt ergens, je gaat ergens uit, kortom je bent ergens. Om daar te zijn, moet je je verplaatsen en dat is een probleem. Dat zouden we eigenlijk zo weinig mogelijk moeten doen. Net zoals we ook zo weinig mogelijk zouden moeten verhuizen, want dat is niet goed voor de binding en de sociale contacten.

Toen ik in 2006 op de Han Lammersleerstoel begon, was dat laatste een belangrijk probleem, kortweg geformuleerd als 'de nooit helemaal uitgepakte verhuisdozen'. Ik zag het voor me (heb er zelf ook een paar, al ben ik al veertig jaar niet echt verhuisd), die verhuisdozen die nog ergens in de bezemkast of in een kamertje stonden, en de bewoners alweer op zoek naar een volgende woning, die net iets groter of beter was. Waarom zou je de asbakjes van de auto legen, als je net zo goed een nieuwe kunt kopen; dat idee. Al dat verhuizen zou ten koste gaan van de buurtbinding en de betrokkenheid bij de Nieuwe Stad (de sociale cohesie die maar niet tot stand wilde komen). Een student deed onderzoek naar die mythe van de *onuitgepakte verhuisdozen*.

Nou ja, mythe... Ze waren er wel, maar de bewoners die ze interviewde gaven aan dat door te verhuizen hun betrokkenheid bij de stad juist groter was geworden. Ze leerden de stad beter kennen. Iets dergelijks gold ook voor de binding met de buurt en de burens. Juist door te verhuizen, zeiden ze, leer je om je snel weer te settelen en contact te maken. Sommige van de oude burens zagen ze nog, omdat ze nog naar de oude winkels gingen of op dezelfde verenigingen zaten; trouwens, hoe vaker je verhuist, des te gemakkelijker het gaat. Hetzelfde zagen we bij ons onderzoek in Zoetermeer naar de eerste echte generatie geboren en getogen nieuwstedsbewoners. Ze waren met de stad mee opgegroeid, hadden met hun ouders al op verschillende plekken in de stad gewoond, daarna alleen of met partner en kinderen. Ze hadden familie of vrienden en kennissen in verschillende delen van stad. Dit geeft ook een andere dimensie aan de tegenstelling van centrum versus wijken en het idee

dat bewoners alleen maar aandacht voor of binding met hun eigen wijk hebben. Ook omdat de Nieuwe Stad is gegroeid vanuit de wijken, vormen de wijken – nota bene niet de dé wijk of de eigen wijk – voor hun gevoel eigenlijk de ‘ziel’ van stad. Betrokkenheid reikt verder dan de eigen straat, buurt of wijk. ‘Wijken’ verwijst niet naar de directe woonomgeving maar naar ‘vertrouwde plekken’. Het punt is dus dat de Nieuwe Stad zich alleen maar laat gebruiken en toe-eigenen door te bewegen. Wat Pierre Mayol schrijft over het toe-eigenen van de buurt, gaat ook op voor de Nieuwe Stad als geheel. Dat geldt zowel voor de dagelijkse en wekelijkse activiteiten (werk, school, kinderopvang, boodschappen, sport, uitgaan) als voor het aanpassen van de eigen woonsituatie aan nieuwe eisen of onverwachte veranderingen. Op die manier leer je de Nieuwe Stad kennen, zowel in de ruimte als in de tijd.

In haar boekje *De blik naar buiten* maakt Annie Ernaux op 11 november de volgende aantekening:

‘Totale stilte, daar waar ik me op dit moment bevind, in mijn huis, punt in de niet nader bepaalde ruimte van de Nieuwe Stad.’ Ze doet een gedachte-experiment: ‘aan de hand van het geheugen door het omringende gebied reizen, op die manier het gedeelte van de reële en denkbeeldige ruimte die de mijn is in de stad, beschrijven en begrenzen.’ De Nieuwe Stad is in haar geval Cergy-Pontoise. In gedachte gaat ze naar beneden naar de Oise, ziet het huis van een bekende, steekt de rivier over, en gaat terug richting Port-Cergy, een van de stadsdelen van de Nieuwe Stad, dan langs de business-school en de wijken Les Touleuses en Les Maradas, een brug over en ze blijft even hangen in Art de vivre, terug neemt ze de A15, maar slaat een stuk af door de velden, langs de Utopia bioscoop en een oude abdij, vliegt dan over de oude stad Pontoise naar het dorpje Auvers-sur-Oise, de heuvel op naar het kerkhof en het graf van Vincent van Gogh, dan weer terug langs de Oise en verder de brede laan naar het centrum van Cergy-Préfecture met de shopping mall Les Trois Fontaines, het theater, het conservatorium en de bibliotheek, dan langs de RER-lijn naar Cergy-Saint-Christophe met die enorme iconische stationsklok, vandaar wandelt ze over de Esplanade de la Paix met een weids uitzicht op de vage contouren van Parijs, La Défense

en de Eiffeltoren. Aan het einde gekomen van deze virtuele reis door de Nieuwe Stad verzucht ze: ‘Voor het eerst heb ik de ruimte waar ik me toch al twintig jaar doorheen beweeg, in bezit genomen.’

19. PUBLIEK DOMEIN

Bij de kwaliteit van de openbare ruimte gaat het vrijwel altijd om de verblijfskwaliteit. De sterke toename van de aandacht voor de openbare ruimte in de tijd waarin de Nieuwe Steden ontstonden, de jaren zeventig en tachtig, richtte zich vooral op het heroveren van de openbare ruimte op het verkeer, op het herstel van de verblijfs- en ontmoetingsfunctie. Ook het werk van de (stads) socioloog Manuel Castells uit de jaren negentig draagt daaraan bij. Hij schetste een tegenstelling tussen de *space of flows*, de ruimte van de stromen (geld, goederen, mensen, informatie) en de *space of places*, de ruimte van de plaatsen. Althans zo werd het opgevat in de veel ruimere discussie over internationalisering, globalisering en migratie en de gelijkschakeling of teloorgang van het lokale en de eigenheid van plekken. Uiteraard lag onze sympathie bij het lokale en de plek. Die moesten verdedigd worden. De beweging zelf, althans de fysieke omgeving die de beweging mogelijk maakt, werd ook tot ‘plaats’ verheven: snelweg, luchthaven, trein- en metrostation. Ook daar kwam dus feitelijk de verblijfsfunctie voorop te staan.

Al die aandacht voor de plek gaat echter voorbij aan de ingewikkelde manier waarop beweging en plaats, in samenhang, de ruimte bepalen. Ten eerste roept juist de toegenomen beweeglijkheid van personen en informatie een hele reeks van nieuwe plaatsen in het leven. Ten tweede ontleent elke plek in het stedelijk veld haar *sense of place* mede, of zelfs voor een belangrijk deel, aan de relaties met andere plekken: de kwaliteit en de eigenheid van een woonplek bijvoorbeeld wordt niet enkel bepaald door de kwaliteit van het huis en de directe omgeving, maar ook door de bereikbaarheid ervan en door het contrast met andere

De gebruikers van de stad scheppen door zich van de ene plek naar de andere te begeven sociale en culturele ruimten. Ruimte, zegt De Certeau, is gepraktiseerde plaats: de straat die door de stedenbouwkunde geometrisch is bepaald, wordt door wandelaars getransformeerd in een ruimte. De straten en pleinen vormen het toneelbeeld, maar de gebruikers van de stad creëren daarin door hun bewegingen een choreografie die de ruimte telkens op een andere wijze bepaalt. De manier waarop bewoners desgevraagd een *mental map* van hun 'buurt' tekenen, is daarvan een treffende illustratie. Die buurt is het resultaat van beweging, van de routes die ze in hun dagelijkse en wekelijkse routines volgen, van de ene plek naar de andere. Waarbij ze heel veel andere plekken, straten, lanen, wegen, pleinen en parken doorkruisen via een door henzelf bepaalde route die kan variëren, naargelang men haast heeft of niet, bij regen of zonneschijn, overdag of 's avonds laat. Op die manieren maken bewoners zich een groot deel van de stad eigen, zien ze wijken en straten veranderen en vormen zich een oordeel daarover. Met die beweging rijgen ze de plekken van

hun eigen parochiale domein aan elkaar, maar nemen ook kennis van de parochiale domeinen van anderen. Dan is er een begin van culturele uitwisseling (kijken en bekeken worden) en ervaar je wat publiek domein betekent, als plekken van culturele uitwisseling, zoals Maarten Hajer en ik beschreven in ons boekje *Op zoek naar nieuw publiek domein*. Daarin is 'de straat' essentieel, omdat ze de verblijfskwaliteit combineert met de verkeersfunctie.

20. VAN STRAAT NAAR WOONERF

Lange tijd was de straat het organiserende principe van de stad, zowel in ruimtelijk en sociaal als juridisch opzicht. De straat was op kleine schaal een samenvatting van de stad als geheel, een vorm van samenleven (volgens de titel van een spraakmakende tentoonstelling in het Eindhovense Van Abbe Museum in de jaren zeventig), een combinatie van wonen, bedrijvigheid, handel, vertier en verkeer. De verkeersfunctie maakte de straat tot onderdeel van de stad. Je kwam vaak door een straat, ook al woonde je er niet en had je er verder misschien niet veel te zoeken. Zo verschaften al die straten ook een inkijkje in het leven van andere stadsbewoners. Daarin ontstond in de loop der jaren een zekere regulering. Verkeer en voetgangers werden van elkaar gescheiden door de uitvinding van het trottoir. Sommige straten werden meer of louter woonstraten, andere winkelstraten. Vooral in de oudere arbeiderswijken en volksbuurten hielden de straten het gemengde karakter en hun verblijfsfunctie nog lang vol. De bewoners van de volksbuurt zaten ook op straat. Zo stonden ze ook bekend, als 'mensen van de straat', althans bij de mensen die van zichzelf vonden dat ze 'niet van de straat' waren. De stoep vormde hun terras. Dat was echter niet, althans niet langer, de bedoeling. De geschiedenis van de moderne architectuur en stedenbouw (sinds de invoering van de Woningwet

in 1901) kan ook beschreven worden als een strijd tegen de straat. Die strijd begon met het ontmenen en leegmaken van de straat: bedrijvigheid en vertier eruit, winkels geconcentreerd in winkelstraten, scholen en buurthuizen op prominente plekken en bewoners die 'van de straat waren' er letterlijk vanaf, het huis in. Het spontane collectieve leven van de straat werd vervangen door de georganiseerde emancipatoire collectiviteit van het hof, het gemeenschappelijk groen, het buurt-huis en het wijkcentrum.

Het leverde talrijke monumenten van woningbouw en volkshuisvesting op, maar tegelijk een stelselmatige vernietiging van een van de basisprincipes van de stad. Straten houden, in ieder geval typologisch, stand tot er wat strokenverkeveling komt in de jaren veertig. Maar in de nieuwe steden, daar is van meet af aan de straat zoek en wel zo rigoureus dat die moeilijk ergens alsnog te realiseren is. Het Plan voor de Nieuwe Stad voorzag niet in de Straat.

In de jaren zeventig keerde het tij en begon de straat als 'vorm van samenleven' aan een revival. De hiervoor genoemde tentoonstelling in het Van Abbe speelde daarin een belangrijke rol. Hoe kon het gebeuren dat de revival van de straat in de jaren zeventig feitelijk de doodsklap betekende voor de al ernstig versukkelde straat?

In de stadsvernieuwingswijken van de jaren zeventig, na de eerste saneringsplannen gebaseerd op het stedenbouwkundige model van de naoorlogse uitbreidingswijken, werd de bestaande stratenstructuur als uitgangspunt genomen. De bestaande straten werden wel aangepast, voor een deel verkeersvrij gemaakt, verbreed als dat uitkwam, van bomen voorzien en aangevuld met speelpleintjes. Zo kregen veel straten daar het karakter van een woonerf, een nieuw type openbare ruimte dat vooral de vormgeving en inrichting van de nieuwste nieuwbouwwijken ging bepalen, ook in de nieuwe steden. De Nederlandse stedenbouw kent modes, maar die worden dan ook meteen overal, los van de context ingezet. Niet

alleen in Nederland maakte het woonerf echter furore. De varianten zijn over de hele wereld in nieuwe steden te vinden, mede omdat het woonerf zelf een variant is op het wat oudere stedenbouwkundige principe van de cul-de-sac.

Wie nu in sommige oudere buurten van de stad komt, ziet de stoepen bezaaid met bankjes, stoelen, tafeltjes, geveltuintjes en potplanten en de straat zelf overhuifd met bruidssluier. Het lijkt of daar de straat opnieuw tot leven komt, spontaan en in al haar verscheidenheid. Dat is echter maar schijn. De straat is een erf geworden, een woonerf, toegeëigend door de aanwonenden die in vrijwel niets meer lijken op de bewoners die vroeger de straat als hun domein beschouwden. Daartegenover functioneert de straat in haar formele gedaante van een rijweg met trottoirs erlangs in de nieuwste wijken, de Vinex-wijken bijvoorbeeld, om die een meer stedelijk karakter te geven. Het zijn vooral doordeweeks overdag lege straten, waar je als observerende onderzoeker meteen in het oog loopt van de weinige bewoners die thuis zijn. Maar toch, laatst fietste ik door zo'n straat waar tot mijn opperste verbazing kinderen midden op straat aan het voetballen waren, waarbij de stoepranden als doelen dienden.

Sommige straten hebben geen naam, althans geen straatnaam. Ze zijn niet van de gemeente, maar van de gezamenlijke eigenaren van de aanliggende panden. Dat heet mandelig eigendom en de straat is 'privaat woondomein'. Tegenwoordig zijn dat vaak, maar niet altijd, chique enclaves, doodlopende straten in de vorm van een cul-de-sac, plantsoen of hofje, soms voorzien van poort, hek of slagboom. Je vindt ze niet alleen in China of Rusland, maar ook in Nederland en zowel in vernieuwde oudere, als in geheel nieuwe wijken. Soms gebouwd door projectontwikkelaars, maar ook op initiatief van bewoners als collectief particulier opdrachtgeverschap (CPO), vaak ook met ambities van duurzaam bouwen en het scheppen van collectieve voorzieningen. Het private woondomein is maar een klein stapje verder dan het

woonerf, de cul-de-sac of de doodlopende straat. Die laatste zijn al losgeweekt uit het stedelijk stratenpatroon.

21. ROUTES

DRIESTROMENLAND

(Peer Ulijn, *Ik woon in Almere*)

Wie met de auto naar Almere komt, belandt na het verlaten van de snelweg eerst op de ringwegen die om de stadskernen heen liggen. Het echte binnenrijden van de stad gebeurt vervolgens via de "dreven", brede meerbaanswegen, die de wijken met elkaar verbinden. Tot zover is het heel overzichtelijk. Maar in de wijken kan het soms knap lastig zijn om je doel te bereiken. Veel Almeerse wijken zijn naar binnen gericht. Er zijn weinig toegangswegen, soms zelfs maar één. Zo kan het gebeuren dat je vlakbij je bestemmingsadres bent, maar dat je er alleen via een lange omweg (wijk uit, wijk in) kunt komen. Maar dan heb je wel een parkeerplaats.

Op de Almeerse wegen kom je geen bussen tegen. Dat wil zeggen, ze rijden niet voor of achter je. De bussen in Almere komen van links of rechts. Namelijk als je een van de vele busbanen kruist. De bussen hebben hun eigen wegensysteem. 'Maar soms rijdt je ineens in je auto op een busbaan. Even niet goed gekeken toen je de bocht omging. Of de verleiding om een stukje af te snijden was te groot. En zie er dan nog maar eens van af te komen. Met een toeterende bus achter je...

Ik voelde me zeer onveilig op de fiets. En dat gevoel werd versterkt door mijn medeweggebruikers. Om mij heen werd luid geclaxonneerd. Omdat het eng werd, reed ik mijn fiets de berm in en stapte af. (...) "Weet u hoe ik met de fiets in Almere Buiten kom?" vroeg ik een vrouw die haar

voortuin stond te schoffelen. “Gewoon, over het fietspad.” Met haar schoffel wees ze in de richting van een smal pad dat voor mijn gevoel niet naar Almere Buiten kon leiden. “Gewoon, de borden volgen.” (...) Daarna ben ik op de weg naar Almere Buiten geen auto meer tegengekomen. Want naast wegen en busbanen heeft Almere ook een apart stelsel van fietspaden. Die liggen dus niet langs de wegen waarover de auto's razen, maar voeren de fietser door wijken en parken, en via eigen bruggen over vaarten en grachten.

Het is een extreme keuze geweest bij het ontwerp van de stad: drie gescheiden verkeersstromen. Gedurfd, want daardoor ontstond een stad met drie keer zoveel wegen als normaal. Maar het werd geen wirwar met lastige knooppunten. Integendeel: HET WERKT. Automobilisten hebben geen last van traag optrekkende bussen. Bussen rijden op tijd omdat alle stoplichten op groen staan. En fietsers rijden veilig door een mooie omgeving, ontspannen naar hun bestemming. Iedereen blij.

In Almere is dit ‘driestromenland’, zoals Ulijn beschrijft, extreem doorgevoerd, maar het principe vinden we in alle nieuwe steden. Het laat zien dat niet het onderscheid tussen verblijven en verplaatsen, maar de manier waarop dat verplaatsen is georganiseerd de kern vormt van de verandering in de benadering van de openbare ruimte. De routes die tot dan toe het resultaat waren van de manier waarop bewoners en bezoekers de mogelijkheden van de stadsplattegrond gebruikten om op verschillende manieren de stad te doorkruisen, werden het object van ruimtelijke planning en het stedenbouwkundige ontwerp, en als het ware gekanaliseerd en ingedamd. De stad als bazaar, met ontelbare keuzemogelijkheden, werd ingeruild voor de verkeersmachine.

De boomstructuur die Christopher Alexander aan de kaak stelde, werd letterlijk, en soms zoals in Almere behoorlijk extreem, maar ook in Lelystad, Milton Keynes en de *Villes Nouvelles* bij Parijs, uitgevoerd. Niet de blaadjes, de woonerven, en de bloesems, de stedelijke ‘momenten’, maar de takken van de boom, de busbaan en de fietsroute, vormen de kern van deze omslag in de jaren tachtig. Routes werden populair. We kregen al snel ook

recreatieve routes waarmee ANWB en VVV ons door het landschap en de stad voeren, P-routes die ons naar parkeergarages sturen en winkelcircuits, die ons in elk winkelcentrum een 8'tje laten draaien. De planners vervingen de keuzevrijheid geboden door de stadsplattegrond, de potentiële ruimte die hun eigenlijke ontwerpopgave is, door het vormgeven van de sociaal-ruimtelijke praktijken van de gebruikers. De openbare ruimte, de publieke ruimte van de Nieuwe Stad, heeft zo aan betekenis verloren. Het toneel waarop de stedelingen voorheen hun choreografie opvoerden, is opgedeeld en afgegrensd. Iedereen blij, volgens Ulijn, in een op tijd rijdende bus of fietsend door het groen, alleen de automobilist kennelijk wat minder, want die moet alsmaar omrijden. Mij maakt in de bus zitten in Almere echter niet echt blij. De wetenschap dat je op tijd zult aankomen, vergoedt niet de treurige aanblik van de groenstroken, waarachter de buurten waar je doorheen rijdt verborgen blijven. Hetzelfde geldt – toegegeven, in minder mate – ook voor de fiets. Ik mis de ervaring van de stad, van de verschillen tussen buurten, van bloei en verval, van monotoon en kleurrijk, de afwisseling van druk en rustig, de verrassing, die mij in andere situaties verleidt om uit te stappen en op nader onderzoek uit te gaan. Het gekke is, dat je juist door die op het oog duidelijke boomstructuur in de Nieuwe Stad gemakkelijk de weg kwijtraakt, maar je er niet op een prettige manier kunt verdwalen. Wat toch een kernmerk van een stad is, als we Walter Benjamin mogen geloven; en daar heb ik alle reden voor. Die afgrenzing belemmert de ervaring en het leren kennen van de Nieuwe Stad als geheel en bemoeilijkt de overlapping van verschillende werelden. De gegroeide diversiteit blijft verborgen.

22. KNOOPPUNTEN

Afhankelijk van de vervoerssoort, heb je een specifieke (niet-)ervaring van de Nieuwe Stad. Met de

bus rijd je door de bosjes tussen de buurten en de bedrijventerreintjes en winkelcentra door. De verschillende verkeerstromen overlappen elkaar niet zodanig dat er publiek domein ontstaat. Dat is er pas weer als men uit de bus is gestapt of de auto heeft geparkeerd en de parkeergarage heeft verlaten, of de fiets heeft weggezet en het auto- en fietsvrije voetgangersgebied van de centra betreedt. Op het woonerf zijn fiets en auto wel toegelaten, maar dat blijkt een cul-de-sac, een *dead-end street*, waardoor elke andere beweging en iedere andere bewoner of bezoeker die niet in dat specifieke woonerf moet zijn, niet feitelijk maar wel mentaal is buitengesloten. Daardoor blijft zowel de kennis van als de betrokkenheid bij de stad als geheel gefragmenteerd.

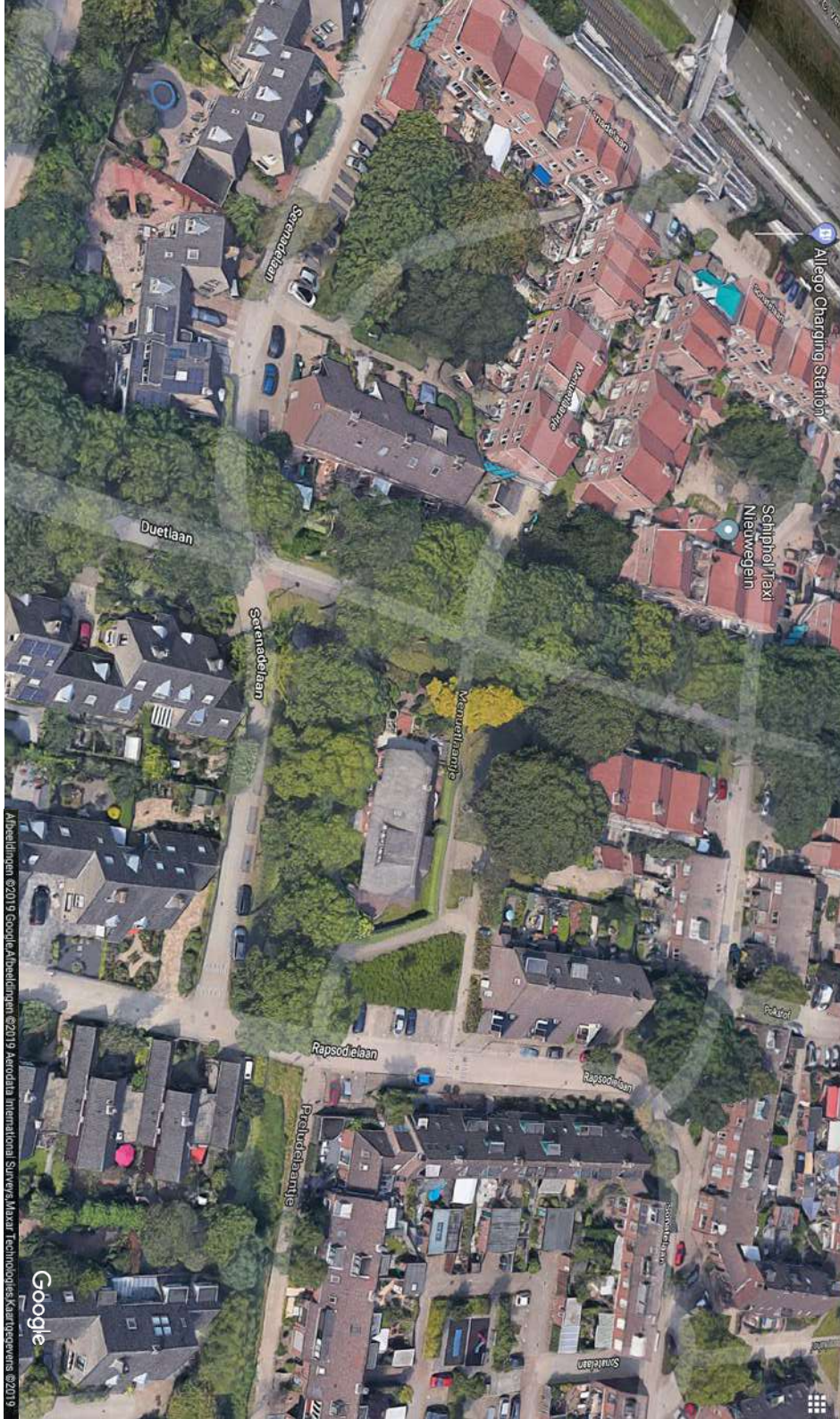
Nou ben ik natuurlijk voyeur van beroep, ik kijk ook graag bij mensen naar binnen (wat trouwens in veel woonerven bemoeilijkt wordt doordat de keuken aan de voorkant zit; maar dit terzijde), maar ik vraag me af of andere mensen nou zo blij worden van al dat opdelen. Er is in ieder geval een indicator die op het tegendeel wijst: de meest populaire en stedelijke winkelstraten zijn niet de voetgangersgebieden, die allemaal hetzelfde beeld van steeds dezelfde winkel- en eetketens vertonen, maar de straten waar auto's doorheen rijden en langs de kant van de stoep parkeren. In die winkelstraten kun je funshoppen of vind je de chique zaken. In het winkelcentrum van Vathorst, de nieuwe Vinex-wijk van Amersfoort, is expliciet gekozen voor het weer toelaten van de auto, juist om de suburbane kwaliteiten van deze wijk te onderstrepen. Een ander voorbeeld van het herstel van dwarsverbanden is de uitvinding van de fiets- en wandelknooppunten die de boomstructuur van recreatieve routes weer omvormen tot een half-raster dat keuzemogelijkheden biedt. De keuzevrijheid van de knooppuntenkaart is vergelijkbaar met die van de stadsplattegrond en zou misschien ook een voorbeeld kunnen zijn voor eenzelfde omvorming van de boom in half-raster in het geval van de Nieuwe Stad.

23. DE NAVELSTRENG

Voor veel inwoners van de Nieuwe Stad vormt de verbinding met de oude stad een van de belangrijkste openbare ruimten die ze elke dag gebruiken, op dezelfde tijdstippen en met dezelfde medebewoners, die net als zij op weg zijn naar hun werk of terug naar huis. Een groot deel van de aantekeningen die de Franse schrijfster Annie Ernaux maakte over haar leven in de Nieuwe Stad Cergy-Pontoise gaat over voorvallen en medereizigers in de RER, die haar heen en weer brengt naar het centrum van Parijs.

De relatie met de moederstad heeft in veel opzichten het karakter van een navelstreng. De Nieuwe Stad werd beschut als 'overloop' van de oude en er werd van uitgegaan dat de bewoners van de Nieuwe Stad voor werk, onderwijs, winkelen en uitgaan nog lange tijd aangewezen zouden blijven op de oude stad. Die navelstreng is daarom vaak ook niet meer dan een eenduidige verbinding tussen oude en Nieuwe Stad, meestal een railverbinding, tram, trein of – later – metro.

In Nederland kregen Zoetermeer en Nieuwegein zo'n eendimensionale verbinding met respectievelijk Den Haag en Utrecht. Waarbij de railverbinding in deze nieuwe steden de takken van de boom volgden, maar in de oude stad eenvoudig aan het station werd vastgeknoopt. Pas kortgeleden werden de Zoetermeerse wijken door het veranderen van de spoorlijn in een tramlijn met andere wijken in Den Haag verbonden. Lelystad moest het nog lange tijd met een buslijn naar Amsterdam doen en raakte daardoor misschien al wel meer georiënteerd op de polder, op Zwolle en Harderwijk. Purmerend ontwikkelde van begin af aan busverbindingen van elke nieuwe wijk met Amsterdam. Voor Spijkenisse werd de metrolijn van Rotterdam naar Hoogvliet verder doorgetrokken. Later kreeg het nog een metroverbinding met het station van Schiedam. Almere kreeg enkele treinstations aan een spoorlijn die pas veel later doorgetrokken werd via Lelystad naar Zwolle. Houten kreeg een

treinstation aan de bestaande spoorlijn en had zo van alle nieuwe steden de snelste verbinding met de moederstad, maar ook verder.

Wat we zien is dat de navelstreng die de Nieuwe Stad met de oude verbindt, langzamerhand wordt vervangen door veelzijdiger verbindingen met andere steden in de omgeving. De eenzijdige oriëntatie op de moederstad voor werk, winkelen en uitgaan neemt daardoor verder af, natuurlijk ook door het ontstaan van werk-, winkel- en uitgaansmogelijkheden in de Nieuwe Stad. Toch lijken die veelzijdige verbindingen voor de toekomst van de Nieuwe Stad essentieel. De omvang en kwaliteit van de connecties met het omringende en het verder verstedelijkende stedelijk veld is misschien van veel meer belang dan het ontwikkelen van eigen stedelijke voorzieningen op elk terrein, in ieder geval voor de werkgelegenheid. Voor Zoetermeer zijn dat snellere en comfortablere verbindingen met Leiden en Rotterdam bijvoorbeeld. Voor Spijkenisse met de uitbreiding van de Rotterdamse haven met de Tweede Maasvlakte, maar ook de Eerste Maasvlakte en Europoort. Meer en meer werknemers daar komen van verder weg, uit Brabant en Zeeland. Ook op dit punt zou het behouden en het verder ontwikkelen van juist de suburbane kwaliteiten, de specifieke suburbane stedelijkheid van de Nieuwe Stad voorop moeten staan. Waarbij het helemaal niet ondenkbaar is dat de Nieuwe Stad een uitstekende vestigingsplaats wordt van met name de bètafaculteiten van een nabijgelegen universiteit.

Wat dat betreft valt er op regionaal niveau nog wel wat te herverdelen, zoals dat van begin af aan in de Parijse regio is gebeurd bij de bouw van de *Villes Nouvelles*. Als je kijkt naar De Uithof in Utrecht, het RIVM in Bilthoven of het AMC helemaal aan het oostelijkste randje van Amsterdam, lijkt die vraag helemaal niet zo gek.

In het begin biedt de Nieuwe Stad een overzichtelijke en voorspelbare omgeving die in ieder geval in de eerste levensbehoeften voorziet; woning, onderwijs, winkels, vervoer, uitgevoerd zoals het bedacht en uitgetekend is. Het lijkt een omgeving zonder verrassingen, voor de een een zegen, voor de ander een gemis. Die voorspelbaarheid blijkt echter al snel een illusie. Het is eigen aan de Nieuwe Stad dat die moet groeien, en wel in een hoog tempo en met een steile groeicurve. De Nieuwe Stad verandert voortdurend en nog wel zonder dat de bewoner, huurder of huiseigenaar, woningverhuurder of ondernemer die een stukje van de Nieuwe Stad heeft verworven, daarop veel invloed lijkt te hebben. Dat komt niet enkel omdat de groei van de Nieuwe Stad volledig top-down is georganiseerd. Zodra de eerste bewoners de nieuwe woningen betrekken, is er ook een geleefde stad en dus een geschiedenis. Ze gaan zich ermee bemoeien. Wie de geschiedenis van de Nieuwe Stad louter ziet als het resultaat van planners, stedenbouwkundigen, bestuurders en instituties, zal dat misschien bagatelliseren. Bij die eerste bewoners zijn echter ook mensen die de Nieuwe Stad broodnodig heeft, onderwijzers, artsen, winkeliers, architecten bijvoorbeeld en mensen die al lid waren van een politieke partij in de oude stad en nu dezelfde partij in de Nieuwe Stad willen vormen of versterken. De omslag van een aanvankelijk bedachte en ontworpen hoogbouwstad verandert in een woon-ervenstad, mede door een nieuw aangetreden generatie stedenbouwkundigen, architecten, welzijnswerkers en politici. Er zijn mensen die aan sport doen, lid waren van een club in de oude stad en dat misschien nog een tijdje blijven, maar na enige tijd met gelijkgezinden een nieuwe club oprichten. Hetzelfde geldt voor de leden van verschillende kerken, amateurorkesten, bandjes, koren en andere organisaties. Ze gaan zich niet alleen bemoeien met de uitbouw van de Nieuwe Stad, ze gaan ook zelf wat doen.

Als de Nieuwe Stad meer en meer een stad wordt, is dat door het toedoen van de bewoners. De groeiende Nieuwe Stad lijkt nog gepland, top-down, maar is steeds minder te controleren, niet van bovenaf, maar ook niet van onderop. Opmerkelijk genoeg is dat juist het gevolg van het handelen van die bewoners zelf en ook van ondernemers en instellingen. De ontwikkeling is steeds minder afhankelijk van plannen en beleid en meer en meer het gevolg van de toename van het zelforganiserende vermogen van de stad.

Dat vermogen uit zich niet enkel in bewoners-initiatieven die als zodanig, als zelforganisaties, te boek staan, maar in allerlei vormen op tal van terreinen, van de buurtvereniging tot de voetbal-, hockey- of tennisclub, van kerken, moskeeën en tempels tot salsa, linedance en tango, van mantelzorg tot voedselbank, van volkstuinen tot stadslandbouw en guerrilla gardening, van huiswerkklassen en leesclubjes tot oudercommissies en historische (jawel elke Nieuwe Stad heeft er een) genootschappen en van popbands, dj's en muziekgezelschappen tot toneelverenigingen en houseparty's.

Het zelforganiserende vermogen uit zich echter niet alleen in georganiseerd verband. Ook door te investeren in hun eigen woning of bedrijf, met geld of zelfwerkzaamheid, bouwen bewoners en ondernemers verder aan de stad, zowel aan de gebouwde omgeving als het sociaal weefsel. De talloze mogelijkheden die ook de Nieuwe Stad in toenemende mate biedt, zijn er alleen maar door het toedoen van het groeiend aantal inwoners, ondernemers en bezoekers van de stad, zoals consumenten en producenten. Dit alles overziende, is de oproep van politici en andere bestuurders aan de bewoners om meer zelf te doen en te organiseren eigenlijk tamelijk merkwaardig. Weten ze eigenlijk wel hoeveel die bewoners allemaal al doen? Hebben ze eigenlijk wel een idee hoe een stad, ook een Nieuwe Stad, werkt?

De eerste bewoners bepalen nog op een andere manier de geschiedenis of eigenlijk op dat moment nog, de toekomst van de Nieuwe Stad. Ze geven richting aan de padafhankelijkheid van de Nieuwe Stad, die in latere jaren alleen met veel energie kan worden bijgestuurd.

Padafhankelijkheid is een begrip uit de economische sociologie, dat aangeeft dat een stad met een geschiedenis als industrie- of havenstad niet zomaar even kan omschakelen naar modestad, financieel centrum of kennisstad. Of andersom; wat kort geleden nog onzin leek, maar nu met een hernieuwde aandacht voor de maakindustrie zeker niet ondenkbaar is.

Die padafhankelijkheid is vaak het resultaat van vele eeuwen, dus hoe kan daarvan bij de Nieuwe Stad al sprake zijn? Toch lijkt dat het geval. Die eerste bewoners bepalen bijvoorbeeld al meteen het imago van de Nieuwe Stad. Zijn het vermogende suburbanisanten, mensen die maatschappelijk zijn gestegen en de stad de rug toekeren of bewoners van stadsvernieuwingswijken, die de oude stad min of meer gedwongen verlaten? De ambities van de planners richten zich vaak op de eerste twee groepen, de politieke noodzaak en de economische omstandigheden dwingen soms tot voorrang voor de laatste. Zoals de naamgever van mijn leerstoel, Han Lammers, als landdrost van de IJsselmeerpolders de planners van Almere voorhield: 'Ik ken die argumenten voor een evenwichtige bevolkingssamenstelling, maar wij gaan bouwen voor de mensen uit de saneringswijken van Amsterdam.'

En dan te bedenken dat het planologische en stedenbouwkundige concept van Almere met verschillende kleinere kernen en een enkele grote, in een bosrijk landschap, eigenlijk was bedacht als een spiegeling van het Gooi aan de andere kant van het Randmeer tussen de nieuwe polder en het oude land. Moesten de nieuwe steden in Nederland immers niet een alternatief vormen

voor de toename van de suburbanisatie die in de jaren zestig als gevolg van de welvaartsstijging werd verwacht?

De economische crisis van de jaren tachtig zorgde ervoor dat in alle nieuwe steden, in ieder geval in Nederland, veel minder koopwoningen werden gebouwd dan gepland, wat gecompenseerd werd met grotere aantallen sociale huurwoningen. Wat er aan koopwoningen werd gebouwd, was vooral een belangrijk deel goedkope of sociale koop, de fameuze premie-A woning die de aanleiding vormde voor aanduidingen als 'premie-A kiezers' voor PvdA-stemmers die de sociale huurwoning in de oude stad verruilden voor hun eerste koopwoning. Onder druk van de rijksoverheid werd veel soberder gebouwd; 'sober en doelmatig' was de leuze. Op dit punt zijn er wel degelijk verschillen tussen de nieuwe steden, en zeker tussen de totaal nieuwe steden als Lelystad en Almere en nieuwe steden als Zoetermeer, Purmerend, Capelle, Spijkenisse en Nieuwegein die al in de jaren vijftig en zestig nieuwe wijken realiseerden. De meeste groeikernen vallen op de sociaaleconomische as in de middencategorie, die vooral bestaat uit sociale stijgers. Haarlemmermeer en vooral Houten hebben meer het karakter van een forensengemeente met een hoger aandeel 'gearriveerden'. Het grote aandeel woningwetwoningen en goedkopere en koopwoningen trok echter vooral inwoners die we toen nog arbeiders en lagere beambten noemden en nu de lagere of kwetsbare middenklasse. Zij waren meer gaan verdienen, verbeterden hun woonsituatie, maar hun verhuizing naar de Nieuwe Stad was niet het gevolg van een verandering in maatschappelijke positie of status. Wat dat betreft, zou je kunnen zeggen dat ze gelijk overstaken. Het bezorgde de Nieuwe Stad, terecht of niet, al snel een imago van goedkoop, middelmatig en eenzijdig. De herwaardering van de stad en de daarmee gepaard gaande afkeer van de suburb of de slaapstad deed de rest. Padafhankelijkheid is echter niet alleen een kwestie van imago. Het soort inwoners dat er komt,

bepaalt ook het karakter van de Nieuwe Stad, de kennis en de vaardigheden, het culturele en sociale kapitaal dat ze in huis heeft.

26. DE 'KWETSBARE' MIDDENKLASSE

Een groot deel van de inwoners van de Nieuwe Stad behoort tot de middenklasse, lagere middenklasse zeggen sommigen, of kwetsbare middenklasse. Die laatste aanduiding was voor ons de reden om onderzoek te doen naar hun positie, ambities en betrokkenheid bij de Nieuwe Stad. Een flink deel van de eerste generatie in de Nieuwe Stad behoort ertoe. Alleen heten ze toen nog arbeiders of beambten. Ze wonen voor een belangrijk deel in de goedkopere koopwoningen en hebben merendeels een opleiding op mbo-niveau, iets minder op hbo- en een enkeling op universitair niveau.

Het beeld van deze groep in politiek en beleid was en is niet erg positief: hun kwetsbare sociaal-economische positie wordt voornamelijk geweten aan de motieven en mentaliteit van betrokkenen zelf. Ze hebben of nemen minder tijd voor belangrijke zaken. Zijn vooral bezig met werken en consumeren. Hebben te veel op zich genomen qua geld en verantwoordelijkheden. Maken de verkeerde keuzes en steken zich in de schulden. En last but not least: verwachten te veel van de overheid.

Onze bevindingen waren anders: het maken van carrière in termen van opleiding, baan en inkomen is niet de enige of belangrijkste ambitie. Wel is men trots op of tevreden met wat men heeft bereikt. Daaraan ontleent men niet zozeer status als wel een bepaald prestige. Prestige ontleent men met name aan de kennis en vaardigheden die men heeft ontwikkeld en die men dagelijks inzet bij werk en andere zaken die moeten worden geregeld. Zo'n zelfde soort prestige onderkennen zij ook bij hun burens. Motivaties om bepaalde zaken wel en andere niet te doen, zijn vaak praktisch. In de manier waarop zij zelf naar hun sociale positie kijken, ligt de nadruk op dat wat ze

concreet hebben bereikt in de verbetering van hun woon- en leefomstandigheden. Wat men heeft bereikt, ziet men ook niet in termen van stijging of daling. Vergeleken met die van hun ouders, ziet men de eigen situatie eerder als verbetering van de omstandigheden dan in termen van maatschappelijk positie. Men is vooruitgekomen, niet omhooggeklommen. Die welvaartservaring is het resultaat van een traject van aanhoudend werken en stapsgewijze verbetering. Daar zit de kwetsbaarheid, in de vrees dat wat men heeft bereikt en koestert, verloren gaat.

Die vrees komt niet in de eerste plaats voort uit een onzekere financiële situatie. Manieren om daarmee om te gaan zegt men van huis mee te hebben gekregen. Uit het onderzoek blijkt een sterk zelfoplossend vermogen. Men vervalt niet graag in de slachtofferrol, maar zoekt oplossingen in meer inkomen door een baantje erbij en vooral door het beperken van de uitgaven. Ze maken zich wel zorgen over de toekomst van hun kinderen. Ze hebben vertrouwen in de zelfredzaamheid van hun kinderen, wat zij ook van huis uit hebben meegerekregen. Maar ze twijfelen of hun kinderen met die bagage en met de opleidingen die ze volgen, eenzelfde niveau van leefomstandigheden kunnen bereiken als zijzelf.

De voornaamste vrees komt voort uit de veranderingen in de woonsituatie. Het ongenoegen over (mogelijke) veranderingen in de buurt hangt nauw samen met het 'genoegen' dat men aan de buurt hecht en het belang ervan in het geheel van hun leefwereld. Het wonen in een rustige, groene en vertrouwde buurt, onder gelijkgestemden, bepaalt in belangrijke mate het welvaartsgevoel van de lagere middenklasse. Die eigen buurt drukt ook uit wat men heeft bereikt en wat men belangrijk vindt in het leven: een eigen, comfortabel huis in een rustige omgeving waar mensen wonen als jezelf, die dezelfde dingen belangrijk vinden en prettig met elkaar omgaan.

Mensen zoals jij zijn niet per se wit en autochtoon, maar mensen met dezelfde achtergrond,

die werk doen dat qua kennis, vaardigheden en positie overeenkomt met het jouwe. Of men nu in loondienst werkt of als zelfstandige, men heeft een positie waarin men verantwoordelijkheid heeft, vaak leidinggeeft en klantvriendelijk en oplossingsgericht moet optreden. Men heeft specifieke technische, administratieve en sociale vaardigheden, die men ook bij medebewoners herkent en die eveneens de omgang met de burens bepalen. Men gaat met de burens om, zoals men ook met klanten en collega's omgaat. Burens hoeven het – net als collega's – niet op elk punt met elkaar eens te zijn, om elkaar toch als gelijkgestemden te zien. Het gaat erom dat je op eenzelfde manier in het leven staat. Het gaat niet om kennen, maar om herkennen.

Zoals men naar elkaar kijkt en met elkaar omgaat, kijkt men ook naar de mensen van de gemeente en instellingen die verantwoordelijk zijn voor het beheer van de buurt of voor het onderwijs of andere zaken. Dat is ook een vak, en daarin lopen slimmere en minder slimme en handigere en minder handige vakmensen rond. Dat is nou eenmaal niet anders, maar verwacht wordt dat die wel net zo oplossingsgericht zijn als jezelf en dat je op voet van gelijkheid, met de erkenning van wederzijds vakmanschap, aan oplossingen voor problemen kunt werken.

De vrees voor het verloren gaan van de vertrouwde en hooggewaardeerde buurt komt vele malen geprononceerder naar voren dan de vrees voor negatieve veranderingen in de sociaaleconomische positie. Die laatste heeft men naar eigen overtuiging grotendeels in eigen hand. Dat geldt niet voor veranderingen in de buurt, die men niet kan controleren. De tactieken van het dagelijks leven hebben daar weinig greep op. Veranderingen in de buurt ziet men deels als gevolg van maatschappelijke veranderingen, zoals individualisering en mentaliteitsverandering. Daar kun je je wel over opwinden, maar je kunt er weinig aan doen. Dat geldt niet voor veranderingen die men ziet als gevolg van slecht beleid of laks beheer, zoals het

plaatsen van een asociaal gezin in een tussenwoning, het niet optreden tegen overlast en vervuiling, het niet ingrijpen bij overlast door jongeren. Daaraan ergert men zich niet alleen, men denkt ook na over oplossingen, geheel in de lijn van de pragmatische houding die deze groep kenmerkt. Betrokkenheid is in hun ogen ook zaken melden en soms even opruimen. Men verwacht dat er dan met die melding ook wat wordt gedaan en is gaarne bereid om over oplossingen mee te denken. Maar de gemeente moet het niet omdraaien: dat de bewoners de oplossingen moeten uitvoeren die de gemeente verzint.

27. GROEI EN VERSCHIEDENHEID

Duidelijk is dat de Nieuwe Stad vooral de eerste jaren snel groeit, vaak met porties van een paar duizend nieuwe woningen per jaar. Daardoor groeit natuurlijk ook het inwonertal, maar niet altijd evenredig. De omvang van de bevolking is het resultaat van vestiging en vertrek, van geboorte en sterfte. In de beginjaren zullen de cijfers van vestiging en geboorte, die van vertrek en sterfte ruimschoots overtreffen, maar ook dat verandert in de loop van de tijd.

De groei van de Nieuwe Stad voegt niet alleen nieuwe bewoners toe, maar zorgt ook voor veranderingen in de samenstelling van de bevolking. De stad wordt diverser en in die zin ook meer stad, omdat diversiteit nou eenmaal een belangrijk kenmerk is van steden. Nieuwe groepen brengen nieuwe, andere voorzieningen met zich mee, die de groeiende diversiteit ook zichtbaar maken. Er komen zogenaamde etnische winkels, de Surinaamse toko, de Marokkaanse slager of visboer, de Turkse bakker en de Poolse supermarkt, soms eerst op de oudere bedrijventerreinen, vervolgens in de buurtwinkelcentra en wat later in het centrum van de stad. De weinige kerken die de meeste nieuwe steden kennen, krijgen gezelschap van een moskee of hindoetempel, of leven op door de instroom van

rooms-katholieken uit andere delen van Europa of baptisten uit de rest van de wereld. Ook vaak eerst in oude bedrijfsgebouwen, gevolgd door nieuwbouw, waar er nog plek voor is. Er verschijnen schotellantennes op de daken, aan de gevels en op de balkons. En het straatbeeld verkleurt.

Dit zijn de meest in het oog springende uitingen van de toenemende diversiteit. In feite is die veel groter. Zo neemt de instroom vanuit de 'moederstad' af en komt een groeiend aantal nieuwe inwoners van elders, uit de omgeving, de rest van het land en anders dan de eerste groepen die zich eerst in de grote steden vestigden, komen volgende groepen migranten meer en meer direct uit het buitenland naar de Nieuwe Stad. Ook groepen met een hogere opleiding of inkomen komen naar de Nieuwe Stad, soms noodgedwongen of tegen wil en dank, omdat de Nieuwe Stad een woning en woonmilieu biedt die zowel passen bij hun wensen als bij hun portemonnee. Naarmate de woningprijzen in de oude steden stijgen, wordt de Nieuwe Stad voor veel meer mensen een aantrekkelijk alternatief.

De toenemende verscheidenheid van de bevolking, die het gevolg is van de groei van de Nieuwe Stad, onttrekt zich vaak nog lang aan het oog. Daardoor lijkt het of de bevolking van de Nieuwe Stad tamelijk eenzijdig is: (lagere) middenklasse. Wat weer te maken heeft met het allereerste begin van de Nieuwe Stad en de groepen waarvoor toen werd gebouwd.

Uit eigen onderzoek en dat van anderen, waaronder de veelheid aan onderzoeken die wij met bachelorstudenten deden, komt die toenemende verscheidenheid echter sterk naar voren. Ja, ook expats hebben de Nieuwe Stad op een half uur of minder van de grote stad ontdekt; hetzelfde geldt voor de creatievelingen die niet voldoen aan het typerende beeld van jong, dynamisch en alleenstaand en met hun gezin in de Nieuwe Stad wel een woning vinden met genoeg woon- en werkruimte.

Bestuurders van de nieuwe steden lijken vaak verontrust door het opleidingsniveau in hun stad; en

ja, dat steekt schril af tegen steden als Utrecht en Amsterdam. Gezien de omvang van de universiteiten en hogescholen in die steden, is het de vraag of een vestiging van een hogeschool in de Nieuwe Stad veel effect sorteert. Als je echter niet kijkt naar het totale plaatje van het opleidingsniveau maar naar dat van de instroom, dan zie je daarin in Zoetermeer bijvoorbeeld een duidelijke toename van het aandeel hoger en een afname van het aandeel lager opgeleiden.

De verscheidenheid in de Nieuwe Stad is wel anders dan in de oude. Er is een grote middenmoot. De 'extremen', de 'onderklasse' of de 'elite' of de 'creatieve klasse', zijn minder aanwezig en zichtbaar. Dat uit zich bijvoorbeeld in het nog lange tijd ontbreken van chiquere of hippere winkels, cafés, restaurants, koffietenten, galeries enzovoort. De verschillen zijn kleiner en voltrekken zich binnen een bepaalde bandbreedte. Ook daardoor tekenen ze zich minder scherp af. Zoals Stefan Metaal het uitdrukt: het contrast is minder, maar de variatie is groter. Dat geldt zeker ook voor de migrantenpopulatie, waarvoor de nieuwe steden in toenemende mate de eerste plaats van vestiging zijn en die niet noodzakelijk van een achtergesteld platteland komen.

Vrijwel alle steden, oude en nieuwe, zijn op jacht naar de creatieve klasse. Vergeet het maar, vertellen deskundigen de bestuurders van de nieuwe steden. De creatieven kiezen voor oudere wijken, met een gemengde bevolking, bijzondere winkels en uitgaansgelegenheden. Dat de creatieve klasse niet enkel bestaat uit hippe twintigers, maar ook uit jonge gezinnen die behoefte hebben aan een ruimer huis met goede werkplekken en tegen een betaalbare prijs, past niet in het door de Amerikaanse goeroe Richard Florida opgeroepen beeld. De creatieve klasse woont ook in de Nieuwe Stad. Alleen zijn het daar net gewone mensen. Dat geldt ook voor een toenemend aantal allochtonen dat een zaak begint. Zij voldoen niet meer aan het traditionele beeld van de slagerij, annex groentewinkel of de toko uit de oudere wijken van de oude

steden. Het zijn allochtonen die ondernemer zijn, geen etnische ondernemers. Temidden van al die veranderingen houdt een groep zich dapper staande: de oorspronkelijke grotestadsbewoner. Of moeten we zeggen dat die groep zich juist door de veranderingen nadrukkelijker manifesteert? In Almere komen we ze met name tegen in Haven, het *Little Amsterdam* in de polder. Een groep die zich vaak niet herkent in de Nieuwe Stad, is de zogenaamde professionele middenklasse. Deze groep wordt tegenwoordig meestal geassocieerd met het leven in de grote stad, maar voelde zich vanouds ook aangetrokken tot een suburbane omgeving zoals het Gooi. Die twee verschillende oriëntaties komen we ook tegen onder de professionele middenklasse in de Nieuwe Stad.

Maar daarnaast is er ook nog een derde variant: de typisch Nieuwe-Stadse professionele middenklasse. Het zijn artsen, leraren, architecten en andere beroepsbeoefenaren die bewust gekozen hebben voor de Nieuwe Stad toen deze de mogelijkheid leek te bieden hun beroep op een andere wijze uit te oefenen dan in de oude stad. Zoals de vader van Joris van Casteren, de auteur van de roman *Lelystad*: 'Mijn vader was een aanwinst voor Lelystad, dat zag de onderwijscommissie meteen. Van de katholieke school op het oude land waren ze niet onder de indruk. 'In Lelystad gebeurt het,' zeiden ze tegen mijn vader. Het ouderwetse onderwijs in Rotterdam kon daar niet aan tippen.' Deze professionals kampen met het probleem dat hun specifieke parochiale domein, dat ze in elke oudere stad moeiteloos kunnen vinden, echter in de Nieuwe Stad niet vanzelfsprekend aanwezig is. Ze moeten het zelf organiseren en dat gebeurt ook, door het knopen van netwerken en het organiseren van bijeenkomsten. Vooral nog blijft dat tamelijk onzichtbaar.

Zoetermeer - wijk Seghwaert met voormalig treinstation nu sneltramhalte, winkelcentrum en voorzieningen

28. MONOTONIE: DE ONZICHTBAARHEID VAN VERSCHILLEN

Nieuwe steden hebben over het algemeen een imago van eenvormigheid. Er is wel van alles, maar vooral van alles hetzelfde: dezelfde woningen, dezelfde winkels, dezelfde mensen. Dat imago kleeft ook nog steeds aan Almere, de grootste van de Nederlandse nieuwe steden, met een bevolking van ruim 200.000 inwoners. Dat imago van eenvormigheid leeft natuurlijk in de eerste plaats onder veel buitenstaanders, maar ook de meeste inwoners bespeuren maar weinig diversiteit. Wie zichzelf niet rekent tot de middelmaat, zal zich eerder een uitzondering vinden dan deel van een grotere groep gelijkgestemden die bijdraagt aan de groeiende verscheidenheid van de Nieuwe Stad. Zo werken imago's en reputaties. Ze bepalen niet enkel het beeld dat buitenstaanders van een stad, wijk of groep hebben, maar beïnvloeden ook de beelden van de bewoners van elkaar. Staat de wijk waar je woont bekend als achterstandswijk en zie jij jezelf helemaal niet als een 'achterstandsbewoner', dan ben je toch geneigd bepaalde groepen medebewoners daarop aan te zien. Hetzelfde geldt ook voor het imago van eenvormig, saai en middelmaat. Vind je jezelf helemaal niet saai, maar juist heel spannend, alternatief en stedelijk, dan voel je je niet alleen een uitzondering, maar heb je ook moeite om anderen als jezelf te ontdekken, hoewel er daarvan ongetwijfeld meer zijn dan je denkt.

Een stad met de omvang van Almere, ook al is die nog geen vijftig jaar oud, heeft een veel meer diverse bevolking dan menig een, buitenstaander en bewoner, denkt. Alleen zie en ervaar je het niet. De diversiteit is nog niet zichtbaar in duidelijk van elkaar te onderscheiden sferen in de stad, waarop specifieke groepen hun stempel drukken. De Nieuwe Stad heeft (nog) geen etnische, maar ook geen chique winkelstraten, geen hippe uitgaansgebieden of typische funshoppingstraten, geen theaterdistrict of museumkwartier, geen

hoerenbuurt en geen zichtbare *gay community*. De vraag is, zijn die groepen er niet die hun stempel zouden kunnen drukken op de stad, of zijn ze er wel maar manifesteren ze zich niet, omdat het soort plekken dat hen aantrekt er niet is? Het lijkt een kip-of-ei-kwestie. Maar het is wel een van de specifieke problemen waarmee een Nieuwe Stad te kampen heeft. De publieke ruimte van oudere steden wordt bevolkt door verschillende soorten publiek die de ruimte veelkleurig invullen. Deze zogenaamde parochiale domeinen van groepen zijn herkenbaar, voor zichzelf en voor anderen, en geven zo uiting aan de diversiteit van de stad. Die verschillende parochiale domeinen trekken telkens nieuwe bewoners en bezoekers die zich thuis voelen in die sfeer. Hoe die sferen tot stand zijn gekomen? Niemand die het meer weet. Laat staan dat iemand de bestuurders van de Nieuwe Stad kan vertellen hoe je ze kan creëren.

29. DE ZEGEN VAN VERVAL

Voorspoed leidt tot uniformiteit. Onzin, juist tegenspoed slaat overal op dezelfde manier neer. Kijk maar naar de leegstaande winkels die vroeger bloeiende winkelstraten een desolaat aanzien geven. Maar zagen die winkelstraten toen ze nog bloeiden, er niet allemaal hetzelfde uit? Ja, er was een tijd dat ze het domein waren van zelfstandige en gespecialiseerde winkeliers, kruideniers, bakkers, drogisten, parfumeries, delicatessen, boekhandels, slijterijen, hoeden en petten (en niet te vergeten: dameskorsetten). Die verscheidenheid kon je in elke bloeiende en geliefde winkelstraat aantreffen en dat maakte ze toch ook overal een beetje hetzelfde. Door het vrijwel verdwijnen van die zelfstandige winkeliers en de ongebreidelde opkomst van ketens en filiaal- en franchisewinkels is de uniformering in snel tempo toegenomen.

Toenemende concurrentie dwingt steden zich voortdurend te vernieuwen. Ze beroepen zich

daarbij op hun eigenheid, maar nemen in werkelijkheid over wat elders is ontwikkeld en succesvol lijkt: voetgangersgebieden, festivals, openluchtconcerten en -filmvertoningen, waterfronts, markthallen, stadsstranden, *funmarkets*, *ethnic districts*, *funshopping streets*, *food courts*, hoogbouw, *creative districts*. In tijden van economische bloei gaan steden zo steeds meer op elkaar lijken. De nieuwe wijken vertonen overal hetzelfde beeld. Hetzelfde geldt voor de winkelstraten in het centrum en de transformatie van voormalige industrie- en haventerreinen. Concurrentie leidt vreemd genoeg tot imitatie. De nieuwe steden vormen daarop geen uitzondering. Sterker nog, bij een vermeend gebrek aan eigenheid, imiteren ze des te gretiger de stadsconcepten van de grote broers en zussen: de attractieve stad, de creatieve stad, de kennisstad, de groene stad.

Variatie en diversiteit zijn eerder het gevolg van stagnatie, neergang en verval; dat alles in gepaste mate, hoewel ook echte getto's of sloppenwijken een grotere verscheidenheid vertonen dan een chique villawijk. In de Nieuwe Stad gaat het om het 'verval' van oudere buurten, winkelcentra en bedrijventerreinen als gevolg van de ontwikkeling van nieuwere, aangepast aan de eisen en modes 'van de tijd'. Dan treedt er leegstand op, staan de huurprijzen onder druk en stijgt de animo van eigenaren en verhuurders andere gegadigden ter wille te zijn.

In eerste instantie zie je er dan etnische winkels (Marokkaanse slagers, Turkse supermarktjes, gevolgd door Poolse of Bulgaarse winkels) en handelaren in partijgoederen intrekken, of zogenaamde Euro-shops en bazaars in allerlei huishoudelijke artikelen, koffers, kunstbloemen en meer van dat. Die ontwikkeling wordt dan aangeduid als verval dat moet worden gekeerd. Het aanstellen van winkelstraatmanagers lijkt vaak het spannen van het paard achter de wagen. Het wordt nooit meer zoals het was.

Een verstandiger strategie lijkt het aantrekken van nieuwe ondernemers en initiatieven door het

bedenken van aansprekende concepten, meestal gebaseerd op succesvolle voorbeelden elders, die echter alleen zullen slagen als ze aansluiten op wat zich, zij het voorzichtig, al aan niches ontwikkelt. Dat kan helpen om het imago te verbeteren en, dat is niet onbelangrijk, ook hier geldt dat ondernemers en klanten op zoek zijn naar *clues* die hun vertellen welke kant het opgaat. Een goed verhaal kan vertrouwen oproepen en mensen over de streep trekken.

Maar het belangrijkste is toch dat leegstand en een lagere huurprijs aan nieuwe ondernemers en initiatieven ruimte bieden om iets te beginnen. Zogenaamd verval leidt dus een transformatie in en als die succesvol is, gaat het niet zelden 'over de top' en ontstaat door hogere huurprijzen en scherpere concurrentie opnieuw eenzijdigheid, gevolgd door neergang, enzovoort... en zo verder.

30. PUSH EN PULL

In het hiervoor al genoemde onderzoek naar de eerste generatie geboren en getogen nieuwwestadsbewoners in Zoetermeer hebben we pull- en push-factoren onderscheiden. Die laatste hadden te maken met verschillende vormen van stedelijkheid die groei van de Nieuwe Stad met zich meebrengt: de stedelijke problematiek, het stedelijkheidsvertoog en de ontwikkeling van concurrerende woonmilieus in de omgeving. Bij het eerste gaat het om een groeiend contrast tussen wijken of buurten daarbinnen. Sommige wijken hebben te maken met een nieuwe instroom van huishoudens als gevolg van stedelijke vernieuwing of herstructurering in nabijgelegen steden. Die veranderingen worden ook verbonden met de groei van de Nieuwe Stad.

Het tweede, het stedelijkheidsvertoog, heeft betrekking op het contrast met de oude steden, of beter: binnensteden, in de omgeving. Gevraagd naar wat men mist in de Nieuwe Stad, ligt die vergelijking voor de hand; die valt dan negatief uit

voor de Nieuwe Stad. Maar: mist men die levendigheid en diversiteit ook echt? Hoe valt dat uit als ze de vergelijking maken met wat ze wel hebben in de Nieuwe Stad? Dan zien we dat wat hen echter veel meer bezighoudt, is wat er is en wat ze eigenlijk zeer waarderen, maar naar hun beoordeling onder druk staat. Dat zijn de kwaliteiten verbonden met de Nieuwe Stad als aantrekkelijke woonstad: de woning en de directe woonomgeving, de kwaliteit van de dagelijkse voorzieningen, de winkels en het onderwijs, de gezondheidszorg, de dienstverlening en de bibliotheek. Het zal duidelijk zijn dat er bij de woning en directe omgeving een directe relatie ligt met die eerste vorm van stedelijkheid: de toename van stedelijke problematiek.

De vrees voor het afkalven van de kwaliteiten daarvan, het groen, de rust, de vertrouwdeheid, kan niet worden afgedaan met de doodoener van de *rising expectations*, de angst van de aan de grote stad ontvluchte bewoners dat ze nu weer door die stad worden ingehaald. Bij veel van de bewoners van de Nieuwe Stad gaat dat in ieder geval niet op. Die verklaring lijkt ook vaak een excuus om niets te hoeven doen: die bewoners moeten zich maar een beetje aanpassen. Nou, dat doen ze meestal al, maar het punt is, dat het om kwaliteiten gaat die door grote groepen worden gewaardeerd en die bij uitstek het karakter en de aantrekkingskracht van de Nieuwe Stad bepalen, ook in de concurrentie met nieuwe, soortgelijke woonmilieus in de omgeving.

Als de Nieuwe Stad bij verdere groei en ontwikkeling haar belangrijkste kwaliteiten wil behouden, zal ze bijzondere inspanningen moeten doen om de kenmerkende vertrouwdeheid te beschermen of zelfs te herstellen. Dat lijkt een belangrijker en veel moeilijker opgave dan de levendigheid, drukte, dichtheid en diversiteit die volgt uit het verstedelijkingsvertoog. Met de kwaliteiten van de oude steden op dat punt kan de Nieuwe Stad sowieso niet concurreren. En: waarom zou ze, als die levendige, drukke, diverse binnensteden in no time te bereiken zijn; waarbij je ook nog eens de

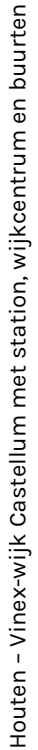
keuze hebt uit verschillende oude centra. Niet het creëren van meer stedelijkheid, maar het behouden, uitbouwen en versterken van de suburbane kwaliteiten, door de groei van de stad en de daarmee onontkoombaar verbonden verstedelijking, is de belangrijkste opgave van de Nieuwe Stad als amalgaam van stedelijk en suburbaan.

31. SAMENLOOP VAN OMSTANDIGHEDEN

De groei van de stad als geheel, heeft ook gevolgen voor de bestaande wijken. Elke uitbreiding veroorzaakt een verhuisbeweging binnen de Nieuwe Stad. Zodanig zelfs dat stadsbestuurders zich er zorgen over maken. Zo ging het gerucht dat in Almere de verhuisdozen nooit helemaal werden uitgepakt (zie punt 17). Of dat van die verhuisdozen waar is of niet, zeker is dat iedere uitbreiding van een stad een verhuisbeweging op gang brengt vanuit de bestaande wijken. Ook in de oude steden maakten bestuurders zich zorgen over de effecten op de bestaande wijken. Het logisch gevolg is immers een instroom van nieuwe bewoners, waardoor in de meeste gevallen de diversiteit van de bevolking daar toeneemt. Wat weer een reden kan zijn voor bewoners die er al wat langer wonen, om ook te (willen) verhuizen; willen omdat niet iedereen die mogelijkheid heeft. De nieuwe bewoners trekken ook weer anderen aan uit dezelfde groep. Mensen komen en gaan. Ze blijven voor korte of lange tijd op een plek die ze delen met anderen, die net als zij ergens vandaan komen en na een tijdje hun weg vervolgen. In de tussentijd moeten ze het met elkaar zien te rooien. Een buurt, straat of flatgebouw is een samenloop van omstandigheden, een plek waar verschillende levenspaden elkaar kruisen. Dat geldt des te meer voor de stad als geheel. Iedere stadsbewoner volgt een eigen pad en jaagt eigen ambities na. Die zijn echter zonder anderen niet te verwezenlijken. Vandaar dat Mayol de buurt de collectieve organisatie van individuele trajecten noemt. Waarmee

De talloze mogelijkheden bestaan echter bij de gratie van de collectieve organisatie daarvan. Zonder 'draagvlak' geen voorzieningen. Van die individuele leefwereld maken namelijk altijd anderen deel uit, tegen wil en dank, als consumenten en producenten. De omgeving van de mens is de medemens, zegt de Rotterdamse dichter Jules Deelder.

Voor het woongenot zijn de buren misschien wel belangrijker dan de kwaliteit van het eigen huis. Je koopt geen huis, maar buren, is een Turks gezegde. Dat klopt: met het kopen van een huis, komen de buren vanzelf mee. Hetzelfde geldt trouwens voor huren, maar dan valt er, zeker in de sociale woningbouw, veel minder te kiezen. De eigenaar-bewoner waant zich de koning te rijk. De huurder moet maar afwachten wie hij of zij naast zich vindt. *My home is my castle*, zegt de Engelse eigenaar-bewoner, maar ook dat koninkrijkje reikt niet verder dan de muren van het huis en de omheiningen van de tuin. Daarbuiten strekt de buurt zich uit en die laat zich niet zomaar controleren, niet door de individuele bewoners, eigenaars of huurders, en maar ten dele door de gemeente of de woningcorporatie.

de Utrechtse hoogleraar sociologie Beate Volker in een interview ter gelegenheid van Nationale Burendag (Trouw, 28 september 2019). 'Buren zitten in je directe leefomgeving en daar wil je je thuis voelen. Daarom is het belangrijk dat er een goede sfeer hangt.' Ze voegt daaraan toe dat de burenbanden in Nederland niet heel sterk zijn, maar dat we er wel tevreden over zijn. 'Mensen vinden de connectie met de buren goed als ze de namen uit de straat een beetje kennen en af en toe een praatje kunnen maken met de buren. Als ze dan ook nog het gevoel hebben dat ze bij de buren kunnen aankloppen voor dingen zoals het bewateren van de planten, is de burenband voor de meeste mensen wel compleet.'

De stedenbouwkundige opzet van de gebouwde omgeving – de straat met rijtjeshuizen, het woonerf, het portiek of de galerij en de lift van de flat – veroorzaakt een niet-gezochte en vaak ongewilde nabijheid. Die situatie vereist van bewoners, als ze hun eigen leven willen leiden, een ware evenwichtskunst. Niet te dichtbij, zodat je geen last van elkaar hebt, maar ook niet te ver weg, om wel de goede relaties te behouden waarvan je op zijn tijd afhankelijk bent, volgens Mayol. Het Nederlandse Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) zet boven een hoofdstuk over burenrelaties zelfs de kop *Goede schuttingen maken goede buren*, een vertaling van een Engels gezegde.

Kortom, goede burenrelaties bestaan waar buren een balans gevonden hebben tussen betrokkenheid en vrijheid. Zij helpen elkaar waar het nodig is, zonder beslag op elkaar te leggen; zij hebben interesse voor elkaar zonder elkaar het gevoel te geven een oordeel te vellen of uit te zijn op pikante nieuwtjes. Goede burenrelaties zijn dus gebaat bij een zekere afstand. Naarmate mensen dichter op elkaar wonen, zijn meer strategieën nodig om die afstand te scheppen. In het Engels bestaan hier twee uitdrukkingen voor: 'Love your neighbours, but don't take down the hedge' en 'Good fences make good

neighbours'. Het is verwonderlijk dat er in het dichtbevolkte Nederland geen equivalent voor bestaat. Maar wel wordt naar de geest van deze uitdrukkingen geleefd, zo valt door het hele land te zien.

Anders dan de berichten over toenemende individualisering en afname van sociale cohesie suggereren, zijn burenrelaties tegenwoordig nauwelijks anders dan voorheen. Buren gaan vriendelijk, maar afstandelijk met elkaar om: 'We zijn goed met de buren, maar overlopen elkaar niet', heette dat al in de jaren vijftig of 'goede buren blijven op hun eigen', en dat geldt nog steeds. Afstand bewaren komt niet voort uit een verstoorde relatie, maar is juist bedoeld om die te voorkomen. Uit allerlei pogingen om buren nader tot elkaar te brengen, krijg je wel de indruk dat die verhouding verstoord is. Ook onderzoek lijkt dat te bevestigen. Op de vraag of mensen contact hebben met de buren, volgt vaak een nee, of zelden. Ander onderzoek laat echter zien dat deze antwoorden samenhangen met de vraagstelling. Want wat verstaan mensen onder contact? Als je vraagt of ze wel eens iets voor de buren, en dus niet mét de buren doen, blijken ze wel degelijk 'contact' met de buren te hebben: ze nemen een pakje aan, vragen en geven soms wat hulp, bij een klusje of als de auto stuk is, of door het lenen en uitlenen van een ladder of ander gereedschap.

De omgang met de buren is bij uitstek een voorbeeld van de tactieken die volgens Michel de Certeau de organisatie van het dagelijks leven vormgeven. Het dagelijks leven van ons allemaal speelt zich af op terreinen die we niet kunnen controleren, waarover we geen zeggenschap hebben, zoals de buurt en de relaties met de buren. Dat geldt misschien ook voor ons werk of het onderwijs dat wij of onze kinderen volgen, maar dan heb je te maken met instituties, als het bedrijf of de school, waar je als werknemers, studenten of ouders gezamenlijk iets zou kunnen bereiken. De buurt is echter geen institutie en de buren

spelen niet de tamelijk eenduidige rol van collega, medestudent of andere ouder. Buren hebben geen andere relatie met elkaar dan dat ze – meestal toevallig – naast elkaar wonen. Die relatie kun je aanduiden als ‘tactische verwantschap’, zoals mijn collega en vriendin Joke van der Zwaard het noemt. Van haar vader, die hovenier was, wist ze al voor het SCP dat een goede burenrrelatie gebaat is bij een stevige schutting. Anderen spreken van een ‘lichte gemeenschap’ (zie bijvoorbeeld Duyvendak en Hurenkamp) of *weak ties* (zwakke bindingen; volgens de socioloog Granovetter). Deze begrippen slaan trouwens niet alleen op burenen, maar op de meeste van onze relaties of verbandingen met andere mensen.

En weet je wat nou zo leuk is? Die tactische, zwakke of lichte verbandingen, daar heb je heel veel aan in de organisatie van je dagelijks leven, voor hulp en een beetje ondersteuning, maar ook voor informatie, tips over hoe je dingen kunt doen, waar je wat kunt vinden, ook een stageplaats. Dat komt omdat ze veel diverser zijn en verder reiken dan de ‘zwarte’, ‘strategische’ en ‘stevige’ relaties die we verder onderhouden, met familie, vrienden en collega’s.

33. AFSTANDELIJKE GEWENNING

Nieuwe bewoners van een pas ontstane wijk, een nieuw complex of rijtje hebben meestal veel nauwere relaties met hun burenen. Kopers kennen elkaar vaak al van voor de oplevering van de woningen vanwege voortdurende onderhandelingen en problemen met de projectontwikkelaar en de aannemer(s). Als ze hun woning betrekken, moet er ook nog van alles geregeld en gemaakt worden, ook samen met de burenen (die schutting om mee te beginnen). Ze leunen op elkaars deskundigheid en lenen elkaars gereedschap, wisselen tips uit, vragen elkaar op de borrel of om te komen eten als iemands keuken nog niet helemaal klaar is. Zo lijkt zich een hechte burenrrelatie te ontwikkelen.

Als het om een geheel nieuwe wijk gaat, zijn er altijd wel ‘pioniers’ die het initiatief nemen voor een internetplatform of -community, activiteiten voor de kinderen, een buurtfeest, een kunstproject et cetera. Ja, dat gebeurt en dat is mooi. Helaas of niet, die intensieve burenrrelaties nemen snel af. Sommigen betreuren dat. De meesten zijn blij dat er weer wat meer afstand komt. Je weet elkaar te vinden, maar je hoeft niet per se met iedereen wat te hebben. Burenen zijn meestal geen familie of vrienden, maar vanwege hun nabijheid weet je vaak meer over hun gewoonten en dagelijkse routines; en zij van jou. Hiervoor citeerden we Georges Perec: de bewoners van een pand (of van een rijtje huizen, of een woonerf, zeg ik erbij) wonen op een paar centimeter van elkaar, ze delen dezelfde ruimte. En voegt hij eraan toe: ze maken tegelijkertijd dezelfde bewegingen, de kraan opendraaien, de wc doortrekken, het licht aandoen, de tafel dekken... Wie overlast ervaart, zal het daarmee niet eens zijn. Die overlast komt juist voort uit het niet samenvallen, het niet méér samenvallen van de dagelijks routines. De burenen komen midden in de nacht thuis en draaien dan nog harde muziek. Anderen gaan juist erg vroeg weg, of zitten nog tot laat in de tuin. Of ze laten hun opgeschoten kinderen alleen thuis enzovoort.

Maar toch: zelfs in die afwijkende gedragingen zit vaak een patroon, wat ze na enige tijd voorspelbaar maakt en geruststellend. De manier waarop bewoners daarover spraken, noemden Gerard Anderiesen en ik ‘afstandelijke gewenning’.

34. CONFLICTEN

Fervente kijkers naar programma’s als *De rijdende rechter* zullen nu wel steigeren: hier wordt alweer een probleem weggenuanceerd. Ja, het is waar, er zijn gegevens dat burenrruzies toenemen, althans meldingen van burenrruzies. Het aantal gevallen waarmee buurtbemiddeling te maken krijgt, stijgt ook. Maar: is dat niet eerder een teken dat

buurtmiddeling werkt; en mensen er ook echt een beroep op doen? En: zijn die tv-programma's niet juist interessant omdat het de uitzondering belicht en uitvergroot? Op de keper beschouwd gaan die conflicten juist over het niet in acht nemen van de benodigde afstand. Iets over de erfgrens geplaatste schuttingen, het plaatsen van een hek of heg tussen de twee opritten van garages, zodat de buurman niet meer gemakkelijk uit zijn auto kan stappen, of het vermoeden dat de burens staan te gluren als je in de tuin zit of bezoek uitlaat (*Onze Taal*).

De colleges bouwrecht die mij het meest intrigeerden, waren niet die over ruimtelijke ordening en de Woningwet, maar over het deel Buren van het Burgerlijk Wetboek (BW). Die artikelen zijn sociologisch erg interessant. Ze bepalen onder meer dat je als buur een overhangende tak van een boom in de tuin van de burens mag afzagen (maar pas na weigering van de burens dat zelf te doen) en omgekeerd moet toestaan dat de burens een ladder in jouw tuin mogen zetten om een reparatie aan hun dak te verrichten, maar dat je in een muur op de erfscheiding geen raam mag plaatsen dat uitzicht biedt op de tuin van de burens.

Er was dus een moment dat de overheid wetgeving nodig vond om de relaties tussen burens te regelen. Tegenwoordig hebben we buurtbemiddeling, vrijwilligers die burens helpen om dat moeilijke evenwicht tussen afstand en nabijheid te herstellen. Je hoeft geen vrienden te worden om goede burens te zijn; in de meeste gevallen liever niet.

Je zou, in overeenstemming met het karakter van de burensrelaties, buurtbemiddeling ook een lichte of tactische vorm van ingrijpen kunnen noemen. Een reikende hand met een simpel doel: de situatie weer leefbaar en de relatie weer werkbaar te maken. Zonder grotere, sterkere doelen, die voortkomen uit maatschappelijke strategieën die streven naar sociale cohesie, gemeenschap, betrokkenheid en waarmee buurtbarbecues en trappenhuisgesprekken behept

zijn. Burensrelaties zijn een wankel evenwicht en daarin moet je vooral niet te veel gaan morellen. Meestal komen de burens er wel uit, ook met lastige gevallen. Eigenlijk is dat juist opmerkelijk en zijn dat niet de gevallen waarin het niet lukt en uit de hand loopt.

Burens en buurtbewoners ontwikkelen een manier van samenleven, een vorm van sociabiliteit, zoals sommige sociologen het noemen, of convivialiteit (afgeleid van het Franse *convivre*: samen-leven), zoals het in Vlaanderen heet. Dat zijn veel minder zware termen dan sociale cohesie en ze dekken beter de lading van de zwakke, lichte of tactische relaties waarover het hier gaat. En het opmerkelijke, zeg maar gerust het wonderlijke, is dat ze telkens opnieuw optreden, doordat burens vertrekken en er anderen voor in de plaats komen. En die anderen kunnen in veel opzichten anders zijn. Dan hebben we het over veranderingen die veel verder reiken dan burensrelaties. Dan gaat het niet meer om die enkel nieuwe buur die de plaats inneemt van degene die is weggegaan, maar om veranderingen in de bevolkingssamenstelling van de buurt, de wijk of de stad als geheel. Maar uiteindelijk komt het toch weer neer op hoe mensen daarmee omgaan, niet als lid van een groep, bepaald door etniciteit, opleiding, levenswijze of wat dan ook, maar als burens, die het ook niet verzonnen hebben dat ze naast elkaar of in elkaars buurt kwamen te wonen.

35. HUURDERS

Stel dat het is gelukt een buurt te realiseren die bewoners inderdaad als homogeen, dat wil zeggen prettig homogeen, of als heterogeen, maar prettig heterogeen ervaren. We hebben gezien dat homogeen en heterogeen moeilijk te bepalen zijn, dus we houden het op prettig. Welke mogelijkheden hebben die bewoners of beheerders dan om dat zo te houden als de burens, zoals we hebben gezien, voortdurend wisselen? Duidelijk is, dat

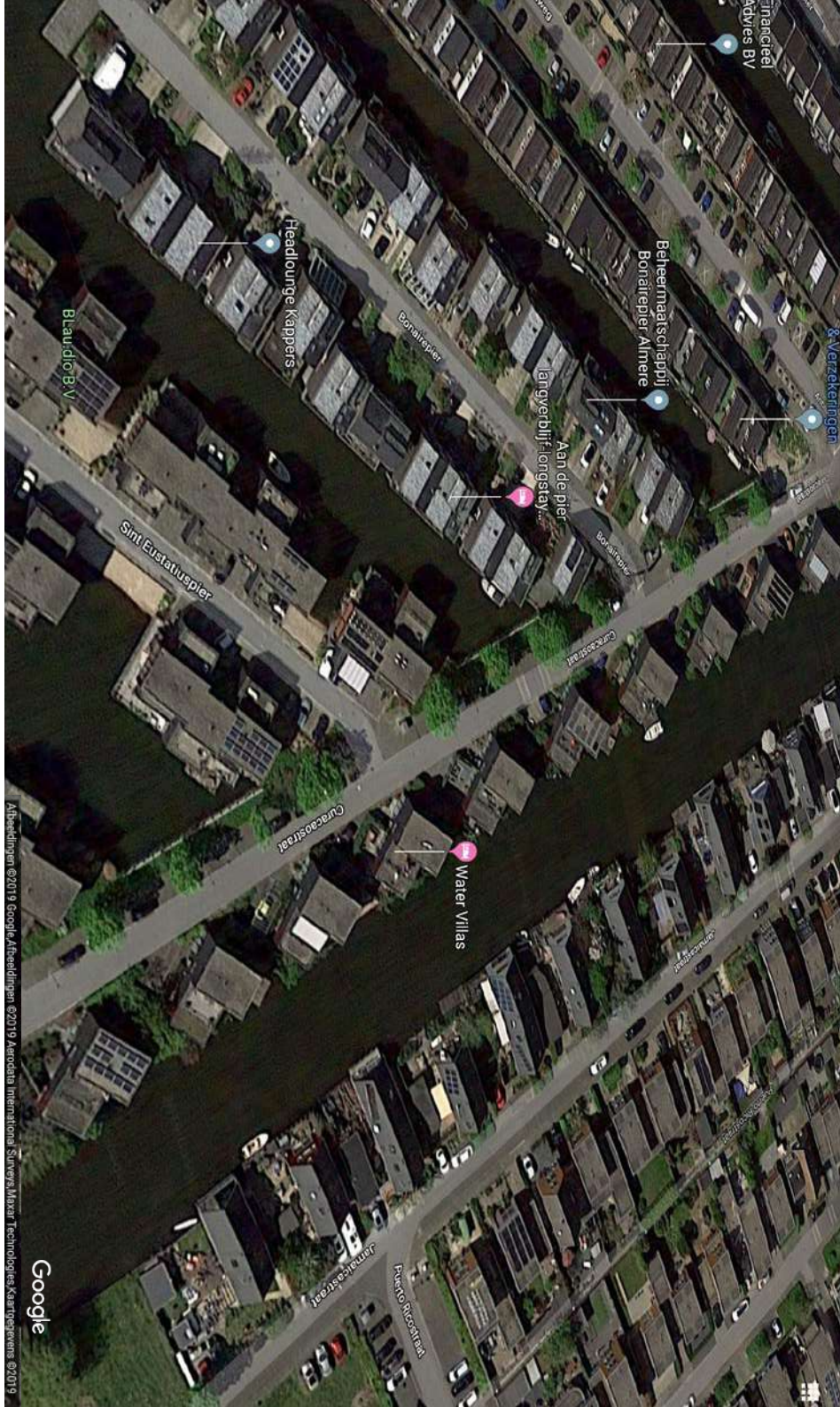
huurders en verhuurders daarbij in een andere situatie verkeren dan kopers.

Huurders en dan vooral huurders in de sociale sector leven meer dan kopers nauw samen met burens voor wie ze niet hebben gekozen. Hoe nauw hangt af van de manier waarop de woningen worden ontsloten. Bij rijtjeshuizen heb je allemaal je eigen voordeur en als de woningen niet zijn gespiegeld, grenzen die ook niet aan elkaar. In het geval van een woonerf deel je al meer ruimte als gemeenschappelijke voortuin. Bij een galerijflat tref je de burens van dezelfde verdieping op de galerij in een situatie die vergelijkbaar is met het rijtjeshuis. In de eventueel aanwezige lift kom je anderen tegen, van wie je vaak niet weet of ze bewoners zijn of bezoekers. Die galerijflat is dus een verticaal gezet buurtje. De portiekwoning blijkt het meest problematisch, daar deel je een toegang en een trappenhuis, dat in de vrije sector nog weleens iets van allure heeft, maar in de sociale woningbouw meestal in kaal beton is uitgevoerd. Die situatie vereist een optimale evenwichtskunst in het afstand bewaren en toch iets met de burens hebben. Als er iemand weggaat, is het maar afwachten wie ervoor in de plaats komt en dat is vooral in het geval van het portiek een angstig vooruitzicht. Vanuit dit gezichtspunt is dat toewijzen naar leefstijl nog niet zo'n gek idee. Alleen gaat het, zoals we zagen, niet om leefstijl maar om gedrag en omgangsvormen.

Nog niet zo lang geleden, voordat de zogenaamde objectieve systemen van woningtoewijzing werden ingevoerd, hielden veel corporaties bij het toewijzen van een vrijkomende woning rekening met de samenstelling van het portiek. En eigenlijk is dat ook logisch. Niet de huurders, maar de verhuurder bepaalt immers welke situatie daar ontstaat en of die leidt tot een voor de bewoners hanteerbare vorm van samenleven. De corporatie is, als sociale verhuurder, toch ook verantwoordelijk voor het woongenot van haar huurders. Niet alleen de vorm van de gebouwde omgeving bevordert of frustreert het samenleven, dat gebeurt in combinatie met de

manier van toewijzen. Woningcorporaties zouden hiervoor een veel grotere verantwoordelijkheid moeten nemen. Zij zijn weliswaar gehouden om iedereen te huisvesten, maar niet op zomaar elke plek. Dat betekent ook dat ze hun huurders beter moeten kennen. Dat heeft niets met privacy en regelgeving te maken. Een goede winkelier kent ook zijn klanten. Want dat zijn het, de huurders aangewezen op de sociale woningbouw zijn klanten. Maatschappelijke instellingen hebben een hekel aan die term, omdat deze riekt naar consumen-tisme. Dat is dan vooral gedacht vanuit een miskenning van wat huurders als bewoners al presteren door het een beetje leefbaar te houden in een sociaal ingewikkelde situatie. Woningcorporaties zouden net als een goede autodealer ook moeten anticiperen op de volgende stap van een klant: een iets grotere of juist kleinere woning, een traploze, of misschien een koopwoning? Als ik weleens een afspraak heb met een corporatiemedewerker, kijk ik in de wachtruimte altijd met verbazing naar de folders en affiches waarmee huurders van bedrijfsruimten en mogelijke kopers worden gelokt: Marion zoekt voor jouw bedrijf de geschiksteste plek, Sebastiaan helpt jullie aan je eerste huis. Maar nooit: Marijke helpt u van die lastige trap af, Jochem zoekt die extra kamer voor je.

Het wordt aan de burens overgelaten om wel of niet kennis te maken; waarom eigenlijk? Als weer een nieuwe collega op het werk verschijnt, wordt die toch ook even voorgesteld. Is het nou zo gek dat van een corporatie ook te verwachten? Huurders van sociale woningen komen door het toewijzingsbeleid vaak in lastige omstandigheden terecht, waar geen trappenhuisgesprek aan helpt. Die methodiek probeert zaken op te lossen door mensen dichter bij elkaar te brengen in een situatie waar afstand houden juist gewenst is. Het is een situatie die waarschijnlijk al bestond voordat die nieuwe huurder arriveerde. Het gaat vaak niet om de relatie tussen de huurders, of – nog maar een keer – het ontbreken van sociale cohesie, maar om een enkeling of gezin dat overlast geeft of er een

zootje van maakt. Het lijkt me dat het niet de taak van de andere bewoners is, maar van de veroorzaker, dus de verhuurder, om daarvoor een oplossing te vinden. Hetzelfde geldt trouwens voor het plaatsen van een 'probleemgezin' in een rijtjeshuis of op een woonerf.

36. EIGENAAR-BEWONERS

Waar het in de discussies over burerelaties, eigenlijk over bewoners in het algemeen, vrijwel nooit over gaat, is, dat bewoners niet altijd huurders zijn. Het lijkt alsof alleen huurders, en dan vooral van de sociale woningbouw, problemen of conflicten hebben. Een groot en toenemend aantal bewoners is echter geen huurder, maar eigenaar van hun woning, eigenaar-bewoner. In de nieuwe steden is het grootste deel van de bewoners eigenaar-bewoners. Thijs van der Steeg, ambtenaar bij de gemeente Almere, komt de eer toe die eigenaar-bewoners met een proefschrift uit de schaduw te halen.

Eigenaar-bewoner zijn betekent niet alleen met je burens in de dagelijks omgang van doen te hebben, maar ook bij het onderhoud en – nog ingewikkelder – bij verbeteringen, aanpassingen en uitbreiding van je woning en je tuin. Bij alleenstaande woningen valt dat wel mee (wat ook geldt voor de dagelijkse omgang trouwens), maar in een 'twee-kapper' is het al lastiger. Bij een rijtjeshuis wordt het echt ingewikkeld als het dak of de goot moet worden vernieuwd, of je een dakkapel wilt maken, of een uitbouw, serre of schuurtje wilt bijbouwen. Dan heb je of je wilt of niet met de burens te maken, en met wat die willen. Soms komt daar een gezamenlijke aanpak uit. Het kan ook leiden tot ruzie, maar meestal wordt het 'technisch' opgelost, dat wil zeggen met een extra loodslab, schutting of muurtje. Maar ook hier zien we burens uiterst tactisch – en tactvol! – opereren, waarbij ze liever een technische oplossing zoeken dan eindeloos geharrewar met de burens. Techniek

als buurtbemiddelaar. Ook in het geval van geluidsoverlast.

Tot voor kort was er van de kant van de lokale en de centrale overheid weinig belangstelling voor wat die eigenaar-bewoners met hun woning deden, behalve als er ergens vergunning voor nodig was. Particuliere woningverbetering is sinds de jaren zeventig geen item meer in Nederland. Woningcorporaties die eerst een deel van de woningen in een complex aan de bewoners hebben verkocht, komen die eigenaren wel weer tegen bij de renovatie van de overgebleven huurwoningen. Soms willen die eigenaren wel meedoen, maar meestal hebben ze het geld er niet voor, of hebben ze al een deel van de verbeteringen zelf gedaan. Bij appartementen ligt dat weer anders dan bij rijtjeswoningen. De corporaties zetten de renovatie van de eigen woningen hoe dan ook door. Maar in het algemeen spelen de eigenaar-bewoners geen rol in plannen voor woning- en wijkverbetering. Wel als bewoners of 'burgers', maar niet als eigenaren. Terwijl je zou zeggen dat het voor de betrokkenheid van burgers bij de plek waar ze wonen en de plannen die de overheid daarmee heeft, toch wel uitmaakt of ze eigenaar zijn van hun woning of huurder.

Sinds kort is er in Nederland een klimaatakkoord waarin ook grootse plannen staan voor de verduurzaming van de woningvoorraad. Woningen moeten van het gas af, minder energie verbruiken en het beetje dat nog nodig is liefst zelf opwekken. Dat moet allemaal gebeuren samen met de bewoners en de gebouweigenaren. Opvallend – en ook wel raar eigenlijk – is dat degenen die deze twee rollen combineren, de eigenaar-bewoners, in het hele verhaal niet expliciet voorkomen.

37. WELKE VERSCHILLEN DOEN ERTOE?

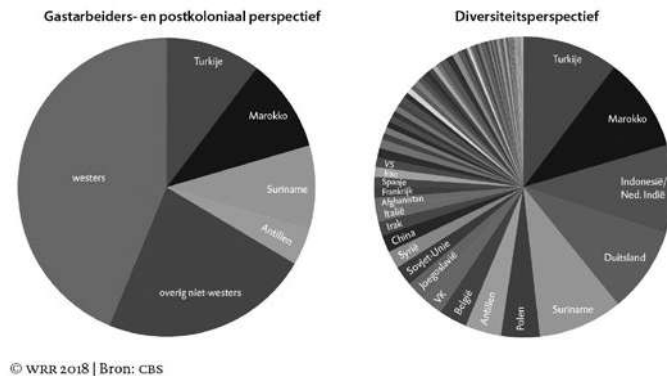
Er zijn zorgen over de toenemende diversiteit in Nederland en de manier waarop die neerslaat in steden, dorpen, wijken en buurten en dus ook in de

nieuwe steden. De WRR laat er onderzoek naar doen en het programma Agenda Stad van het ministerie van BZK heeft, zo zagen we al, daarover een City Deal in voorbereiding: 'Samenleven in de wijk'.

Met name in grote gemeenten woont en leeft een grote verscheidenheid aan bevolkingsgroepen samen. Dat levert complexe vraagstukken op die zowel op landelijk als lokaal niveau aan de orde van de dag zijn. Daarbij gaat het om zaken als polarisatie, segregatie, integratie, participatie, toegankelijkheid en inclusie. Vragen genoeg, maar de antwoorden zijn (nog) niet altijd voorhanden. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, WRR, signaleert in haar rapport 'De nieuwe verscheidenheid' dat de diverse samenstelling van onze bevolking vraagt om een nieuwe instelling: 'Publieke en private instellingen zullen zich moeten instellen op een permanente, steeds wisselende culturele veelvormigheid onder bewoners, leerlingen, patiënten, klanten, werknemers.' Deze verscheidenheid zal blijven toenemen en een structureel kenmerk zijn van de Nederlandse samenleving.

Als we echter kijken naar de verscheidenheid die in het betreffende WRR-rapport is onderzocht, dan blijkt die permanente, steeds wisselende culturele veelvormigheid vooral betrekking te hebben op etniciteit. Dat is nogal opmerkelijk, want we hebben net een periode gehad waarin bijna uitsluitend verschillen in opleidingsniveau een rol speelden.

Twee verschillende manieren om personen met een migratieachtergrond waar te nemen, Nederland op 1 januari 2017

Een ander opmerkelijk gegeven uit het WRR-rapport is dat door een verfijndere onderzoeksmethode die etnische verscheidenheid vele malen groter blijkt dan we dachten. Dan denk ik, goh, wat grappig, we wisten het dus niet, we merkten het kennelijk niet zo en daarom hadden we er tot nu misschien ook nog weinig problemen mee. Of is dat nou weer zo'n trucje van een onderzoeker om de problemen de wereld uit te nuanceren? Nou ja, je mag als onderzoeker toch wel kritisch zijn over de problemen die andere onderzoekers de wereld in helpen? Dat zou ik als politicus, bestuurder of professional ook zijn. Natuurlijk merkten bewoners in bepaalde wijken dat de etnische verscheidenheid toenam. Dat er naast Surinamers (wie heeft het er nog over?), Antillianen (in bepaalde steden en wijken), Kaapverdianen (nooit echt een probleem geweest), Marokkanen en Turken (al toe aan de tweede en derde generatie), nieuwe arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa neerstreken, vaak tijdelijk, maar ook meer permanent. En er kwamen asielzoekers en economische vluchtelingen uit verdere streken. En dan heb je nog een toenemend aantal expats (maar die strijken vaak in andere buurten neer dan de vorige groepen) en de studenten uit allerlei landen (die vaak een bijbaantje hebben, zodat je in een restaurant plotseling in het Engels moet bestellen).

Zo ervaren we die toenemende verscheidenheid, dat zijn de *clues* waar Jane Jacobs het over heeft. Wat we ervan merken, is vooral als we er hinder van ondervinden. Bijvoorbeeld als malafide huisjesmelkers de nieuwe arbeidsmigranten uitbuiten door woningen per kamer of zelfs bed te verhuren, of – helemaal aan de andere kant van het spectrum – als expats de huizenprijzen opdrijven. En daar tussenin asielzoekers die een beroep doen op een toch al krappe sociale-woningvoorraad. Ik weet echter niet of dat nou complexere vraagstukken oplevert dan die waaraan we inmiddels gewend waren. Misschien wel op die plaatsen waar dat voorheen nog niet zo was, zoals in de Nieuwe Stad. Over de verscheidenheid daar hadden we gezegd dat de contrasten gering waren en de variatie groot. Daarin zou iets kunnen verschuiven, wat meer contrast, maar bij een nog grotere variatie.

Die verscheidenheid naar etniciteit moeten we misschien ook niet letterlijk nemen. Ik denk eigenlijk dat het meer een indicatie is van een bepaalde mate van stedelijkheid van een stad of dorp. Een grote of groeiende verscheidenheid naar etniciteit staat dan voor een grote en groeiende verscheidenheid in het algemeen, wat een kenmerk van stedelijkheid is. Die stedelijkheid betreft echter veel meer (ook veel meer complexere vraagstukken) dan etniciteit alleen. Het is zeker nodig dat we ons daarop instellen. Dat hadden we allang moeten doen en in verschillende steden is dat ook al langer aan de gang. Dan moeten we misschien ophouden met bij die groeiende verscheidenheid altijd maar weer de etniciteit voorop te stellen en te benadrukken. We moeten die 'permanente, steeds wisselende culturele veelvormigheid onder bewoners, leerlingen, patiënten, klanten, werknemers' veel ruimer nemen en vooral dat permanente en steeds wisselende karakter ervan nu eindelijk eens serieus nemen.

De groeiende diversiteit is behalve een probleem ook een deel van de oplossing. Daar heb je hem weer, hoor ik u mompelen. Nee, ik verzin het niet.

Ik kan me wat dit betreft beroepen op een essay van de Vlaamse taalkundige Blommaert, die al een aantal jaren geleden de groeiende diversiteit in zijn eigen wijk Berchem, in Antwerpen, kenmerkte als superdiversiteit. Een effect daarvan is dat de scherpe tegenstelling tussen autochtonen en enkele allochtone groepen vervaagt tot veelkleurig beeld van allerlei minderheden. De dominantie van de grote etnische groepen neemt af. De 'etnische' winkel kan niet meer bestaan van de klanten uit de eigen groep en zal een meer diverse klantenkring moeten aanboren door een ruimer assortiment te bieden. We zien dat al langer gebeuren bij de Turkse supermarkt en de Marokkaanse vishandel. Een ander, nog belangrijker effect is dat de behoefte aan een gemeenschappelijke taal groeit om met elkaar te kunnen communiceren. Die *lingua franca* kan het Nederlands zijn, maar op plekken met veel expats en buitenlandse studenten ook het Engels. Hoe dan ook helpt superdiversiteit bij de integratie en het wegvallen van scherpe tegenstellingen.

Uit het onderzoek van de WRR komt ook een indicatie dat het niet gaat om groeiende verscheidenheid op zich. Het effect op het afnemen van de vertrouwdheid die bewoners ervaren, lijkt meer te maken te hebben met de verandering als zodanig. Dan komen we ook weer bij een groep terecht die in de Nieuwe Stad een groot deel van de bevolking uitmaakt: de middengroepen. Uit het WRR-rapport:

Vooralsnog gaan de buurtverhoudingen slechter beoordelen als de diversiteit toeneemt. Ons onderzoek geeft geen uitsluitsel waarom dit zo is, maar een mogelijke verklaring is dat de lagere inkomens wellicht meer ervaring hebben met een grote verscheidenheid in hun buurt, terwijl de hogere inkomens meer mogelijkheden hebben om ergens anders te wonen als zij de diversiteit als een probleem ervaren. Voor middengroepen kan gelden dat zij zich sneller bedreigd voelen omdat zij meer te verliezen hebben.

Het is een bevestiging van wat wij hiervoor op basis van eigen onderzoek over deze groep en de bedreiging van de suburbane kwaliteiten van hun woonomgeving opmerkten. Het lijkt wel of die middengroepen functioneren als vroeger de kanaries in de mijnen als signalering van opkomend mijngas.

Zaken komen pas echt op de agenda als de middengroepen er last van krijgen. Neem bijvoorbeeld de huidige discussie over de 'ontoegankelijkheid' van delen van de oude steden vanwege de sterk gestegen woningprijzen. Middengroepen zorgen ook voor een kwaliteitsverhoging van de stedelijke omgeving en in zekere zin voor een suburbanisatie van de stad door de aanleg of verbetering van parken en speelplekken. Zou dat nu ook omgekeerd kunnen gelden: middengroepen als de bewakers en verbeteraars van de suburbane stedelijkheid van de Nieuwe Stad?

38. BEWONERS HEBBEN EEN BEROEP

Inwoners van een stad of buurt worden meestal aangeduid als bewoners. Als bewoner hebben ze zekere rechten: ze mogen meepraten, nou ja, in ieder geval moet men naar hen luisteren. Dat hoor je politici tenminste vaak zeggen: we moeten meer naar de bewoners luisteren. Soms, vooral na tegenvallende verkiezingsresultaten, zijn bewoners ook kiezers. Die moeten serieus genomen worden. Zijn die politici, of hun ambtenaren, of medewerkers van woningcorporaties of andere instellingen geen bewoners? Feitelijk wel natuurlijk, maar met bewoners wordt in het algemeen toch de groep aangeduid die ze beroepsmatig tegenkomen, de groep voor wie ze het allemaal doen. Die aanduiding bewoner is relatief nieuw, ongeveer net zo oud als de Nieuwe Stad. Ze is het resultaat van het emancipatiestreven van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw dat uitmondde in inspraak, democratisering en participatie. Daarvoor waren bewoners inwoners of burgers, of

arbeiders, beambten, ambtenaren, afhankelijk van het maatschappelijk veld waarin ze optraden. Ze hadden een vak of beroep. Dat stond ook in hun paspoort. Zo werden ze ook aangeduid als het van pas kwam, bijvoorbeeld in de onderzoeken uit de jaren vijftig naar nieuwe naoorlogse stadswijken en ook nog in die naar de eerste bewoners van de nieuwe steden uit begin jaren tachtig. Sindsdien is iedereen bewoner; zonder onderscheid. Tenminste, dat lijkt zo, want voor die vroege onderscheidingen naar vak of beroep, zijn andere in de plaats gekomen: autochtoon – allochtoon, oorspronkelijk – nieuw en hoog- – laagopgeleid. Aan de op die manier onderscheiden groepen worden bepaalde houdingen of meningen toegeschreven: bijvoorbeeld betrokken of tolerant of juist niet. Dat geldt in het bijzonder voor het laatste onderscheid naar opleidingsniveau. Dat was de laatste jaren behoorlijk dominant.

Twee families

Toelichting: het schema geeft de twee uitersten weer op de relevante dimensies in de Nederlandse sociaal-culturele ruimte, geordend in twee families. Tussen haakjes staan de nummers van de hoofdstukken waarin de betreffende tegenstelling wordt behandeld. Het brede grijze middendeel duidt op het bestaan van midden-groepen.

Uit: SCP/WRR, *Gescheiden werelden* (2014)

Dit schema komt uit het WRR-rapport 'Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland' (2014). Opvallend is dat daarin twee uitersten worden geclassificeerd.

Uit de tekst van het rapport blijkt dat het daarbij gaat om respectievelijk zo'n 22% en 17% van de Nederlandse bevolking. Daarom heb ik er een blokje overheen gezet, de grote onbekende middengroep van zo'n 61%.

Als het gaat om oplossingen voor problemen en de betrokkenheid van bewoners daarbij, is het echter van belang dat die bewoners meer zijn dan alleen maar bewoners, al dan niet hoog- of laagopgeleid, met de daarbij veronderstelde houdingen en meningen. Dan is het van belang dat ze een vak hebben en een beroep. Dat is wat anders dan hoog- of laagopgeleid. Dat onderscheid, dat op het beschikken over meer of minder cultureel kapitaal is gebaseerd, heeft vooral betrekking op houdingen, attitudes, voor of tegen de EU, tolerant of minder tolerant, politiek betrokken of niet. Zie het schema hierboven. Opmerkelijk is dat daarin de middengroepen feitelijk ontbreken.

Het onderscheid naar opleiding en naar het aan de Franse socioloog Pierre Bourdieu ontleende begrip cultureel kapitaal hanteert een schaal van hoog en laag, meer en minder. Wat die opleiding of dat cultureel kapitaal eigenlijk inhoudt, blijft onduidelijk. Kennelijk doet dat er niet toe. Bij hoger opgeleiden wordt nog wel onderscheid gemaakt tussen mensen met een meer sociaal-culturele en mensen met een natuurwetenschappelijke, technische of economische achtergrond, wat hun voorkeur voor een stedelijk of suburbaan milieu zou verklaren. Mensen met een lage opleiding hebben simpelweg weinig of geen cultureel kapitaal.

Met die theoretische vooronderstelling konden wij bij ons onderzoek naar de zogenaamde kwetsbare middenklasse niet uit de voeten. Hoe moesten wij het culturele kapitaal benoemen waarover deze bewoners wel degelijk beschikten? Zo kwamen we op het begrip *Common Cultural Capital*. Dat is niet zozeer verbonden met hun opleidingsniveau, maar met het vak of beroep dat ze uitoefenen, waaruit ook een bepaalde houding naar voren komt en een manier om naar problemen en de aanpak daarvan te kijken.

Een vak of beroep hebben geldt natuurlijk ook voor hoger-opgeleiden – hoewel het soms wat moeilijker is uit te leggen – en betekent niet alleen dat ze ergens verstand van hebben of iets kunnen, maar ook dat ze vanuit hun werksituatie gewend zijn om oplossingen te verzinnen voor problemen die zich voordoen en daarover te overleggen met collega's, met leidinggevers en ondergeschikten en met klanten of opdrachtgevers. Zeker in Nederland, waar in dezelfde tijd als waarin 'de bewoner' ontstond, ook op de werkvloer een proces van informalisering optrad, kunnen weinigen zich nog louter beroepen op autoriteit of vanzelfsprekende deskundigheid. Die moet bij elke gelegenheid opnieuw blijken uit de kwaliteit van een oplossing of voorstel.

'Bewoners' kijken blijkbaar naar burens zoals ze naar hun collega's kijken, als mensen die ook iets kunnen, die een vak hebben, ergens verstand van hebben en over vaardigheden beschikken. Of niet, en dat heeft dan alles te maken met het imago en de reputatie van de buurt; staat de buurt als een achterstandsbuurt te boek, dan staan de burens meteen al lager aangeschreven. Naar de gemeente of de woningcorporaties kijken bewoners zoals ze naar hun opdrachtgevers of klanten kijken, of naar het management in het bedrijf waar ze werken. Ook daar lopen mensen rond die het beter en die het slechter doen. Dat is nou eenmaal zo.

Waar het om gaat, is dat je het over een voorgestelde oplossing van een probleem kunt hebben, vanuit je eigen ervaring als bewoner, maar ook met de inbreng van de vakkennis en organisatorische vaardigheden waarover je beschikt. Of het nu gaat om overlast door burens, hinderlijke hangjongeren, een probleemgezin dat de sfeer in de buurt verziekt, de rotzooi bij de vuilniscontainer of de aanleg van een speelplek, het onderhoud van het groen, de verbetering van de woningen, de 'energietransitie' of 'de zorg'. Een 'participatiemaatschappij' of een 'energieke samenleving' is niet het resultaat van 'betrokken burgers' of 'actieve bewoners'; tenminste niet als zodanig.

In de samenleving, in nieuwe en oude steden, dorpen, buurten en wijken, zit enorm veel kennis, vakmanschap en vaardigheden bij mensen die deze eigenschappen ook graag delen met anderen, met burens en medeburgers, met overheden en allerlei instituties. Zoals wij tegenkwamen in ons onderzoek naar het vakmanschap in de Zuiderzeewijk in Lelystad. De burger of bewoner (of mantelzorger of ouder) is ook, of in de eerste plaats, een professional, een burger-professional. Het wordt tijd dat overheden en instituties dat ontdekken en er profijt van trekken. Aanspreken op deskundigheid en vakmanschap heeft ook een depolitiserend effect en op die manier wordt betrokkenheid ontdaan van een soort morele verplichting die mensen zouden hebben om 'als bewoner' actief en betrokken te zijn.

39. ERBIJ HOREN

We gaan in deze gebruiksaanwijzing voor de Nieuwe Stad niet alle sociale problemen bespreken, zoals huiselijk geweld, jeugdzorg en noem maar op. Ik beperk me tot die 'problemen' waar zorg en wonen op de een of andere manier met elkaar verbonden zijn (letterlijk en figuurlijk). Een belangrijk onderdeel van dat 'voorbereiden op groeiende verstedelijking' betreft de huisvesting van groepen van wie de zorg is vermaatschappelijkt, ouderen en mensen met een krasje, zoals mijn vriend Bart Lammers die al vele jaren bezig is met het nadenken over en het ontwikkelen van nieuwe vormen van wonen en zorg, hen noemt; mensen met een verstandelijke of lichamelijke 'beperking' of een psychiatrische 'achtergrond'. Ik zet het maar tussen aanhalingstekens, want ik weet nooit wat de correcte aanduidingen zijn en die wisselen ook nogal.

Doortje Kal nam als preventiemedewerker van RIAGG Haagrand samen met anderen al in 1996 het initiatief tot Kwartiermaken, een project om de mensen die vanwege de extramuralisering van

de GGZ weer midden in de samenleving terecht kwamen, een zachtere landing te bezorgen. Niet toevallig deed ze dat in Zoetermeer. Elders, met name in Amsterdam, bestonden al soortgelijke initiatieven, maar in de Nieuwe Stad is 'gekke' een nieuw probleem dat van elders lijkt te komen. Kwartiermaken betekent ook letterlijk het voorbereiden van een verblijfplaats voor een groep nieuwelingen. De motivatie van het project in Zoetermeer is ruimer:

De terugkeer vanuit een gemarginaliseerde positie – in de inrichting of thuis achter de geraniums – naar een positie van maatschappelijke participatie kan niet zonder maatschappelijke 'aanpassingen'. (...) Kwartiermaken gaat uit van een actieve oriëntatie op de wensen en mogelijkheden van de doelgroep. Maar het is moeilijk mensen te rehabiliteren, in ere te herstellen, als de omgeving niet meewerkt, als de omstandigheden niet deugen en telkens weer uitstoting teweegbrengen. De belangen van de betrokken mensen moeten steeds opnieuw gearticuleerd en behartigd worden. Kwartiermaken is het bevorderen van een maatschappelijk klimaat waarin (meer) mogelijkheden ontstaan. (*Kwartiermaken*, 14-15)

Kwartiermaken zou je ook als een vorm van voorbereiden op groeiende verstedelijking kunnen opvatten.

In 2001 was ik lid van de Taskforce Vermaatschappelijking Geestelijke Gezondheidszorg die door toenmalig minister Els Borst was ingesteld op nadrukkelijk verzoek van een eensgezinde Tweede Kamer, die zich zorgen maakte over het verloop van het proces van vermaatschappelijking. Bij de installatie benadrukte de minister dat de Taskforce zich vooral zou richten op de wijze waarop mensen na een psychiatrische behandeling weer succesvol aan het sociale leven kunnen deelnemen en de voorwaarden waaraan moet worden voldaan om verantwoord en succesvol

huisvesten en integreren van (ex-)psychiatrische patiënten mogelijk te maken. (Erbij horen, 10-11)

Wat mij van de zoektocht naar die voorwaarden vooral is bijgebleven, is dat in alle steden waar we neerstreken voor een workshop of conferentie van de maatschappelijke organisaties en instellingen, van huisvesting tot sport, en van kerk tot cultuur, die we uitnodigden, vooral de met de GGZ verbonden organisaties kwamen opdagen. Ook van de brede uitnodiging aan gemeentelijke afdelingen, maakte meestal alleen de verantwoordelijke voor de GGZ gebruik. Voor zover die andere organisaties en afdelingen aanwezig waren, dan toch vooral om aan te geven waarin de GGZ tekortschoot. Daar zat volgens ons de tweevoudige kneep: adequate hulpverlening in geval van noodsituaties en gezamenlijke aanpak van overlast, maar daarnaast een veel breder gedragen vermaatschappelijking inclusief informele steunsystemen. Als maatschappelijke organisaties niet bereid waren om na te denken hoe zij mensen met een psychiatrische achtergrond ruimte zouden kunnen bieden en hen laten deelnemen, dan was er van vermaatschappelijking natuurlijk geen sprake.

Het tweede dat me is bijgebleven van de Taskforce, is dat ons advies 'Erbij horen' te optimistisch en naïef werd bevonden. Waarmee dus eigenlijk werd gezegd dat het hele idee van vermaatschappelijking te optimistisch en naïef was. Wat dan het alternatief was, werd er niet bij gezegd, maar laat zich raden. Dat heeft geleid tot een steeds grotere nadruk op het beheersen van 'verward gedrag', waardoor iemand met een psychiatrische achtergrond, nu met mensen met een andere 'achtergrond' een 'verward persoon' heet, die tegen zichzelf en de rest van de samenleving moet worden beschermd.

Ons advies eindigde in elf bladzijden met zorgvuldig geadresseerde adviezen, aan overheden, GGZ-instellingen en maatschappelijke organisaties, de politie, de 'cliënten' en hun familie. Ook op het gebied van wonen. Daar stelden we onder meer dat de notie van keuzevrijheid uit de toen

net aangenomen 'Nota wonen' ook voor deze groep zou moeten gelden en concreet worden uitgewerkt. Niet enkel door het beschikbaar houden van sociale woningen waarop deze groep gezien zijn lage inkomen is aangewezen, maar ook door het ontwikkelen van alternatieve woonvormen. Daaronder schaar ik niet alleen vormen van begeleid of beschermd wonen, die specifiek bedoeld zijn voor mensen met een 'handicap' of 'achtergrond.' Er zijn vele anderen die niet per se een woning willen. Steden hebben altijd logementen en pensions gekend die huisvesting boden voor nieuwkomers, gastarbeiders en anderen die snel of tijdelijk een woonruimte nodig hadden. Ze boden huisvesting en vaak ook een bepaald regiem: wie zich niet gedroeg, vloog eruit. Veel van die pensions en logementen zijn gesloten, vanwege brandgevaar, hygiëne of andere afwijkingen van de reglementen. Daarmee is echter ook de ruimte voor mensen die niet in een woning kunnen of willen wonen of daar niet voor in aanmerking komen, steeds kleiner geworden. De ruimte voor malafide huisjesmelkers die per kamer of zelfs per bed verhuren werd op die manier groter. En niet alleen in de grote steden, ook in Lelystad kwamen we hen tegen bij ons onderzoek in de Zuiderzeewijk, de oudste wijk van de stad. Voor het verdwijnen van de logementen zijn ook alternatieven ontwikkeld in de vorm van sociale pensions, die zich echter weer op een beperkte doelgroep richtten, en woonhotels, die voor de beoogde doelgroep weer te duur waren. De voormalige VROM-raad noemt in zijn advies 'Wonen in ruimte en tijd' het tijdelijk wonen een van de belangrijke trends. Wie pakt het nou eens op? Als het mogelijk is om in heel korte tijd zeer veel studentenkamers bij te bouwen, zoals momenteel gebeurt, waarom is dat dan niet mogelijk voor andere groepen? Hier ligt toch een taak voor de bestaande woningcorporaties, om hun aanbod te differentiëren? Ook de andere adviezen van de Taskforce over huisvesting waren in de eerste plaats gericht op de woningcorporaties, omdat het overgrote

deel van deze groep is aangewezen op hun bezit. Zij zouden hen dus ook als hun gewone klanten moeten beschouwen en zich tegelijkertijd verantwoordelijk moeten voelen voor de sociale omgeving waarin ze terechtkomen. Op dat punt moet er nog steeds iets wezenlijk veranderen. Dat heeft ook te maken met het zorgvuldige toewijzen, dat onder het kopje Huurders al aan de orde kwam. Concentraties van 'probleemgevallen' in bepaalde buurten of complexen zijn voor niemand leuk, zeker niet voor die 'probleemgevallen' zelf. Rekening houden met de samenstelling van de portiekbevolking hoort ook bij dat zorgvuldig toewijzen. De introductie van de nieuwe buurman of buurvrouw bij de burens is in dit geval helemaal een voorwaarde voor een goede 'landing'. Privacyregels staan het informeren van de woningcorporatie en zeker van de burens dat ze een bijzondere buur erbij krijgen, in de weg. Het effect daarvan is echter tegengesteld aan wat iedereen, ook de nieuwe buurman of -vrouw, zou wensen: een begripvolle relatie waarin burens weet hebben van mogelijke symptomen en hoe ze ermee kunnen omgaan. Die informatie hoeft niet los van de bijzondere buurman of -vrouw door een deskundige te worden gegeven. Die nieuwe buurman of -vrouw kan dat ook zelf aangeven en vertellen bij wie de burens terechtkunnen als het uit de hand loopt. Niet bij de politie of een 'meldpunt', maar bij een persoon die als begeleider, ondersteuner of 'maatje' functioneert. Dit geldt natuurlijk ook voor sportclubs, zangkoren en andere verenigingen, maar daarin hebben mensen toch een eenduidiger en ook afstandelijker relatie met elkaar en is het misschien gemakkelijker om met het ongewone om te gaan. Want die bijzondere burens of leden zijn natuurlijk niet gewoon gewoon. Dat is precies het punt: hoe kunnen we dat ongewone een plek geven en ermee omgaan? Volgens Karlijn Roex, die onlangs het boek *In verwarde staat* publiceerde, vraagt dat om een open benadering voor en door iedereen, normaal of niet, of iets daar tussenin, bewoner,

clublid of professional, en zonder de gestandaardiseerde 'aanpakken, termen, meldpunten, standaarden en regels, zonder de "systeemwereld"'. Niet beheersen, maar tactisch opereren, zoals we dat ook in andere situaties zouden doen. Dat mensen daartoe in staat zijn, blijkt uit de ervaringen in de Leeszaal West, een Rotterdams initiatief als reactie op het sluiten van de buurtbibliotheek, gerund door ruim honderd vrijwilligers, dat te maken heeft met een groeiende groep dak- en thuislozen en mensen met een psychiatrische achtergrond. Op zich is dat geen probleem. De Leeszaal wil er zijn voor iedereen en iedereen is welkom, mits men zich aan een paar elementaire regels houdt: de Leeszaal is geen hang- of slaap-plek en men gaat er respectvol om met anderen en met de vrijwilligers die als gastheer of gastvrouw optreden. De groep die zich niet aan deze elementaire regels houdt, is echter gegroeid. Let wel, het gaat daarbij niet per se over mensen met een psychiatrische achtergrond. Het is trouwens ook niet een probleem dat alleen de Leeszaal treft. Het speelt ook in andere door vrijwilligers opgezette en gerunde initiatieven, die vaak in de plaats gekomen zijn van wegbezuinigde welzijnsvoorzieningen. Het zijn vooral mannen en een enkele vrouw, die in de Leeszaal beschutting zoeken tegen de kou of de regen, een plek om te slapen of te hangen of hun mobiele telefoon op te laden. Dat wordt mede veroorzaakt door de openings- en sluitingstijden van de reguliere opvangadressen. Ook daarvoor kunnen de vrijwilligers en de meeste bezoekers van de Leeszaal begrip opbrengen. Dat geldt echter niet voor de ruzies, bedreigingen en het intimiderende gedrag waarmee dit soms gepaard gaat. Soms moet de politie worden gebeld, maar het is bewonderingswaardig en een voorbeeld van de open en onbevooroordeelde aanpak waarvoor Karin Roex pleit, om te zien hoe vrijwilligers met elk individu omgaan en ook waar ze een grens trekken. Een bezoeker zorgt regelmatig voor problemen, trekt bijvoorbeeld de stekkers van de computers eruit voor zijn telefoon. Hij wordt

gekalmeerd en gaat weer rustig weg. Iemand die dronken in slaap is gevallen op de vloer naast de piano, is moeilijk wakker te krijgen en wordt enkele minuten met een natte doek aan gezicht en handen geaaid tot hij wakker wordt. Sommigen die voortdurend stampij maken, wordt wel gezegd dat ze niet meer welkom zijn. Dan ontstaat echter het probleem hoe dat verbod te handhaven. De gemeentelijke bibliotheek heeft bewakers. De Leeszaal niet en wil dat ook niet. De vrijwilligers van de Leeszaal hebben dus aan twee dingen behoefte: een korte cursus hoe te de-escaleren en een telefoonnummer van iemand die helpt in een situatie waarin hun eigen tactieken niet meer werken. In het geval van de Leeszaal zijn dat de voorwaarden om te kunnen functioneren als een plek waar de vermaatschappelijking daadwerkelijk gestalte krijgt, omdat ze ruimte biedt zonder onderscheid. Op die manier is de Leeszaal een voorbeeld van nieuw publiek domein, een plek waar culturele uitwisseling plaatsvindt, ook tussen gewone en niet zo gewone mensen. Bart Lammers en ik werkten eind jaren negentig aan het project 'IJburg zonder scheidslijnen'. De bedoeling van dat project was om al die groepen die steeds meer waren verbijzonderd als het om wonen en zorg ging, weer op een of andere manier een vanzelfsprekende en volwaardige plek te laten innemen in de nieuwe wijk die aan de oostkant van Amsterdam in het IJmeer zou verrijzen. We lieten mensen, deskundigen, ook ervaringsdeskundigen, essays schrijven of interviewden hen, we deden workshops met professionals en vertegenwoordigers van cliëntenorganisaties en verzekeringsmaatschappijen; en we kwamen met ideeën en met een aanpak. We constateerden dat de bestaande woon- en zorgconcepten, hoe dan ook, een stigmatiserend effect hadden. In IJburg (en volgens ons natuurlijk overal) zou daarom een dubbele strategie moeten worden gevolgd. Vergroting van de keuzevrijheid zou zowel stigma's moeten wegnemen als veiligheid en vertrouwdsheid waarborgen. Daarmee

konden we doorbouwen op wat er in de laatste jaren al aan voorzieningen en diensten, ook in het commerciële circuit, werd aangeboden. Daarbij waren diensten als schoonmaak en het bezorgen van boodschappen die niet specifiek voor ouderen of gehandicapten bestemd waren, maar net zo goed door hen gebruikt zouden kunnen worden. En omgekeerd diensten aangeboden in de zorgsector die ook voor mensen zonder handicap of belemmering het organiseren van het dagelijks bestaan zouden kunnen vergemakkelijken of verrijken. Ons idee was om zaken bij elkaar te brengen die bij elkaar horen en omgekeerd onderscheidingen aan te brengen die de keuzevrijheid zouden bevorderen. Een belangrijk uitgangspunt was ook dat mensen geconfronteerd met een handicap of belemmering niet gedwongen zouden worden tot een 'leefstijlbreuk', zoals wij het noemden. Mensen die gewend waren hun leven zelfstandig te organiseren, moesten niet met collectieve arrangementen worden opgezaald. Omgekeerd zouden mensen die het altijd meer samen met anderen hadden gedaan, ook niet ineens per se zo lang mogelijk zelfstandig moeten blijven wonen. Die principes werkten we samen met betrokkenen uit in concrete voorstellen. Prachtige ideeën vonden niet wij alleen, maar het bleek dat die vervolgens moesten worden aanbesteed en dus heel precies in bestekken gegoten. De eisen die daarin aan uitvoerende organisaties werden gesteld, maakten het vrijwel onmogelijk dat andere dan de gesettelde zorgorganisaties aan de bak zouden komen. Daar ging ons buurtrestaurant dat via een vouchersysteem ook maaltijden verstrekke aan ouderen. Of het zwembad voor lichamelijk gehandicapten dat ook gewoon toegankelijk was voor mensen zonder een handicap. Wij waren verbijsterd. Dat was een tikkeltje naïef misschien, maar we hadden echt het idee dat we bezig waren om het anders te doen. Die gelijktijdig opkomende marktwerking hadden we gewoon niet zien aankomen. Er ontstonden op IJburg wel degelijk een paar mooie initiatieven. Zoals een

woonvorm (gelukkig zonder die benaming) voor verstandelijk gehandicapte jongvolwassenen, opgezet door hun ouders met een woningcorporatie en met gebruikmaking van persoonsgebonden budgetten. Het is een wonder dat het toch hier en daar lukte, ondanks de verschillende vormen van financiering en subsidiëring voor de zorg en de woningbouw. Maar dat lukt steeds minder. De essentie van 'IJburg zonder scheidslijnen' was om algemene voorzieningen gastvrij te maken voor specifieke groepen en omgekeerd specifieke voorzieningen open te stellen voor een algemener publiek. In de afgelopen jaren zijn veel algemene voorzieningen als bibliotheekfilialen en club- en buurthuizen gesloten. Het lokale beleid focust steeds meer op specifieke programma's en projecten, voor dak- en thuislozen, voor verwarde personen, voor eenzame ouderen, voor probleemjongeren. De initiatieven van onderop die de gaten proberen te vullen die het beleid veroorzaakt, proberen juist de ontmoeting van verschillende groepen en van 'normaal' en 'bijzonder' mogelijk te maken. Soms blijft dat gewoon bij zitten en kijken, aanwezig zijn tussen anderen, zonder de verplichting mee te moeten doen aan een activiteit die speciaal voor jou als eenzame is opgezet. Zitten of rondlopen in de stad en kijken doe ik zelf ook graag en ik ben ervan overtuigd dat het helpt tegen eenzaamheid. Dat was ook de boodschap van de nationale eenzaamheidslezing die ik een paar jaar geleden mocht houden over 'een goede wijk om eenzaam te zijn', zoals ik het noemde. Sommige toehoorders reageerden daar verontwaardigd op. Mensen zouden niet eenzaam moeten mogen zijn. Ja, dat vind ik misschien ook wel. Maar zo is het nou eenmaal niet. Mensen zijn arm, gek, eenzaam, en dat zouden ze natuurlijk allemaal niet moeten zijn. In de tussentijd denk ik dat het goed is om er wel ruimte voor te bieden. Andere deelnemers aan de discussie, 'ervaringsdeskundigen', bevestigden in ieder geval hoe prettig ze het vonden om de keuze te hebben, om op je zelf te blijven en soms deel te nemen.

Dat kijken daarin een belangrijke rol speelt, hoorde ik van een oudere vrouw, ouder dan ik in ieder geval, die mij aansprak toen ik in de Utrechtse wijk Overvecht – een wijk, maar bijna zo groot als een kleine Nieuwe Stad – een foto maakte van het voormalige huis van mijn ouders. ‘Maakte u een foto van mij’, vroeg ze en zo kwamen we aan de praat. Dat mijn vader na de dood van mijn moeder hertrouwd was met een vrouw die in een van die hoge, betonnen flats woonde. ‘Twee eenzame zielen, die elkaar vonden’, zei ik. ‘Nou, ik ben ook alleen hoor’, zei ze, ‘maar niet eenzaam. Ik heb mijn bridgeclubje, ik loop veel door de wijk en ga overal naar binnen.’ ‘Waar gaat u nu naar toe?’ vroeg ik. ‘Naar de kringloopwinkel. Niet dat ik iets nodig heb, maar het is leuk om daar rond te kijken, en soms heb je een praatje.’ Waarop ik zei: ‘Ik denk dat u daarom niet eenzaam bent, omdat u van kijken houdt.’ En zij: ‘Dat zou weleens kunnen.’

Dat zou weleens kunnen, inderdaad. Het riep bij mij de vraag op, of er in een wijk als Overvecht en ook in de Nieuwe Stad eigenlijk wel genoeg te kijken valt. De Leeszaal is zo’n initiatief, waar je temidden van anderen op jezelf kan zijn en dat zich – gelukkig – mag verheugen in de belangstelling van talloze ambtelijke groepjes op zoek naar alternatieve aanpakken in hun eigen gemeenten, waaronder de Nieuwe Stad.

Initiatieven voor andere combinaties van zorg, dienstverlening en wonen stuiten in toenemende mate op de verschillende logica’s van deze sectoren, die het daadwerkelijk tot stand komen van een op zich volstrekt vanzelfsprekend en logisch initiatief frustreren. Die verschillende logica’s manifesteren zich ook binnen de gemeentelijke organisatie, waar als de afdeling Zorg het initiatief enthousiast omarmd, men stuit op de logica van grondbedrijf of vastgoedafdeling. Of als je een prijsvraag wint met een idee om meer van onderop en met inzet van de kennis, vaardigheden, energie en de financiële middelen van de deelnemers een combinatie van wonen en zorg te

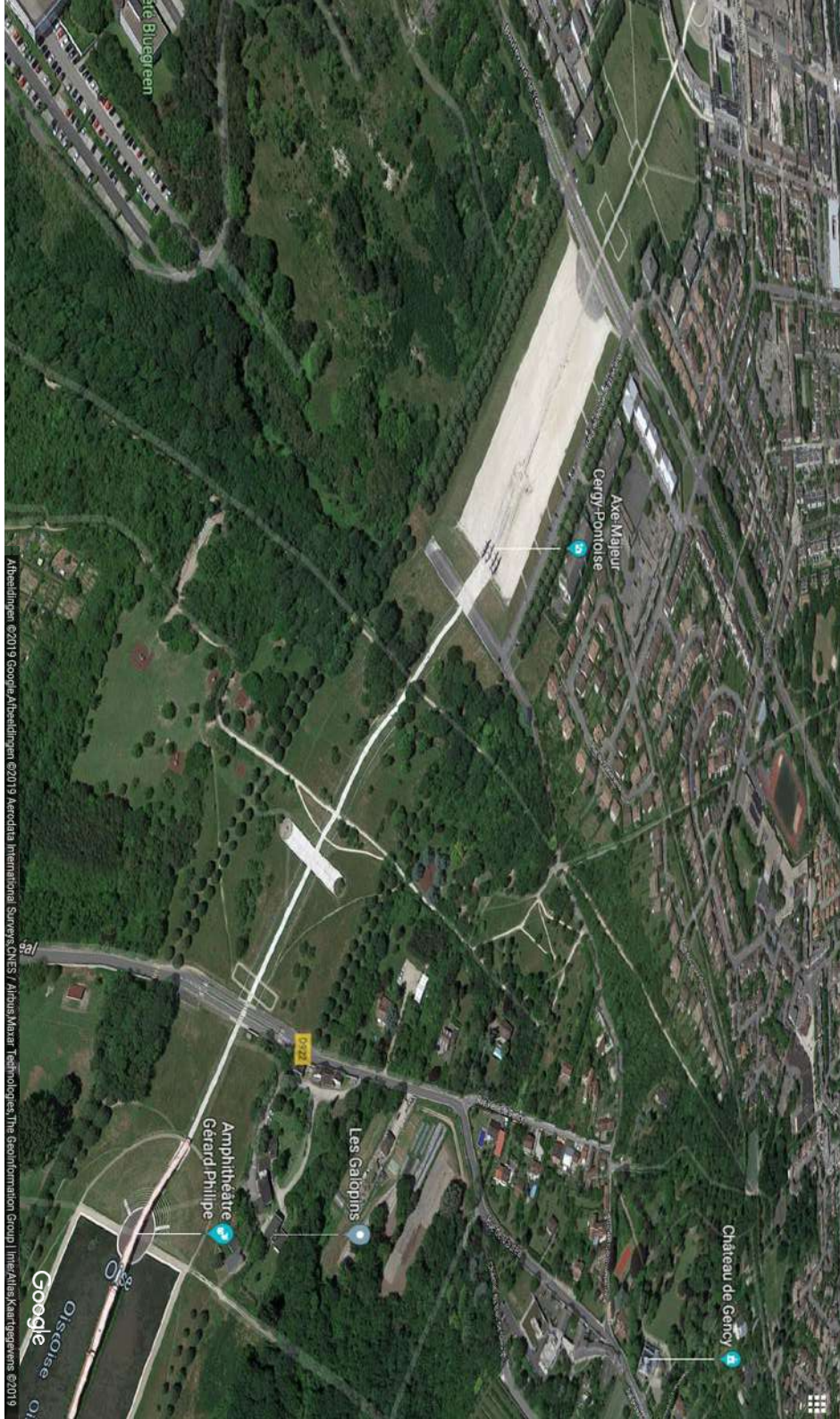
realiseren, de begeleidingscommissie adviseert om een bestaande grote zorginstelling in je team op te nemen.

Het probleem zit niet in een gebrek aan initiatieven, denkkraft of geld, maar in die verschillende logica’s die naar het lijkt steeds moeilijker bij elkaar te brengen zijn, onder meer door de marktwerking, die namelijk helemaal geen marktwerking is. Want dan zouden aanbieders uit een geheel andere sector, of een vrijwilligersorganisatie, of mensen die aan zo’n initiatief willen deelnemen door er zelf in te investeren, wel een kans krijgen. Die marktwerking zorgt tegelijkertijd wel voor ‘marktconforme’ huurprijzen voor bedrijfsruimte en ‘maatschappelijk vastgoed’ in het bezit van gemeenten en woningcorporaties; als dat al niet in de uitverkoop wordt gezet.

40. SUBURBANE STEDELIJKHEID

Het wordt tot vervelens toe herhaald: sinds 2014 woont meer dan de helft van de wereldbevolking in steden en in 2050 zal dat twee derde zijn. Maar wat zegt dat eigenlijk? De wereldkaart van de verstedelijking toont enkele megalopolissen, waarbij de grote steden van Europa schraal afsteken, laat staan die van Nederland. Sommigen beschouwen Nederland als een dichtbevolkt land met heel veel kleine steden, anderen als één dunbevolkte stad. Een stad die met zeventien miljoen inwoners nog lang niet scoort in de hoogste categorieën van de wereldsteden.

Wat voor Nederland geldt, gaat op voor veel regio’s in Europa, die zich voordoen als een geheel van grote en kleine steden, dorpen en suburbane woongebieden, verbonden door straatwegen met lintbebouwing, snelwegen en spoorlijnen, en omgeven en gescheiden door agrarische en recreatieve landschappen. *Zwischenstädten*, tussensteden, noemt de Duitse stedenbouwkundige Thomas Sieverts ze, en volgens zijn Amerikaanse collega Peter Rowe vormen ze een *middle landscape*.

Suburbane woongebieden kunnen in sociaal opzicht een stuk stedelijker zijn dan menige binnenstedelijke wijk die soms een uitgesproken subuurbaan karakter kent. Dat niet iedere stadsbewoner een stedeling is, sommige stadsbuurten de trekken van een dorp vertonen en de buitenwijken daarentegen veel stedelingen huisvesten, is al door veel sociaalgeografen en stadssociologen opgemerkt. De alledaagse stad trekt zich vaak niet zoveel aan van de geplande stad.

De kwaliteiten van stad als woonplaats komen niet voort uit de vestiging van de mensen die er permanent naartoe trekken, maar vormen een antwoord op het vertrek van degenen die het zich kunnen veroorloven op afstand van de stad te gaan wonen. 'Een uitnemende stad kan niet overleven zonder uitnemende suburbs', schreef de landschapsarchitect Frederick Law Olmsted in 1868, maar het mede door hem ontworpen Central Park in New York was ook bedoeld om gefortuneerde inwoners in Manhattan te houden. Hetzelfde geldt op kleinere schaal voor het Vondelpark in Amsterdam.

De opeenvolgende pogingen om stedelijke en suburbane kwaliteiten met elkaar te verenigen hebben ertoe geleid dat de Europese metropolen in feite metropolitane landschappen zijn. Zij zijn het resultaat van een voortdurend zoeken en verbeteren van de kwaliteiten van de stad als attractieve woonstad, steeds ook als reactie op de suburbanisatie die telkens in nieuwe vormen opbloeit. Die zoektocht concentreert zich op het vormgeven aan stedelijkheid, een begrip dat zich als kwikzilver aan een definitie onttrekt en steeds van inhoud wisselt. Soms staat het simpelweg voor drukte, afwisseling en levendigheid, waarbij het contrast met de saaie suburb evident lijkt, op andere momenten is stedelijkheid bijna synoniem met cultuur, wellevendheid en gemeenschap, en staat dan op gespannen voet met het stedelijk leven zelf.

In die metropolitane landschappen nemen de nieuwe steden die veertig tot vijftig jaar geleden

in Groot-Brittannië, Frankrijk, Scandinavië, Nederland en verschillend Oost-Europese landen verzezen, een bijzondere plaats in. Ze moesten een oplossing bieden, zowel voor de congestie en het gebrek aan woonkwaliteiten van de bestaande steden, als voor de verwachte suburbanisatie als gevolg van de groeiende welvaart en het daarmee toegenomen autobezit. De ongebreidelde *sprawl* in de VS vormde het angstbeeld van die suburbanisatie, maar niet alleen. De *banlieues* van Parijs, een eindeloze zee van kleine huizen (*pavillons*) met daar tussenin hoogbouwcomplexen (*grands ensembles*), was een even groot en dichterbij gelegen schrikbeeld. De Franse president De Gaulle vloog begin jaren zestig met de verantwoordelijk stedenbouwkundige over de Parijse agglomeratie en sprak de gedenkwaardige woorden: 'Ruim die rotzooi op!' Niet lang daarna was er een plan voor vijf nieuwe steden rond Parijs.

De aantasting van het landschap die een gevolg zou zijn van een ongecontroleerde suburbanisatie, staat nu maar stond toen ook al op de agenda. De nieuwe steden zijn echter ook een zoveelste poging om een vorm van stedelijkheid te scheppen die de aantrekkelijkheden van het stedelijke en het suburbane wonen zou combineren in een schijnbare contradictio in terminis: suburbane stedelijkheid. Wel de kwaliteiten maar niet de kwalen van de stad; niet alleen in ruimtelijk en fysiek opzicht trouwens. Sociaal gezien zouden de nieuwe steden de tegenstelling tussen individualisering en gemeenschap overstijgen. Zo symboliseren zij de idealen van stedelijkheid en collectiviteit tegenover de wanorde van de periferie en het *my home is my castle* van de echte suburbs.

Deze ambities en idealen typeren de nieuwe steden als een modern project, misschien wel het laatste grote project van de moderniteit die de naoorlogse stedenbouw in Europa beheerste. Juist op het moment dat rond 1980 ook de architectuur en de stedenbouw in de ban van het postmodernisme geraakte, beschreef de Duitse filosoof Habermas de moderniteit niet als afgedaan, maar

als een onvoltooid project. De beloften en verwachtingen van dat moderne project zijn maar half ingelost. Dat geldt ook voor de nieuwe, bij uitstek moderne steden.

De weinige romans of literaire reportages die over de nieuwe steden zijn geschreven (onder meer over Hoyerswerda, Évry, Cergy-Pontoise en Lelystad), ademen dit gevoel van teleurstelling: over het mislukken van idealen, het niet uitkomen van verwachtingen. Die verwachtingen werden tijdens de bouw van de nieuwe steden telkens bijgesteld, zover zelfs dat geen enkele Nieuwe Stad daaraan kon voldoen. Ver voordat zij hun voltooiing naderden, werd het ideaal van de Nieuwe Stad ingewisseld voor een herwaardering van de oude stad. Stedelijke vernieuwing en transformatie van de bestaande stad vormden het nieuwe credo. Die herwaardering van de stad liep parallel met de teloorgang van de oude economie. De grote industrieën verdwenen uit de steden, oude bedrijven- en haventerreinen werden getransformeerd ten gunste van een economie gebaseerd op dienstverlening en kennis. Nieuwe musea en theaters moesten de stad aantrekkelijk maken voor een klasse van kenniswerkers en grote groepen bezoekers. In het voetspoor ontstond de creatieve stad, bevolkt door een nieuwe creatieve klasse, die creativiteit paarde aan geringe inkomsten. In vergelijking met deze nieuwe stedelijkheid waren de nog onvoltooide nieuwe steden op slag verouderd; enkele jaren daarvoor waren ze nog de prototypen van vooruitgang, nu de residuen van het tijdperk van de *organization man*, zoals William Whyte de economie van grote industrieën en organisaties typeerde.

Opmerkelijk is dat het nieuwe stedelijke ideaal leidde tot verwoede pogingen om ook de nieuwe steden stedelijker te maken, uitgaande van het beperkte idee van stedelijkheid dat ten grondslag ligt aan het concept van de creatieve stad. Maar net als Greenwich Village in de dagen van Jane Jacobs niet kon functioneren zonder de diversiteit en culturele uitwisseling op de schaal van heel

New York, kan de creatieve stad niet zonder de Nieuwe Stad. Samen maken ze deel uit van agglomeraties die feitelijk de Nieuwe Stad vormen. Daarin bieden de nieuwe steden huisvesting aan de brede middenklasse zonder welke de stedelijke economie, ja het stedelijk systeem op zich, niet kan functioneren, maar voor wie in de oude stad steeds minder betaalbare huisvesting is te vinden. De nadruk op de creatieve economie miskent de diversiteit als een wezenlijk kenmerk van de vitaliteit die een stad in staat stelt zichzelf telkens opnieuw uit te vinden en vorm te geven.

Die vitaliteit uit zich op dit moment in initiatieven voor zelforganisatie op allerlei terreinen: van collectieve zelfbouw van woningen tot buurtzorg voor ouderen, van zelfbeheer van publieke ruimte en de ontwikkeling van nieuwe ontmoetingsplekken, en van energieopwekking tot stadslandbouw. Het 'nieuwe stadmaken' heet dat wel. Deze initiatieven beperken zich niet tot creatieve wijken van de oude steden. Juist de Nieuwe Stad biedt kansen voor een innovatieve aanpak op deze terreinen. Suburbane stedelijkheid biedt bij uitstek het kader voor zelfbeheer van nieuwe publieke ruimten, collectieve energieopwekking en stadslandbouw.

De verhouding van de oude stad en de Nieuwe Stad is geen statisch gegeven. De nieuwe steden zijn niet langer de suburbane woongebieden voor de middenklasse alleen. Sociaal gezien veranderen ze van relatief stabiele omgevingen in misschien wel de meest dynamische van de stedelijke agglomeraties. Daar vestigen zich nieuwe groepen immigranten die naar de stad trekken, naast de oudere immigranten die hun positie verbeteren en de oude stad verlaten, maar ook expats, voor wie de afstand met de oude stad in het niet valt met die in eigen land en in toenemende mate ook de kenniswerkers en creatievelingen in de gezinsfase. Terwijl de Nieuwe Stad sociaal-economisch en sociaal-cultureel gezien heterogener wordt en in die zin stedelijker, lijkt het nieuwe stedelijkheids-ideaal de oude stad in sociaal en ruimtelijk opzicht juist te suburbaniseren.

De 'stedelijke' voorkeur van het nieuwe, hoogopgeleide stedelijke gezin vertoont uitgesproken suburbane trekken: stedelijkheid in de luwte, zoals Lia Karsten het typeert. Zo zien we een merkwaardige tegenstelling ontstaan tussen de oude steden die suburbaniseren en de Nieuwe Stad die verstedelijkt. Het is dus tijd om het ideaal van de suburbane stedelijkheid, dat misschien wel het kenmerk bij uitstek is van de Europese stad, nieuw leven in te blazen. Niet alleen om de oude stad als woonstad aantrekkelijker te maken voor die groepen die zich het kunnen veroorloven, maar vooral om de Nieuwe Stad als onvoltooid project haar oorspronkelijke positie van laboratorium van een nieuwe stedelijkheid terug te geven.

Die suburbane stedelijkheid beperkt zich niet tot het behouden en versterken van de suburbane kwaliteiten van de woonwijken van de Nieuwe Stad. Ze zou de hele structuur van de Nieuwe Stad moeten doordrenken en op een hoger plan brengen. Niet verstenen van het publieke domein is de opgave, maar vergroenen. Dat biedt bij uitstek ruimte aan de groeiende verscheidenheid waarmee de Nieuwe Stad al te maken heeft en die alleen maar zal toenemen. Niet pleinen maar parken bieden een vanzelfsprekend podium voor die diversiteit. Pleinen in de stad kennen natuurlijk vanouds een grote verscheidenheid aan bezoekers, maar die diversiteit is daar meer gecontroleerd en potentieel ook meer conflictrijk.

Poster getekend door Philip Castle met alles wat er in de 'City Club' in Milton Keynes zou kunnen komen aan restaurants, bars, theater, concertzaal, museums, recreatiecentrum, hotels, stadion en 'large entertainment spaces'

Gedrag dat op een plein aanstoot geeft of tot overlast leidt – op de grond gaan zitten en met ontbloot bovenlijf een blikje bier leegdrinken – is in parken veel meer geaccepteerd, formeel en informeel. Dat komt omdat parken eigenlijk overgebleven stukken landschap binnen de stad zijn. En om de een of andere reden associëren we dat meer met vrijheid en minder met formaliteit en geregeld gedrag. Daarom verbond de Italiaanse renaissancearchitect Serlio parken met de theatervorm van de satire, tegenover de monumentale gebouwen als decor van de tragedie en de gewone

straten van de stadsbewoners als decor van de komedie. Parken bieden ook veel meer ruimte voor de onderscheiden parochiale domeinen en de daarbij behorende activiteiten van verschillende groepen en individuen; omdat ze meer afstand bieden en gelegenheid je eigen plek te creëren. Ze horen zo ook tot de antistructuur van de stad, dat wil zeggen van de vrije tijd, van de rituelen (de trouwfoto's), van feesten en festivals, van het (even) onderbreken van de doordeweekse en dagelijkse routines.

In Nederland zijn we niet zo goed in parken, en misschien ook wel niet in satire en antistructuur, althans in de stedenbouw en zelfs in de landschapsarchitectuur. Het gaat meestal toch vooral om het benutten van de weinige ruimte voor wonen, werken, verkeer en ja, ook recreatie, maar alles binnen het functionele kader van de structuur. Parken bestaan in Nederland vooral uit groen. Een paviljoen, restaurant of *Biergarten* zul je er zelden aantreffen. In de Engelse Nieuwe Stad werd de vormgeving van een pastoraal, glooiend landschap vooropgezet. Dat was er niet, dat werd gemaakt. In de *Ville Nouvelle Cergy-Pontoise* leidde het tot een groot meer en een monumentale landschappelijke as met bordessen die in de verte uitzien op Parijs.

We hoeven niet meteen zo uitbundig uit te pakken. De Nederlandse Nieuwe Stad kan echter meer satire gebruiken. Opmerkelijk genoeg juist als voorbereiding op een verdergaande verstedelijking. Dat kan in de vorm van parken, noem het buitenplaatsen met tuinen en stadslandbouw inclus, die zich niet langer als 'stedelijke momenten' laten opsluiten, maar de hele Nieuwe Stad op een nieuwe manier aan elkaar knopen.

41. TEN SLOTTE: DE AMBITIE

De meeste nieuwe steden in Nederland zijn bezig met het opstellen van een Omgevingsvisie. Misschien dat dit daarbij helpt. Maar dit is wel de ondergrens. Het moet veel beter kunnen.

De Nieuwe Stad biedt

- ontwikkelingskansen aan al haar inwoners door een uitstekend en gedifferentieerd aanbod van woningen, opleidingen, werk en zorg, binnen de eigen stad of goed bereikbaar in de omgeving,
- binnen de regio een attractief, gezond en concurrerend woonmilieu door wonen in een parkachtige omgeving met kleinschalige en bijzondere voorzieningen op korte afstand,

en

- koestert en ontwikkelt haar landschappelijke en historische kwaliteiten en profileert zich met recreatie- en uitgaansmogelijkheden voor de hele regio,
- vernieuwt zich voortdurend, maar geleidelijk en niet met omvangrijke herstructureringsoperaties,
- is een verzameling dorpen en buurten met een eigen karakter die bij elkaar horen,
- biedt uitstekende verbindingen met een groot aanbod aan werk, onderwijs, voorzieningen en uitgaans- en recreatiemogelijkheden in een wijde omgeving.

- Cristopher Alexander, 'A City is not a tree', in: *Architectural Forum*, 122(1965)1 + 2
- Walter Benjamin: 'De kunst om in de stad te verdwalen', zie: Walter Benjamin, *Kinderjaren in Berlijn rond 1900*, Nijmegen: Vantilt, 2015
- Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeyer (red.), *Gescheiden Werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*, Den Haag: SCP/WRR, 2014
- Joris van Casteren, *Lelystad*, Amsterdam: Prometheus, 2008
- Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press, 1984 (oorspr. 1978)
- Hedy d'Ancona, geciteerd in: Ivan Nio, 'Mythen van het woonerf. Opkomst, neergang en dynamiek', in: *Lay-out. Platform voor recent ontwerpend onderzoek* 8, Rotterdam: Stimuleringsfonds voor Architectuur, september 2009
- Tjeerd Deelstra e.a., *De straat. Vorm van samenleven*, Eindhoven: Van Abbemuseum, 1972
- Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, Amsterdam: Van Gennep, 2004
- Norbert Elias, Aanhangsel: Inleiding bij de Duitse heruitgave van 1969, in: *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1982
- Annie Ernaux, *De blik naar buiten*, Amsterdam: De Arbeiderspers, 2007 (oorspr. 1993/2000)
- Mark Granovetter, 'The Strength of Weak Ties', in *Social Networks*, 1977, 347-367
- Maarten Hajer en Arnold Reijndorp, *Op zoek naar nieuw publiek domein. Analyse en strategie*, Rotterdam: NAI Uitgevers, 2001
- Jane Jacobs, *Dood en leven van grote Amerikaanse steden*, SUN/Trancity, 2009 (oorspr. 1961)
- Roel Jennissen, Godfried Engbersen, Meike Bokhorst en Mark Bovens, *De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland*, den Haag: WRR, 2018
- Doortje Kal, *Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond*, Amsterdam: Boom, 2001
- Lia Karsten, Arnold Reijndorp en Joke van der Zwaard, *Stadsmensen. Levenswijzen en woonambities van stedelijke middengroepen*, Apeldoorn/Antwerpen: Het Spinhuis, 2006
- Bart Lammers en Arnold Reijndorp (red.), *Buitengewoon. Nieuwe vormen van wonen, zorg en service op IJburg*, Rotterdam/Utrecht: NAI Uitgevers/NIZW, 2000
- Pierre Mayol, Twee fragmenten, in: Arnold Reijndorp en Leeke Reinders, *De alledaagse en de geplande stad. Over identiteit, plek en thuis*, Amsterdam/Haarlem: SUN/Trancity, 2010
- Stefan Metaal, Iris van Huis en Jan Willem Duyvendak, *Grote problemen van kleine groepen en kleine problemen van grote*

- groepen. Een onderzoek naar sociale projecten bij stedelijke vernieuwing in Overtoomse Veld*, Amsterdam: UvA, 2010.
- Stefan Metaal, Iris van Huis en Arnold Reijndorp, *Rust en onrust in Nieuwegein. Verslag van een onderzoek*, Utrecht: Mitros, 2008
- Stefan Metaal en Arnold Reijndorp, *Kwetsbare middenklasse. Sociale positie, strategieën van rondkomen en vooruitkomen en betrokkenheid van de lagere middenklasse in Almere*, Almere: INTI, 2013
- Sako Muster en Wim Ostendorf (red.), *Problemen in wijken of probleemwijken*, Assen: Van Gorkum, 2009
- Ivan Nio, Arnold Reijndorp en Wouter Veldhuis, *Atlas Westelijke Tuinsteden. De geplande en de geleefde stad*, Haarlem/Den Haag: Trancity/EFL Stichting, 2008
- Ivan Nio, Arnold Reijndorp, Wouter Veldhuis, Anita Blom en Hein Comou, *Nieuw-West: parkstad of stadswijk. De vernieuwing van de Westelijken Tuinsteden Amsterdam*, Haarlem/Den Haag/Amersfoort: Trancity/EFL Stichting/RCE, 2016
- Jean Paul, 'Aankondiging van nieuwe steden, voor zover die te koop zijn', in: *Raster. Tijdschrift in boekvorm*, 12, Amsterdam: De Bezige Bij, 1980
- Planbureau voor de Leefomgeving, *De stad - magneet, roltrap en spons. Bevolkingsontwikkelingen in stad en stadsgewest*, Den Haag: PBL, 2015
- Arnold Reijndorp, Hans Kars en Martin Jansen (red.), *Vakmanschap in de Zuiderzeewijk*, De Bilt: Polderlab, z.j.
- Arnold Reijndorp, Stefan Metaal, Iris van Huis en Saskia Naafs, *New Town Roots. Geboren en getogen Zoetermeerders over hun stad*, Almere: INTI, 2011
- Arnold Reijndorp, Like Bijlsma en Ivan Nio, *Atlas Nieuwe Steden. De verstedelijking van de groeikernen*, Haarlem: Trancity*Valiz, 2012
- Karin Roex, *In verwarde staat. Kritiek op een politiek van normaliteit*, Amersfoort: Lontano, 2019
- Peter Rowe, *Making a Middle Landscape*, Cambridge (Mass.)/Londen: The MIT Press, 1991
- Kees Schuyt, *Tegendraadse werkingen. Sociologische opstellen over de onvoorspelbare gevolgen van verzorging en verzekering*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995
- SCP, 'Goede schuttingen maken goede burens', in: *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Rapport 2008
- Sebastiano Serlio: zie Anthony Vidler, *The scenes of the street and other essays*, New York: The Monacelli Press, 2011, 17 - 21
- Thomas Sieverts, *Zwischenstadt. Zwischen Ort und Welt, Raum und Zeit, Stadt und Land*, Wiesbaden: Vieweg, 1997
- Taskforce Vermaatschappelijking Geestelijke Gezondheidszorg, *Erbij Horen. Advies*, januari 2002

Peer Ulijn, *Ik woon in Almere. De stad die geschiedenis maakt*,
Schoorl: Conserve, 2008
Rob Wentholt, *De binnenstadsbeleving en Rotterdam*, Rotterdam:
Ad Donker, 1968
William Whyte, *The Organization Man*, Philadelphia: University
of Philadelphia Press, 2002 (oorspr. 1959)

COLOFON

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door
de Stichting Han Lammers Leerstoel

Ontwerp: Meeusontwerpt
Tekstcorrectie: Marianne Lahr
Drukwerk: Scanlaser
Uitgevers: Simon Franke – Trancity,
Pia Pol / Astrid Vorstermans – Valiz

© Arnold Reijndorp
Epub: ISBN 978-94-92095-83-1
Print editie: ISBN 978-94-92095-82-4
NUR 758
Epub en pdf zijn als gratis download beschikbaar
via www.trancity.nl. Herplaatsing hiervan op
andere websites is niet toegestaan.

In de serie stadsessays verscheen eerder:
– Annemarie Kok: *Binding genoeg. De stad en het
geheim van aangenaam samenleven.*
– Simon Franke / Wouter Veldhuis: *De verkenning
van de rechtvaardige stad. Stedenbouw en de econo-
misering van de ruimte*
– Annemarie Kok: *Herinnering aan de rechtsstaat.
Pleidooi voor serieus openbaar bestuur*

TRANCITY*VALIZ

Trancity en Valiz zijn samenwerkende uitgeverijen die elkaar
vinden in een gemeenschappelijke opvatting over de functie
van publicaties. De boeken bieden kritische reflectie, zorgen
voor interdisciplinaire inspiratie en leggen het verband tus-
sen culturele disciplines en economische en sociaal-maat-
schappelijke kwesties.
Publicaties over de stad, stedelijke ontwikkeling en het
publieke domein zijn de kern van de samenwerking Trancity-
Valiz. De stedelijke samenleving wordt niet gevormd vanuit
een enkel vakgebied. Ruimtelijke vraagstukken in architec-
tuur en stedenbouw hebben een gelijkwaardige inbreng nodig
vanuit een sociale, culturele en economische dynamiek. In
wijken en buurten is het initiatief van bewoners en gebruikers
minstens zo belangrijk als het beleid van overheden en maat-
schappelijke organisaties. Dit zijn noties waarmee het fonds
Trancity-Valiz wordt samengesteld.